

Individuel aktivering i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde

en historisk konkret analyse af tovtrækkerierne om og forandringerne i de arbejdsmarkedspolitiske foranstaltninger

Hansen, Jens Arnholtz

Publication date:
2004

Citation for published version (APA):

Hansen, J. A. (2004). *Individuel aktivering i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde: en historisk konkret analyse af tovtrækkerierne om og forandringerne i de arbejdsmarkedspolitiske foranstaltninger*. Roskilde Universitet. Research Papers / Department of Social Sciences Nr. 12

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

RESEARCH PAPERS

from the Department of Social Sciences

Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi

Research Paper no. 12/04

**Individuel aktivering i feltet for det
arbejdsmarkedsservicerende arbejde**

**- en historisk konkret analyse af
tovtrækkerierne om og forandringerne i
de arbejdsmarkedspolitiske
foranstaltninger.**

Jens Arnholtz Hansen

Roskilde University, Denmark

Research Paper no. 12/04

**Individuel aktivering i feltet for det
arbejdsmarkedsservicerende arbejde**

**- en historisk konkret analyse af
tovtrækkerierne om og forandringerne i
de arbejdsmarkedspolitiske
foranstaltninger.**

Jens Arnholtz Hansen

Roskilde University, Denmark

Research Papers from the Department of Social Sciences, Roskilde University, Denmark.

Working paper series

The Department of Social Sciences is one of the largest at Roskilde University with 43 permanent scientific personnel together with several Ph.Ds, and other teaching staff. Most of the academic personnel have a background in economics, political science or sociology. It is a general goal of our department and the rest of Roskilde University to foster interdisciplinary teaching and research. The later can be seen from the four main research lines of the department, namely:

- ❖ Welfare State and welfare society
- ❖ Public organisation and policy analysis
- ❖ Innovation and processes of change in service and industry
- ❖ Institutions, actors and institutionalisation
- ❖ Public sector economics, organisation and planning

The Research Papers from the Department of Social Sciences are edited by Associate Professor Anders Chr. Hansen & Janni Villadsen

Please note that:

The papers are on a 'work in progress' form, which means that comments and criticisms in the form of feed-back are welcomed. For this purpose, the address(es) of the author(s) is specified on the title page. Readers must also be aware that the material of the working papers might be printed later in journals or other means of scientific publication in a revised version.

© The author(s)

All rights reserved. No part of this working paper may be reprinted or reproduced or utilised in any form or by any electronic, mechanical, or other means, now known or hereafter invented, including photocopying and recording, or in any information storage or retrieval system, without permission in writing from the author(s).

ISSN 1399-1396

Abstract

This thesis is an attempt to produce insight into the struggles over the activities of Danish labour-market policy. With inspiration from the theories of Pierre Bourdieu, this is done by constructing what is called 'the field of labour-market servicing labour'. This work of construction is done by making visible the different strategies in the field and by showing the changes in the relations of power between the contending positions that these strategies represent.

The construction of the field takes its point of departure in an observational study of an activation course held by the Danish labour-association for unskilled workers and financed by the public employment agency. The study is focusing on the relations between the activities of the course and the habitual dispositions of the participants. Thus the first part of the thesis is a presentation of this study, which is done by presenting edited interviews with three of the participants in the activation course, in an attempt to construct their point of view.

Although the course is assumed to focus on a very homogeneous group (unemployed unskilled workers with 'social problems') the three interviews show that the participants have very different dispositions and therefore have very different ways of perceiving the activities of the course. By constructing their different point of views in relation to the activities different strategies in the field are made visible; a strategy of availability and individual market-competition, a strategy of investment and hierarchical educational advancement and a strategy of collective distribution of jobs and security for the unemployed. And by showing that some of these strategies seem more realistic than others under the present circumstances the current relations of power in the field are made clear. This is also seen by the fact that some of the participants' dispositions are seen as 'valuable properties' in the field while others are viewed as 'resistance' and 'inflexibility'.

Breaking with this individualising understanding of the activities of labour-market policy, the second part of the thesis is an attempt to make visible the struggles over what is 'valuable properties' and 'realistic strategies'. This is done by a more systematic construction for 'the field of labour-market servicing labour' through a historic analysis of the symbolic and organisational struggles over Danish labour-market policy. And the analysis shows the changes that have occurred over the last thirty years in the relations of power between the three major strategies in the field; from the period where the field was dominated by a welfare-orientated strategy of producing a labour-market of security and equality, over a period where the field was dominated by an investment-orientated strategy of producing a labour-market of growth and productivity and towards the present day where the field is being increasingly dominated by a service-orientated strategy of producing a labour-market of self-interest and efficiency.

But this analysis is constructed in a way that makes it clear that these changes do not occur by themselves. It is shown how the political new right, the association of employers and the bureaucrats of the central administration has united their effort

in changing the agenda in the field. And it is shown how they have weakened their traditional opponents in the labour associations and the political centre by producing new principles of vision and division. Furthermore it is emphasised that this new doxa is not just a change of discourse, but also a change in the administrative organisation of the institutions in the field. And that it therefore reproduces its own legitimacy, because it is internalized in the durable dispositions possessed by the agents of the field. This is illustrated by an analysis of the changes in the working conditions of the street level bureaucrats and the change in mental schemata of perception that this produces.

Keywords:

Address for correspondence:

Individuel aktivering i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde

- en historisk konkret analyse af tovtrækkerierne om og forandringerne i de arbejdsmarkedspolitiske foranstaltninger.

By Jens Arnholtz Hansen, Roskilde University, Denmark

TABLE OF CONTENTS

Forord.....	8
Indledning.....	10
Den individuelle aktivering.....	11
En sag og dens sammenhænge.....	11
Specialets opbygning.....	13
Konstruktive synspunkter.....	16
Måder at anskue på.....	16
De konstituerende synspunkter.....	17
At sætte ord på.....	18
Kommunikationens sociale sammenhæng.....	19
Konstruktionsarbejdet.....	20
Historiserende dispositioner.....	22
Om at forny viljen til at sælge (ud af) sig selv.....	24
Problemfylde relationer.....	25
Vilje til en fremtid.....	26
Om at 'komme videre'.....	28
En sammensat dominans.....	30
med en offervillig elektronik arbejder.....	32
Om at kæmpe for sin værdi.....	37
Det meningsfyldte liv.....	37
En plads i hierarkiet.....	39
Imens tiden går.....	40
Imod realistiske forventninger.....	40
Med en uafklaret alenemor.....	42
Om at handle kollektivt.....	48
En kollektiv indsats.....	48
Den boglige dominans.....	49
En akademisk vision.....	50
Imod individualisering.....	51
Med en solidarisk arbejdsmand.....	52
En historiserende feltkonstruktion.....	57
En feltanalyse til forskel.....	58
Et autonomt slagsmål.....	60
Arbejdsformidlingens betydning.....	63
Kollektive ordninger.....	65
Fordelingen af goderne.....	68

De stridende rationaler og deres nye styrkeforhold	70
Individualisering af problemerne	72
Institutioner i spil	75
Prioriteringens nødvendighed	79
Nye sociale betingelser	81
Nye visioner i feltet	85
Det er ikke nødvendigvis som enkeltpersoner, at de 'udsatte' grupper kommer under pres – og det skete i hvert tilfælde ikke i første omgang med 'den individuelle aktivering'. Det er som arbejdsmarkedspolitisk kategori – altså som anerkendt og legitim position på arbejdsmarkedet, hvis behov man tager højde for eller i hvert tilfælde forsøger at imødegå – at de 'udsatte' grupper udgrænses. Og det sker via tre forskellige tendenser, der kan ses op igennem 90'erne; de 'udsatte' gruppers kollektive problemer bliver omdefinert til individuelle eller såkaldte 'sociale problemer'; kriterierne for, hvad det vil sige at være 'fleksibel' og 'til rådighed' skærpes, imens de 'svage' gruppers sociale betingelser forringes; og de kollektive ordninger, som 'mellemgruppen' faktisk har brug for, både for at komme i arbejde (Jørgen), for at klare sig under arbejdsløshed (Line) og for at få ordentlige vilkår i deres ansættelse (Mette) bliver kraftigt omstruktureret	87
Den individuelle aktivering	88
Modsætningsfyldte investeringer	88
Effektiviseringen med menneskeligt ansigt	90
Den nye strategi	92
Samarbejds- eller forvaltningsrelationer	93
De arbejdsløse skal kunne betale sig	96
Flere incitamenter og nye egenskaber	99
Den udefinerbare personvurderings dynamik	103
Legitimering af den nye orden	107
En nyttig opsamling	110
Konstruktionen af den aktuelle situation	110
Historisering af feltets modstridende rationaler	110
Hvor kommer 'udviklingen' fra	111
Synliggørelsen af den habituelle tilpasning	112
Nytten af historisk konkrete studier	113
Litteratur	115

Forord

Det foreliggende arbejdsrapport er en specialeafhandling, der præsenteres som et Research Paper, fordi det er et velgennemført eksempel på en "sociologisk feltanalyse", der er en særlig måde at lave velfærdsanalyser. Det empiriske undersøgelses- og analysearbejde er gennemført i tilknytning til feltanalyseworkshoppen på Socialvidenskab. Denne workshop har siden 1999 været et kollektivt arbejdsfællesskab for en lang række projekter og specialer (se Research Paper no. 09/02), og feltanalyseworkshoppen har været rammen om udviklingen af "feltanalysemodellen" (se Mathiesen & Højberg, 2004). Den teoretiske model for "sociologiske feltanalyser" er produktet af et teoretisk og metodisk udviklingsarbejde med inspiration fra den franske sociolog Pierre Bourdieu (Paris), den engelske socialhistoriker Richard Johnson (leder af CCCS i Birmingham 1980-1992) og erfaringerne fra 1930'ernes "Institut for Historie og Samfundsøkonomi" (København) – og så altså de praktiske erfaringer fra en række empiriske analyser af aktuelle velfærdsproblemer.

Specielt de metodiske erfaringer med avisregistranter fra IHS har været et af afsættene for anvendelsen af de tematiserede registrantanalyser, der indgår i de fleste specialer fra feltanalyseworkshoppen. Men genopdagelsen af registrant-metoden hos den engelske socialhistoriker, Richard Johnson, i hans og Educational Group's analyser af den uddannelsespolitiske udvikling i England under Margaret Thatcher i bogen *Education Unlimited – Schooling and Training and the New Right since 1979* (London 1991) har inspireret til at aktualisere den socialhistoriske arbejdsmetode. Tematiserede registrantanalyser er én af måderne at fremskaffe det empiriske grundlag for en historiserende feltkonstruktion, som det foreliggende arbejdsrapport bl.a. demonstrerer (se Appendiks med registrant primært for perioden efter regeringsskiftet januar 1993 og Arbejdsmarkedsreformerne 1994-1999, 105 sider).

Sociologiske feltanalyser repræsenterer en operationalisering af Bourdieus feltteori og hans feltanalytiske arbejdsmetode (se *Dansk Sociologi* no. 2/2001). Det kollektive arbejde om "Verdens Elendighed" (*La misère du monde*, 1993), som er udarbejdet af Bourdieu og mere end 25 andre forskere fortrinsvis med tilknytning til Centre de Sociologie Européenne (CSE) i Paris, har været hovedinspirationen for en række SV-specialer, der bygger på kritiske sociologiske analyser af de aktuelle udviklingstendenser i den danske velfærdsstat. Analyser af, hvad omorganiseringen (*moderniseringen*) af den offentlige sektor og dens velfærdsinstitutioner har betydet; og analyser af hvad disse forandringer i de institutionelle betingelser sandsynligvis kommer til at betyde fremover, for de forskellige befolkningsgruppers velfærd og velfærdsfordelingen mellem de forskellige sociale klasser i det danske velfærdssamfund. Det foreliggende arbejdsrapport repræsenterer en meget selvstændig anvendelse af den feltanalytiske arbejdsmetode, hvor specielt fremstillingens forskellige niveauer i den historiserende feltkonstruktion skal fremhæves (arbejdsrapportens 2. del). Fremstillingen er disponeret som en gradvis synliggørelse – objektivering – af, hvad "den individuelle aktivering" går ud på, og at "den individuelle aktivering" er én af flere modstridende måder at forstå og forholde sig til arbejdsløshedsproblematikken.

Inspirationen fra Bourdieu gælder både *Misère*-projektets sociologisk refleksive *arbejdsmetode* med 'deltagende objektivering' (i form af deltagende observationer, feltanalytiske forskningsinterview og en historiserende feltkonstruktion) og *fremstillingsformen* med redigerede "fortællinger" præsenteret i en ramme, der på én gang historiserer den situation som fortællingen er produceret i, og som samtidig giver læsningen et bestemt perspektiv. Sådanne feltanalytiske forskningsinterview tjener primært til at henlede læsernes opmærksomhed på institutionernes funktionsmåde og rationalet i 'de professionelle specialisters' (velfærdsarbejdernes) forskellige måder at forholde

sig til målgrupperne. På denne måde kan ”deltagernes” fortællinger (redigerede interview med professionelle og lægfolk) anskueliggøre de ændrede institutionelle betingelsers sociale betydning; og den samlede fremstilling organiseres teoretisk, så de indrammede fortællinger repræsenterer ’ensemlet af modstridende positioner’ i det specifikke felt (jvf. de tre kursusedtagernes ’fortællinger’ i arbejdspapirets 1. del). Det foreliggende arbejdspapir er ikke teorireferende. Men Jens Arnholtz Hansen anvender i høj grad teori, og han har en enestående evne til at forklare, hvad han har gjort, hvordan han analytisk har anvendt empirien (se f.eks. de indledende ’rammer’ til de enkelte interview), og hvorfor netop det forhold at feltets tovtrækkerier er anskuet ud fra *og* fremstillet ud fra et specifikt ’synspunkt’ i feltet – som objektiveres – sikrer ’objektiviteten’ (se bl.a. Konstruktive Synspunkter).

Historisk konkrete analyser i form af sociologiske feltanalyser går meget kort sagt ud på at *forstå og forklare* de forefundne forskelle og de forandringer ’der sker’ i det (nationale) sociale rum. Sociologiske feltanalyser går ud på:

- at objektivere (synliggøre *og* forklare) de forhold (den symbolske orden samt de materielle, sociale og historiske forudsætninger – dvs. de sociale magtrelationer i samfundet og i større eller mindre udsnit af den sociale virkelighed som f.eks. de sociale institutioner), der *betinges* og *muliggør* den forefundne orden i det sociale rum og de forefundne *praksisformer* i institutionernes aktiviteter,
- at objektivere interesseorienteringen i de forskellige institutionelle forandringer ved hjælp af en teoretisk konstruktion af feltets ensemble af modstridende positioner (en historiserende feltkonstruktion).

Sådanne historisk konkrete analyser kan skærpe forskerens blik for institutionernes historicitet – især hvis de aktuelt forefundne institutionelle betingelser og praksisformer perpektiveres socialhistorisk. Sociologiske feltanalyser går altså ikke primært ud på at udvikle nye institutionelle løsninger (sociale teknologier). Formålet er snarere at gøre indsigten i forandringernes dynamik (drivkræfter) tilgængelig for dem, som forandringerne går ud over – både målgrupperne for de institutionaliserede velfærdsforanstaltninger og de ansatte i institutionerne (velfærdsarbejderne).

Afsluttende skal specielt fremhæves, at netop de historisk konkrete analyser i det foreliggende arbejdspapir viser, at feltet for arbejdsmarkedsservicerende arbejde er præget af en lang række modtendenser, selv om hovedtendensen aktuelt følger forvalternes ’teoretiske logik’ – ”...og det åbner igen for, at bl.a. Specialarbejderforbundet kan få en central placering i arbejdet med at fordele arbejdet”. De igangværende tendenser kan ændres, og det er ganske enkelt det, Bourdieus feltteori går ud på at synliggøre.

Anders Mathiesen

Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi, RUC december 2004.

Indledning

Dette speciale tager sit udgangspunkt i en gruppe af arbejdsløse, som kan siges at befinde sig 'på kanten af arbejdsmarkedet'. De har via tidligere arbejde optjent dagpenge og befinder sig derfor inden for rammerne af det arbejdsmarkedspolitiske system. Men samtidig betegnes de af arbejdsformidlingens medarbejdere som 'udsatte ledige', der "vil få svært ved at komme ind på arbejdsmarkedet, hvis der ikke gøres et eller andet". De befinder sig i en situation hvor deres dagpengeperiode langsomt er ved at løbe ud, og hvor det i den nærmeste fremtid skal afklares om de fremover skal tilhøre samfundets såkaldte 'svage grupper', som overlades til det socialpolitiske system, eller om de kan udvise en tilpas mængde 'fleksibilitet' til at klare sig under 'normale vilkår' og bevare deres tilknytning til arbejdsmarkedet.

Når jeg tager udgangspunkt i netop denne gruppe arbejdsløse, er det for at åbne op for noget, jeg mener, er en ganske væsentlig, men til tider ganske overset, problemstilling; Det er spørgsmålet om hvilke *vurderingskriterier* og *kategorier*, der gør sig gældende på arbejdsmarkedet og om produktionen af de *egenskaber*, der deler dem der er inden for og uden for arbejdsmarkedet. Det er en problemstilling, som er ganske væsentlig, fordi adgangen til arbejdsmarkedet for de fleste er adgangen til den primære fordeling af samfundsmæssige goder og privilegier. Det er selvsagt noget, der har enorm betydning for den enkelte både økonomisk og socialt. Men derfor bliver denne problemstilling ofte også anskuet som en *individuel problemstilling*, hvor det, det handler om, er den enkeltes chancer og muligheder for at blive integreret på arbejdsmarkedet. Fokuset bliver med andre ord fjernet fra de *vurderingskriterier* og *kategorier*, som den enkeltes chancer og muligheder skal ses i forhold til (og i særdeleshed fra de sociale mekanismer der former disse). Et godt eksempel er de utallige statistiske undersøgelser af 'de langtidslediges karakteristika', der uden at gøre sig det klart understøtter forestillingen om, at der findes 'normal vilkår' på arbejdsmarkedet og 'svage grupper', som ikke kan begå sig under disse. Disse studiers måde at registrere, hvem der er inde, og hvem der er ude, forhindrer dem i at synliggøre de mekanismer, der producerer de 'normale vilkår' og de 'svage grupper'.

Når jeg har valgt at tage udgangspunkt i den nævnte gruppe af ledige, er det altså fordi de befinder sig i et grænseland, hvor forskellige sociale mekanismer er med til at producere gældende arbejdsmarkedspolitiske kategorier. De arbejdsløse er som nævnt en del af arbejdsmarkedets 'udsatte ledige' og befinder sig derfor i en uafklaret situation, hvor de på den ene side kan risikere, at ryge helt ud af arbejdsmarkedet og blive anset for at tilhøre de 'svage grupper', men på den anden side også har mulighed for at fastholde kontakten til arbejdsmarkedet og derved opnå mere 'normale vilkår' end de har nu. Afklaringen af denne gruppe 'udsatte lediges' situation kan derfor siges at vise hvilke tendenser, der er i de krav, der stilles, for at være med på arbejdsmarkedet, og dermed også for, hvem der skal have del i den primære fordeling af samfundets goder. Jeg mener altså at grupperne på 'kanten af arbejdsmarkedet' danner et ganske godt udgangspunkt for at synliggøre nogle af de sociale mekanismer, som trækker arbejdsmarkedets grænser i det sociale rum.

Den individuelle aktivering

Men når det er sagt, er det vigtigt straks at bryde med den retorik om 'mekanismer', som jeg allerede har brugt alt for meget. Et af de store problemer i studiet af det, man kunne kalde arbejdsmarkedets sorteringsprocesser, er, at disse ofte anskues som mekaniske processer, der foregår helt af sig selv. Derved anskues den produktion af *sociale skillelinjer*, der finder sted på 'arbejdsmarkedet', som en nærmest naturlig proces, og de historiske betingelser, der ligger til grund for vurderingen af de forskellige arbejdstagere, overses. En sådan mekanistisk forståelse af arbejdsmarkedet overser med andre ord de institutionelle betingelser og det praktiske arbejde, der danner grundlaget for de sorteringsprocesser, der skiller de 'egnede' arbejdstagere fra de 'svage'. Og den overser de utallige små tovtrækkerier om vurderinger og vurderingskriterier, som indgår i fordelingen af arbejde (og den dertilhørende sortering af arbejdstagerne).

Det er med andre ord vigtigt for mig at understrege, at disse sorteringsprocesser ikke forløber af sig selv, og igennem specialet vil jeg derfor tale om 'tovtrækkerier' frem for 'mekanismer'. Det er min måde at signalere, at det er konkrete mennesker, der producerer de tilsyneladende mekaniske processer igennem vedvarende tovtrækkerier (som dog ikke nødvendigvis kommer til udtryk i åbenlyse konflikter). Det er klart, at jeg ikke kan belyse alle disse tovtrækkerier, for det ville selvsagt kræve rigtig mange specialer. Derfor har jeg måttet foretage forskellige valg og fravalg, og har forsøgt at konstruere et studieobjekt, som på en og samme tid var praktisk overkommelig at forholde sig til, og på den anden side kunne give et holdbart udgangspunkt for at undersøge de omtalte sammenhænge.

Derfor har jeg valgt at fokusere på de tovtrækkerier, der står om det der kaldes 'den individuelle aktivering'. Det er altså nutidens arbejdsmarkedspolitiske tiltag for at hjælpe de arbejdsløse ind på arbejdsmarkedet eller få dem til at erkende, at de i virkeligheden ikke kan honorere dets krav. 'Den individuelle aktivering' kan i denne sammenhæng forstås, som en aktiv 'hjelpeforanstaltning' der skal fremme den afklarings- og sorteringsproces, som finder sted på arbejdsmarkedet. Den kan forstås som en slags overgangsritual, der skal skille de hellige fra de profane, de indviede fra udstødte, de egnede fra de svage. Som sådan udgør 'den individuelle aktivering' tilsyneladende et legitimt og velafgrænset objekt for socialvidenskabelig studie.

Men selv om 'den individuelle aktivering' i mange år har været et anerkendt studiefelt for den danske socialvidenskab, så har min tilgang til dette felt alligevel gjort det klart for mig, at det er ganske problematisk at tage netop dette 'velkendte' emne som ens objekt. Ikke bare fordi det at studere 'aktivering' let kommer til at handle om at være 'for' eller 'imod', men også fordi denne kategori skjuler en lang række tovtrækkerier, som ofte bliver overset. Derfor handler dette speciale ikke bare om 'den individuelle aktivering', men om de tovtrækkerier der står og har stået om denne.

En sag og dens sammenhænge

Mere konkret har udgangspunktet for specialet været et aktiveringsforløb som Specialarbejderforbundet afholder for en gruppe af deres 'udsatte arbejdsløse' medlemmer. Formålet med forløbet er at "knytte de udsatte ledige tættere til arbejdsmarkedet", for at undgå, at de 'falder af vognen' og udstødes. Holdets deltagere er arbejdsløse, kortuddannede og er betegnet af arbejdsformidlingen, som havende 'sociale problemer'. De kan med andre ord siges at repræsentere

den gruppe af arbejdsløse, hvis fremtidige relation til arbejdsmarkedet er med til at producere arbejdsmarkedets grænser i praksis. Og holdets aktiviteter repræsenterer samtidig en del af de arbejdsmarkedspolitiske aktiviteter, som har til formål at producere eller i hvert tilfælde påvirke deres afklaringsproces i forhold til arbejdsmarkedet.

Forløbet beskrives af både arbejdsformidlingen og Specialarbejderforbundet, som et 'afklaringsforløb', og det ligger i denne beskrivelse, at både arbejdsformidlingen og de arbejdsløse skal blive klar over, hvor den enkelte deltager høre til henne – på arbejdsmarkedet eller i det sociale system. Fra Specialarbejderforbundet side er der ingen tvivl om hvad man ønsker, hvilket signaleres af titlen på forløbet, som er 'Med på holdet'. Det er ikke kun det konkrete hold, men også specialarbejderforbundets *medlemshold* og arbejdsmarkedets *arbejdstagerhold* de arbejdsløse skal med på.

Ved første øjekast er holdets aktiviteter en noget rodet landhandel, med jobansøgningsteknik, virksomhedsbesøg og sociale aktiviteter. Men hovedparten af aktiviteterne er orienteret imod at 'gå i kødet' på deltagerne, for at arbejde med deres ønsker, evner og motivation. På den måde minder forløbet om mange af de aktiveringsforløb, som bliver afholdt i dag. Specialarbejderforbundets tilgang er, at tiden ikke arbejder for deltagerne, fordi deres dagpenge løber ud på et tidspunkt, og hvis de skal forblive på arbejdsmarkedet, skal de bekræfte deres tilknytning her til ved at finde et arbejde. Derfor må deltagerne på holdet finde ud af, hvordan de vil skaffe sig et arbejde – hvilke tilgange de vil bruge i forhold til arbejdsmarkedet. Og det kan godt kræve en vis afklaringsproces.

Alt det ved jeg, fordi jeg i en periode fulgte dette aktiveringshold og talte med de folk, som afholdt det. Og fordi jeg brugte en god del tid på at sætte mig ind i Specialarbejderforbundet og arbejdsformidlingens hensigter med forløbet. Og derfor vil specialet tage sit udgangspunkt i de ting jeg oplevede, da jeg var 'med på holdet'.

Specialets udgangspunkt er samtidig, at Specialarbejderforbundets aktiveringshold ikke er den eneste af denne slags foranstaltninger, men indgår i en meget omfattende sammenhæng af aktiviteter. Disse aktiviteter har jeg valgt at kalde for 'det arbejdsmarkedsservicerende arbejde'. Det er en meget bred samlebetegnelse, som indbefatter alle de aktiviteter, som udføres i regi af de arbejdsmarkedspolitiske institutioner. Der er altså tale om en række af aktiviteter der henvender sig både til dem, som er arbejdsløse, dem som er i arbejde og til forskellige typer af virksomheder, og som foregår i regi af den offentlige arbejdsformidling, de arbejdsmarkedssuddannende skoler og talrige andre institutioner, som *på hver deres måde* forsøger, at imødekomme arbejdsmarkedets problemer. Det er min antagelse, at den praktiske produktion af arbejdsmarkedets vurderingskriterier, kategorier og skillelinjer i høj grad finder sted via dette 'arbejdsmarkedsservicerende arbejde', og det er derfor dette arbejde specialet handler om.

Når jeg fremhæver, at forskellige institutioner udfører det arbejdsmarkedsservicerende arbejde 'på hver deres måde', er det for at tydeliggøre, at dette arbejdsmarkedsservicerende arbejde kan gøres på mange forskellige måder. Det er derfor heller ikke altid, at der hersker enighed om, hvordan man bedst forholder sig til arbejdsmarkedets forskellige problemstillinger. Tværtimod. Imellem forskellige politiske og institutionelle repræsentanter foregår der et kraftigt tovtrækkeri om, hvilke rationaler der skal gøre sig gældende i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. Specialarbejderforbundets beskrivelse af deres eget aktiveringshold kan anskues

som en del af dette tovtrækkeri, fordi det repræsenterer ét bud på, hvad det arbejdsmarkedsservicerende arbejde skal handle om – nemlig ”at knytte de udsatte ledige tættere til arbejdsmarkedet”. Men også andre agenter forsøger at gennemsætte deres forståelse af, hvad det arbejdsmarkedsservicerende arbejde skal handle om, hvad ressourcerne skal bruges til, og hvem der skal tilgodeses i arbejdsindsatsen. Der er med andre ord modstridende interesser på spil, og de repræsenteres af forskellige måder at udføre det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. Og det påvirker de aktiviteter, som de ledige møder, og disse aktiviteters samspil med de lediges forudsætninger.

Specialet som helhed skal derfor ses som et forsøg på gradvist, at konstruere det jeg kalder ’feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde’. Med inspiration fra den franske sociolog Pierre Bourdieu har jeg valgt betegnelsen ’felt’ til, at navngive det pågående tovtrækkeri om hvordan det arbejdsmarkedsservicerende arbejde skal udføres. Der er altså tale om en *analytisk konstruktion* af de tovtrækkerier, som pågår imellem forskellige agenter og institutioner i feltet. Formålet med en sådan konstruktion er ikke at komme med ’løsninger’ på feltets problemstillinger, men at synliggøre feltets modstridende positioner og de forskellige tilgange til feltets problemstillinger. Specialet er derfor heller ikke en evaluering af aktiviteterne på holdet, men et forsøg på at konstruere de objektive tovtrækkerier, der påvirker hvilke ’løsninger’ og tilgange, der bliver mulige og legitime inden for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde¹.

Specialets opbygning

Konstruktionen vil som sagt ske gradvist igennem specialet, men det er vigtigt at understrege, at der er tale om en måde at *fremstille* konstruktionsarbejdet på, og at denne ikke svarer til, hvordan konstruktionsprocessen har fundet sted igennem specialearbejdet. I praksis har de forskellige dele af konstruktionsprocessen foregået sideløbende, og analyserne i de første dele af specialet hænger derfor også uløseligt sammen med de efterfølgende dele. Af samme grund vil jeg til tider være nødsaget til at referere til andre dele af projektet, hvor der vil blive godtgjort for det, der i første omgang vil komme til at stå som påstande. Men for at give et overblik, vil jeg kort nævne de to overordnede dele som specialet består af.

¹ Jeg vil gøre opmærksom på at betegnelsen ’det arbejdsmarkedsservicerende arbejde’ repræsenterer en helt bestemt måde, at anskue de arbejdsmarkedspolitiske aktiviteter på, som jeg tror det kan være gavnligt at synliggøre. Betegnelsen skal på den ene side ses, som mit forsøg på at bryde med den forefundne organisatoriske opdeling af de arbejdsmarkedsservicerende aktiviteter, og derved gøre opmærksom på den problemstilling, som disse aktiviteter har til fælles – nemlig at hjælpe arbejdsmarkedets forskellige agenter, ved at forholde sig til arbejdsmarkedets forskellige problemer. Set i et historisk perspektiv er den nuværende opdeling af opgaver kun én bestemt måde, at organisere dette hjælpearbejde på og når socialvidenskabelige studier overtager aktuelle betegnelser som ’den individuelle aktivering’ er det det samme som at overse hvad der egentlig er den grundlæggende problemstilling i arbejdet. Det skal den lidt indviklede betegnelse om ’det *arbejdsmarkedsservicerende* arbejde’ forsøge at undgå. Samtidig skal betegnelsen ses som mit forsøg på at bryde med den dominerende måde at forstå aktiviteterne i de arbejdsmarkedspolitiske institutioner på. Ofte er det økonomiske modeller og statistik, der er på dagsordenen, når der strides om de arbejdsmarkedspolitiske foranstaltninger, og man kunne få det indtryk at feltets kampe er en strid på ord og om ord. Men betegnelsen ’det arbejdsmarkedsservicerende *arbejde*’ skal gøre opmærksom på, at det felt, jeg konstruerer, er et *aktivitetsfelt* og at det faktisk er *måden at gøre arbejdet på* der trækkes tov om. Det betyder samtidig at tovtrækkerierne ikke altid, for ikke at sige sjældent, er ekspliciterede som sådan. Tovtrækkerierne ligger ofte i måden at gøre arbejdet på, og ikke altid i diskurserne her om.

For at understrege de praktiske aktiviteters sociale betydning i produktionen af arbejdsmarkedets skillelinjer, vil jeg i **specialets første del** fokusere på disse. Jeg starter altså med at tage fat i det aktiveringshold, jeg har været på, og forsøger at fremstille nogle af de tovtækkerier, der bliver synlige der. Men måden, jeg vil præsentere holdet på, kræver nok en lille indledende forklaring, da der ikke vil blive tale om lange etnologiske beskrivelser;

Imens jeg var på holdet, foretog jeg faktisk en del observationer og skrev ganske systematisk ned i en feltdagbog. Derudover foretog jeg også nogle interview med nogle af deltagerne om holdets aktiviteter, og hvorfor de var 'med på holdet'. Og jeg talte med vejlederne, folk fra arbejdsformidlingen og repræsentanter for Specialarbejderforbundet. Denne fremgangsmåde virkede ganske indlysende imens jeg var på holdet, men efter jeg kom hjem begyndte problemerne at melde sig. Det var ikke helt så let, som jeg havde regnet med at finde frem til det interessante i alt det, jeg havde oplevet, for der var faktisk mange interessante problemstillinger at tage fat i, og alle de folk jeg havde talt med, havde implicit forsøgt at give mig deres syn på sagen.

Jeg stod med andre ord over for det problem, at det langt fra var entydigt, hvad der var *det centrale* ved holdets aktiviteter og derfor blev det tydeligt, at jeg selv måtte tage stilling for at forstå, hvad der foregik. Denne stillingtagen har bestået i et utal af små og store valg, som ofte har været ganske implicite i processen, og det er i virkeligheden denne proces, jeg kalder for konstruktionsarbejdet. I specialet har jeg forsøgt at redegøre for de forskellige valg; ikke for at retfærdiggøre dem, men for at gøre dem eksplicite. Og et af de helt centrale valg er, at jeg har taget udgangspunkt i holdets deltagere.

Frem for at lave etnologiske beskrivelser af holdet eller tage fat i de problemstillinger, som Specialarbejderforbundets vejledere og arbejdsformidlingens medarbejdere fandt relevante, har jeg valgt at tage udgangspunkt i mine interview med deltagerne på holdet. Det er igennem disse, at holdets aktiviteter fremstilles, og det bliver derved deltagerens synspunkter, der afgrænser hvad der er vigtigt at få med, og hvad der er mindre relevant. Så når jeg indledningsvis har skrevet, at specialet tager sit udgangspunkt i denne gruppe, mener jeg det helt bogstaveligt. Det er her jeg starter. Jeg vil indlede konstruktionsarbejdet med at præsentere tre interview, som er produceret under mit ophold på aktiveringsholdet. Interviewene er med nogle af deltagerne på holdet, og er et forsøg på at få dem til at *sætte ord på* holdets aktiviteter. Jeg kunne også have valgt at lade vejlederne fortælle om aktiviteterne eller bruge mine feltnotater, men ved at tage udgangspunkt i interviewene, bliver det altså de lediges *måde at anskue feltet på*, som danner udgangspunktet for at synliggøre feltets problemstillinger.

Med dette udgangspunkt bliver det altså den del af de arbejdsmarkedsservicerende aktiviteter, som orienterer sig imod de arbejdsløse, som har mit fokus, og hvis fremstillingen på nogle punkter kan virke mangelfuld, er det muligvis derfor. Men ikke desto mindre anser jeg det for en helt legitim måde at afgrænse specialet på. Set fra de arbejdsløses synspunkt har arbejdsformidlingens produktionstal og dens servicering af virksomhederne kun relevans, når dette påvirker deres position, og det er derfor ikke en fejl, at jeg ikke forsøger at anlægge 'et mere overordnet perspektiv på tingene'. At bruge deltagerne som målestok for feltkonstruktionen betyder, at der er fokus på aktiviteterens sociale betydning for de arbejdsløse. Men før jeg går til præsentationen af disse interview, vil jeg bare kort understrege, at det altså *ikke*

er de arbejdsløse specialet handler om, men deres relation til de aktiviteter, som de møder, og de institutionelle betingelser disse aktiviteter fungerer under.

Interviewene skal derfor ses som et *udgangspunkt* for at spørge ind til feltets sammensatte sammenhænge. I forlængelse heraf, er **specialets anden del** et forsøg på en mere systematisk konstruktion af feltet. Dette sker igennem historisering af de pågående tovtrækkerier og skal ses som et forsøg på at *forklare* det, som interviewene med deltagerne *beskriver*. Hvis interviewene kan synliggøre forskellige tovtrækkerier og problemstillinger på holdet, så skal historiseringen forsøge at konstruere det felt for arbejdsmarkedsservicerende arbejde, som konstituerer de sammenhænge, aktiveringsholdet er en del af. Feltkonstruktionen skal altså synliggøre de objektive relationer, som giver anledning til vejledernes og deltagernes praktiske strategier. Og at konstruere feltet via en historisering er samtidig et forsøg på at synliggøre tovtrækkerierne om disse objektive relationer.

Således vil specialets anden del på den ene side synliggøre nogle af de objektive problemstillinger i feltet og de rationaler, der strides her om. Og på den anden side vil den skitsere den udvikling, der er pågået i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde de seneste 30 år - fra en kollektiv og velfærdsorienteret indsats til en individualiseret og serviceorienteret indsats – i et forsøg på, at forklare opkomsten af 'den individuelle aktivering' og gøre tovtrækkerierne her om synlige.

Det vil jeg præsentere nærmere i selve historiseringen. Men allerede nu er det altså vigtigt at gøre relationen imellem de to dele helt klar; historiseringen synliggør de modstridende rationaler i feltet og skal ses som et forsøg på at producere en forklaring på de tovtrækkerier og problemer, som kan ses i interviewene, imens interviewene synliggør den sociale betydning – altså det man med en politisk retorik ville kalde 'konsekvenserne' – af de tovtrækkerier, der pågår i feltet. Det kunne derfor virke nærliggende, at starte med historiseringen først og lade interviewene fremstå, som de afledte konsekvenser. Men min måde at fremstille specialeprocessen på, skal dels repræsentere et brud med en sådan deterministisk forståelse og skal dels repræsentere det brud, der kræves for at skelne 'det der sker' fra 'det, der kan forklare, det der sker'.

Konstruktive synspunkter

"For så vidt angår habitus, er målet at skabe grund-laget for en materialistisk videnskabsteori, der ikke overlader det til diverse idealistiske filosofier at hævde, at enhver form for viden – det være sig dagligdags eller videnskabelig viden – forudsætter et aktivt arbejde, en konstruktionsproces" (Bourdieu og Wacquant 1996; 107).

Jeg har som nævnt fundet det anvendeligt, at lade specialet tage udgangspunkt i tre interviewudsnit fra samtaler med nogle af deltagerne på aktiveringshold. Det er mit forsøg på at fremstille aktiviteterne på holdet og derved bruge holdet til at give et 'øjebliksbillede' af feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. Jeg vil selvfølgelig ikke påstå, at alle aktiviteter i feltet er som dem på det hold, jeg har fulgt og det ville derfor også være ganske forkert at sige, at jeg ved alt om feltets stridigheder. Men antagelsen i min fremgangsmåde er, at det aktiveringshold jeg har fulgt er "et tilfælde af det mulige" og at de stridpunkter, som kan fremanalyses i relation til holdet, kan siges at repræsentere stridighederne i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde.

Da denne antagelse er ganske central for min måde at konstruere feltet på, mener jeg, det vil være på sin plads at knytte nogle kommentarer til denne. Jeg vil forsøge at holde det så kort som muligt, for jeg er egentlig af den opfattelse at man bedst synliggør sine tilgange i det konkrete konstruktionsarbejde. Men da det er min erfaring, at også denne tilgang ofte bliver misforstået, finder jeg det nyttigt at starte med et par indledende bemærkninger.

Måder at anskue på

En af de gange hvor jeg har oplevet, at min tilgang til feltet er blevet misforstået var under en foreløbig præsentation af mit specialearbejde. Her pointerede nogle opponenter det vigtige i at få ekspliciteret det synspunkt, hvorfra jeg anskuer feltet. De formulerede det noget i retning af, at mine analyser jo ikke var 'objektive', men repræsenterede 'en ganske bestemt måde' at anskue den sociale verden på. Denne indvending har jeg tænkt meget over, for selv om jeg var ganske uenig med disse opponenter, så havde de jo en pointe med det, de sagde.

Det tror jeg bedst, jeg kan forklare på den måde, at jeg opfatter det, jeg skriver, som særdeles 'objektivt' *fordi* det repræsenterer 'en ganske bestemt måde' at anskue den sociale verden på.

Bourdieu har formuleret det på den måde, at "når det lykkes sociologen at skabe en lillebitte smule sandhed, er det ikke *skønt* han har interesse, men *fordi* der findes en interesse" (Bourdieu 1997a; 29). Men netop derfor mindede mine opponenter mig også om, hvor vigtigt det er, at forsøge at ekspliciterer sin 'måde at anskue' den sociale verden på – og derved synliggøre det synspunkt, hvorfra feltet anskues. Ikke for at relativere det – sådan som de omtalte kommentarer ønskede det – men for at synliggøre, at en sådan måde at anskue den sociale verden på afstedkommes af et objektivt synspunkt, og

derfor repræsenterer et ganske legitimt socialvidenskabeligt synspunkt. Det handler altså om at få synliggjort det synspunkt, som så at sige skaber objektet (Bourdieu et. al. 1991;33) – ikke bare over for andre, men også over for en selv.

En sådan eksplicitering af det videnskabelige synspunkt er for Bourdieu det samme som at bruge sociologien reflektivt. Det meste af hans forfatterskab kan egentlig læses som en slags sociologisk 'selvanalyse' (Bourdieu 2002), hvor analysen af den sociale verden samtidig bliver en analyse af den, der analyserer, og dennes synspunkt. Men der er altså ikke tale om den slags narcissistiske selvanalyser, som den moderne sociologi har så kær. At bruge sociologien reflektivt, er at inddrage analysen af det synspunkt, der har konstrueret objektet i analysen af objektet.

En sådan formulering er måske lidt abstrakt, men helt konkret handler det f.eks. om at synliggøre min tilgang til de interview jeg ønsker at inddrage. Det handler om at synliggøre de *principper*, der har ligget til grund for udvælgelse af interviewpersoner, samtaleemner og fremstillingsformer. Disse principper har langt fra altid været helt gennemskuelige for mig selv, og derfor har arbejdet med interviewene i høj grad været et arbejde, som også har handlet om at gøre det klart, hvordan det egentlig er, jeg selv anskuer den sociale verden. Det har handlet om at fokusere på de ting, jeg har gjort i relation til interviewene; som f.eks. at være opmærksom på principperne for de konkrete vurderinger af, hvilke dele af interviewene der var relevante at præsentere. Og om at forstå hvordan det har haft betydning for det konstruktionsarbejde, som det har krævet at få interviewene til at bidrage til specialekonstruktionen.

Dette konstruktionsarbejde, har i høj grad været en sammenhængende proces, hvor alle interview og hele specialearbejdet har indgået. Men da det ikke er muligt at præsentere det hele på en gang, har jeg valgt at indlede hvert af de tre interview med at opridse nogle af forudsætningerne for mine samtaler med de ledige og nogle af de problemstillinger, som interviewene skal synliggøre. Men inden vi når dertil, vil jeg forsøge at knytte en generel kommentar om min tilgang til interviewene.

De konstituerende synspunkter

Helt overordnet kan man sige, at rationalet i den første del af konstruktionsarbejdet har været at fremstille de arbejdsløses synspunkter i forhold til holdets aktiviteter. Begrebet 'synspunkt' har jeg lånt fra Bourdieu, og det henviser på en og samme tid til de lediges *syn på sagen* (repræsenteret ved deres udtalelser om holdet) og det *punkt*, hvorfra de anlægger dette syn på sagen (altså deres sociale position). Fremstillingen af de lediges synspunkt er altså et stykke konstruktionsarbejde, der handler om at fremanalysere sammenhængen imellem de arbejdsløses *position* i det sociale rum og *deres måde at anskue* aktiviteterne på holdet. Og til dette formål har jeg altså fundet det relevant at lade de arbejdsløse komme relativt meget til orde, frem for kun at præsentere små citater når 'det passer ind'. Derfor fremstilles de lediges synspunkter som redigerede interviewudsnit.

Denne tilgang har også den fordel, at læseren selv kan deltage i analysearbejdet, hvilket forhåbentlig kan gøre det nemmere at forstå specialekonstruktionen. Men det kræver samtidig, at jeg redegør forholdsvis grundigt for mit eget synspunkt, for at læseren kan forstå, hvordan jeg ønsker samtalerne skal læses. Vigtigheden af dette var noget Bourdieu gjorde meget ud af i det store kollektive værk om 'Verdens elendighed', og det er da også derfra, inspirationen til denne fremstillingsform er hentet:

"It seems to me imperative to make explicit the intentions and the produced principles that we put into practice in research project whose findings we present here. The reader will thus be able to reproduce in the reading of the texts the work of both construction and understanding that produced them"
(Bourdieu et. al. 1999;607)

Når jeg har valgt denne tilgang, er det i højre grad for at hjælpe læseren på vej, end det er for at leve op til nogle 'videnskabelige idealer'. Skal man tage den teoretiske forklaring, kan man sige, at videnskabelige objekter skal konstrueres to gange; dels af producenten og dels af læseren. Og for at undgå de værste misforståelser, må læseren derfor udstyres med forudsætninger for at tilegne sig objektet (Bourdieu 1993; 224). Mere konkret kan man vel sige, at jeg i min tilgang til specialeemnet har produceret en måde at anskue aktiveringsholdet på, som ikke nødvendigvis er indlysende for dem, som ikke har arbejdet med specialet. Det blev tydeligt for mig under den foromtalt præsentation, og siden da har jeg øvet mig i at synliggøre mit eget synspunkt, ved at synliggøre relevansen af tilsyneladende tilfældige nedslagspunkter, jeg har valgt. Om det er lykkedes må læseren afgøre.

At sætte ord på

Noget der er fælles for min tilgang til alle interviewene er, at jeg i modsætning til interviewpersonerne ikke anskuer deres udtalelser, som forklaringer på det, der sker, men anskuer det som *det, der skal forklares*. De arbejdsløse anskues altså ikke som informanter, der kan fortælle mig hvad der 'egentlig' skete på holdet, men som *sociale agenter*, hvis handlinger og udtalelser kræver en forklaring². Analysearbejdet går altså ikke bare ud på at gengive de lediges udtalelser i en mere eller mindre systematiseret form, men at gøre forudsætningerne for disse udtalelser eksplicitte. Disse forudsætninger er ofte så implicitte, at hverken de ledige eller de, som har med dem at gøre, tænker over dem, og analysearbejdet handler derfor om at gøre det implicitte eksplicit.

En af de ting som jeg er nødt til at eksplicitere i relation til interviewene, er den handlesammenhæng som de tager deres udgangspunkt i – eller rettere de aktiviteter som faktisk pågik på holdet. Efter at jeg havde været på holdet, havde jeg en nærmest uoverskuelig mængde feltnotater, som jeg havde problemer med at få fremstillet systematisk. Derfor valgte jeg efterfølgende at tage tilbage og interview nogle af deltagerne. Mit udgangspunkt for disse interview var, at give deltagerne ordet og lad deres udtalelser blive udgangspunktet for fremstillingen af holdets aktiviteter. Det rationale holder jeg sådan set fast i, men da jeg læste de første interview igennem, blev det klart for mig at det ikke var lykkedes helt.

² At deres udtalelser kræver en forklaring (eller rettere en *anden* forklaring end den de selv eller deres nærmeste omgivelser giver) kan i første omgang kun være et udgangspunkt. Bourdieu har i mange år brugt statistiske sammenhænge imellem folks sociale placering og deres måde at forholde sig til forskellige ting på, som udgangspunkt for at give socialvidenskaben et forklaringsproblem (altså en problemstilling). Men igennem hele hans forfatterskab har han samtidig brugt sin egen engagerede undren over de dominerede accept af at være dominerede, som udgangspunkt for sine problemstillinger (se f.eks. Bourdieu et al. 1999). Noter som denne vil i øvrigt være gennemgående i specialet, hvor jeg vil forsøge at synliggøre den teoretiske begrundelse for min tilgang.

For det første manglede jeg en del erfaring i at lave interview af denne art. Det er let nok at spørge folk om ting og sager, men det tog en del gennemlæsning og vejledning at forstå, at det ikke var aktiviteterne, men personerne jeg var kommet til at spørge ind til. Det kan måske virke som en underlig selvkritik, for i megen af den nutidige socialforskning er det helt selvfølgeligt at det er 'subjekterne' som er i centrum. Men for mig er fokus altså et andet. Det er feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde jeg forsøger at konstruere, og derfor skulle interviewene gerne belyse aktiviteterne i feltet og deres relation til deltagerne.

Derfor tog jeg tilbage igen og lavede nogle nye interview. Jeg begyndte at spørge mindre ind til hvad deltagerne 'syntes' og 'mente' og mere ind til 'hvad der foregik på holdet'. Men det var svært, for deltagerne var ofte selv af den overbevisning at det var deres 'holdninger', jeg ønskede at høre om, eller også ville de gerne forklare om deres egen situation. De to ting blev derfor ofte omdrejningspunkterne i de interview, hvor jeg – ud fra et misforstået ønske om at 'lade dem komme til orde' – undlod at fastholde interviewets dagsorden. Og når jeg så endelig forsøgte dette, opstod der ofte det problem, at det som havde været min fordel, blev en ulempe. For selv om mine feltnotater var forholdsvis mislykkedes, så havde min deltagelse på holdet givet mig den fordel, at jeg forstod, hvad deltagerne og vejlederne snakkede om, i de interview jeg har foretaget. Jeg forstod hvad de snakkede om, når de ytrede deres 'holdninger' om aktiviteterne. Men netop derfor kom det også til at virke ganske kunstigt, når jeg forsøgte at få dem til at forklare noget mere om disse aktiviteter. For som en interviewpersoner sagde; "du var der jo selv". På den måde har min deltagelse på holdet på den ene side givet mig forudsætninger for at forstå, hvad der sker, men har på den anden side givet mig en indforståethed hermed, som har gjort det svært at objektivere situationen.

Det har i praksis betydet at jeg har måtte frasortere hele eller dele af interview, som jeg vurderede ville bidrage med større forvirring end oplysning i forhold til at konstruere feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. Det var meget vigtigt for mig, at interviewene *ikke* kom til at handle om de enkelte arbejdsløse, for min interesse for deres synspunkter handler *i denne sammenhæng* ikke om en interesse for dem som individer, men som repræsentanter for den gruppe af 'udsatte ledige', som befinder sig på kanten af arbejdsmarkedet³. Og så har mine vanskeligheder også betydet, at det bliver nødvendigt for mig, at eksplicite nogle af forudsætningerne for vores samtaler.

Kommunikationens sociale sammenhæng

Da en af de helt åbenlyse grunde til at de ledige kommer med deres udtalelser er, at jeg har sat dem stævne, er det klart, at jeg forsøger at inddrage dette i min forklaring. Ikke for at gøre selve interviewsituationen til det centrale punkt i

³ Jeg har specielt valgt at skære de meget 'personlige' dele af interviewene fra og til en vis grad fortællinger om baggrundshistorie etc. Det er gjort ud fra en balancegang imellem på den ene side ikke at gøre interviewpersonerne så 'repræsentative', at kun abstrakte kategorier som 'kortuddannede' og 'arbejdsløse' står tilbage (imens de karakteristika som repræsenterer interviewpersonernes forudsætninger forsvinder) og på den anden side heller ikke at komme til at fokusere så meget på den enkeltes helt unikke situation, at den problematik som synspunkterne skal belyse forsvinder af syne. Når jeg igennem speialet konsekvent bruger begrebet 'repræsenterer' er det for at begribe denne balancegang imellem det unikke og det generelle, som bedst kan forstås ud fra Bachelard formulering af den moderne videnskabs princip for empirisk forskning: de arbejdsløse repræsenterer 'et tilfælde af det mulige' i gruppen af 'udsatte ledige'. (se neden for om *habitus*)

analysen (sådan som visse metodiske discipliner gør det), men for at synliggøre, hvad de enkelte interview skulle bruges til i konstruktionen af feltet.

En af de ting jeg i den forbindelse lægger vægt på, er vejledernes udsagn om de ledige. Det kan virke underligt, at jeg har valgt at lade vejlederne komme til orde, når det er de lediges synspunkt jeg forsøger at fremstille, men det er der gode grunde til; For det første har det ofte været igennem vejlederens udtalelser, at jeg har fundet ud af, hvem jeg kunne ønske at interviewe, og netop derfor er det væsentligt for mig at få synliggjort, hvad det var for overvejelser vejlederne havde omkring deltagerne. For det andet er vejlederne et væsentligt omdrejningspunkt i den handlesammenhæng som deltagerne udtaler sig om, og derfor handler mange af interviewpersonernes udtalelser om noget, vejlederne har sagt eller gjort.

Både vejledernes udtalelser om deltagerne og vejledernes måde at afholde forløbet på (som jo er det deltagerne ofte udtaler sig om), repræsenterer på den måde *vejledernes tilgang til det arbejdsmarkedsservicerende arbejde*. De ledige er jo egentlig 'lægfolk' i et felt hvor vejlederne er en del af et tovtrækkeri om produktionsforholdene. Og analysen af deltagernes synspunkter skal derfor ses som et forsøg på at fremanalysere de slagsmål, som vejlederne deltager i (og som deltagerne udsættes for)⁴.

Når det er sagt, er det derfor også klart at vejledernes udtalelser ikke kan anskues som 'sandheden' om de arbejdsløse, og at deres forklaring af aktiviteternes formål ikke kan ses som 'den rigtige forståelse'. Det er partsindlæg, som vejlederne helt uafvendeligt kommer med, når de fortæller om deres arbejde. Og netop derfor har det været ekstra vigtigt for mig at gøre det synligt, hvordan min tilgang til interviewene ofte har været præget af vejledernes tilgang til deltagerne.

Når jeg skelner imellem mine grunde til at ville tale med de forskellige interviewpersoner og så det, som interviewene skal bruges til i konstruktionsarbejdet, er det derfor for at synliggøre forskellen imellem min umiddelbare fornemmelse for, hvad der ville være gavnligt at få indsigt i og så det efterfølgende konstruktionsarbejde, hvor jeg har forsøgt at reflektere over, hvad der har konstitueret denne 'umiddelbare fornemmelse'⁵.

Konstruktionsarbejdet

Et sådant 'brud' med de umiddelbare fornemmelser for feltet, som både deltagerne, vejlederne og jeg selv var i besiddelse af, kan blive hjulpet kraftigt på vej af forskellige former for *teoretiske forklaringsmodeller*. Hvis mit forsøg på at synliggøre 'det der sker' i den konkrete handlesammenhæng er nødvendigt, for overhovedet at fremstille aktiviteterne på holdet, så er det lige så nødvendigt at bryde med denne handlesammenhængs selvforståelse. For de kræfter, der regulerer det sociale rum, er (lige som de kræfter der regulerer det fysiske rum)

⁴ Deltagernes udtalelser skal altså 'sætte ord på' det der sker i situationen og på det der kan ses i sammenhængen, men analysen af deres udtalelser (som vel kan forstås som en slags diskursanalyse, i modsætning til en praksisanalyse) skal altså bruges til at konstruere feltets modstridende positioner.

⁵ I modsætning til den abstrakte videnskabsteoris blinde tro på 'metode' som den nærmest magiske vej til rigtige resultater i forskningsarbejdet har Bourdieu forsøgt at forklare, at sociologi er et håndværk, der kræver en oparbejdelse af en videnskabelig habitus (Bourdieu et. al. 1991). Altså dispositioner, der giver forudsætninger for at gå videnskabeligt til værks, hvilket ikke mindst handler om at være 'årvågen' eller 'eftertænksom' i forhold til hvad det er man selv gør (Mathiesen 1999b). Jeg erkender således gerne, at jeg langt fra helt kunne gennemskue, hvordan feltets tovtrækkerier spillede ind på interviewsituationen, men jeg har alligevel – via mit analysearbejde – kunnet bruge interviewene til at synliggøre forskellige problemstillinger.

ikke umiddelbart synlige. De kan ikke ses på holdet eller høres i interviewene, og derfor vil en rent registrerende tilgang til holdets aktiviteter ikke kunne redegøre ordentligt for det, der sker på holdet. Ligesom med de fysiske videnskaber kræver det et konstruktionsarbejde at få indsigt i samfundets sammensatte sammenhænge⁶. Det kræver, at man bruger forskellige forklaringsmodeller, som kan synliggøre de tovtrækkerier, som ikke er umiddelbart synlige. Og til dette formål har jeg altså valgt at inddrage Bourdieus måde at analysere den sociale verden på.

På den ene side må deltagernes udtalelser og handlinger forklares ud fra deres forskellige forudsætninger, som disponerer dem for at agere forskelligt i forhold til holdaktiviteterne. Disse forudsætninger kan ikke forklares ud fra situationen alene, for de er ofte noget deltagerne allerede har med sig den første dag, de kommer på holdet (Bourdieu 1990a; 56). For at redegøre for dette fænomen – altså deltagernes forudsætninger – har Bourdieu udviklet begrebet *habitus*, som ganske kort kan siges at være den sociale historie indlejret i den biologiske krop. Habitusbegrebet er altså et forsøg på at sige, at vi alle bærer vores individuelle historie i kroppen, og at disse historiske forudsætninger – fordi de er genereret af en bestemt livsbane i det sociale rum – repræsenterer en indlejring af den kollektive historie (Bourdieu 1996b; 178). Det betyder ikke at mennesker skal forstås som *afspejlinger* af de sociale strukturer, men som socialt strukturerede *agenter*⁷. Habitus er en måde at forklare, at der er sociale grunde til, at deltagerne på holdet har nogle andre forudsætninger end f.eks. vejlederne, og at de konflikter, der opstår imellem deltagere og vejledere ofte handler om sociale forskelle⁸. Og det er en måde at huske på og forklare at deltagernes måde at anskue verden på er anderledes end f.eks. min egen måde at anskue verden på, og at jeg derfor ikke kan tage for givet, at de vil agere på samme måde som mig i en givet situation (Bourdieu 1990a; 27)⁹.

⁶ Når jeg taler om 'sammensatte sammenhænge' er det for at understrege at hverken den sociale eller den fysiske verden er reguleret af den simple kausalitet, som tit forbindes med begrebet videnskab. Ofte vil de konkrete fysiske eller sociale forhold kræve, at mere end en forklaringsmodel tages i brug for at redegøre for de forskellige (og til tider modsatrettede) kræfter, som er virksomme i den konkrete situation. Bourdieu taler til tider om 'strukturel kausalitet' og det kan understrege, at det videnskabelige projekt (med at forklare den sociale verden) godt kan opretholdes, selv om man har med 'sammensatte menneskelige sammenhænge' at gøre.

⁷ I forlængelse af Bourdieu bruger jeg ordet 'agenter' frem for 'aktører' for, at bryde med den teaterterminologi som blandt andet interaktionismen så ofte gør brug af (Bourdieu 1997b; 8). Også Marx brugte betegnelsen 'agenter', som en måde at tale om det der i forklaringsmodellen 'fremkalder en virkning' (Marx 1970; 858). Bourdieu taler således ikke om *subjekter* men om *agenter* – altså om dem som *gør noget* (Bourdieu 1990b; 13).

⁸ Ofte begrundes konflikter men forskellige 'meninger', 'norm', 'værdi' eller 'kulturer' for nu bare at tage nogle af de mest brugte. Det ville være ganske forkert at fejle sådanne åbenlyse begrundelser af banen, men habitus er altså forsøg på ikke bare at konstatere disse forskelle men også at forklare dem – altså som repræsentationer af sociale forskelle.

⁹ Det vil føre for vidt at lave en længere udredning af Bourdieus habitusbegreb. (Bourdieu 1990a) er nok et af de steder hvor det er mest præcist formuleret, og derfra har jeg hentet følgende forklaring af hvad habitus teorien skal forsøge at sætte ord på: "Systems of durable, transportable dispositions, structured structures predisposed to function as structuring structures, that is, as principles which generate and organize practices and representations that can be objectively adapted to their outcomes without presupposing a conscious aiming at ends or an express mastery of the operations necessary in order to attain them. Objectively 'regulated' and 'regular' without being in any way the product of obedience to rules, they can be collectively orchestrated without being the product of the organizing action of a conductor" (Bourdieu 1990a; 53)

En forklaring af deltagernes udtalelser, må altså tage udgangspunkt i at forstå de forskellige habituelle forudsætninger, som deltagerne bringer med ind på holdet og i interviewsituationen. Og i mine indledende kommentarer, har jeg derfor forsøgt at skitsere nogle af de forudsætninger, som deltagerne bringer med på holdet. Men på den anden side kan man ikke ud fra disse udlede, hvad deltagerne vil sige og gøre. Habitus er netop et generativt princip, som kan forklare hvordan personer kan 'improvisere', når de kommer i nye situationer eller møder nye mennesker, og derfor kan habitus kun bruges som forklaringsmodel i relation til de sammenhænge, som de arbejdsløse forholder sig til¹⁰.

Derfor er det nødvendigt at inddrage holdets aktiviteter i forklaringen af de lediges udtalelser og handlinger. Samtidig viser det sig jo også hurtigt, at mine samtaler med de ledige *rækker langt ud over* aktiveringsholdets konkrete handlesammenhæng, og de kommer i høj grad til at handle om de arbejdsløses relationer til de forskellige arbejdsmarkedspolitiske institutioner og arbejdsmarkedets forskellige kategorier. Holdet er med andre ord ikke en fritsvævende enhed, men en del af en række institutionelle sammenhænge, som tilsammen udgør samfundets objektive strukturer – eller i dette tilfælde 'feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde'.

Deltagernes praktiske aktiviteter og udtalelser skal altså anskues, som mødet imellem den individuelle og den objektive historie, imellem mentale og objektive strukturer – imellem habitus og felt (Bourdieu 1996a; 1-6). Rationalet i denne måde at fremstille holdet på, er at synliggøre relationen imellem deltagernes forudsætninger og holdets aktiviteter som 'et muligt tilfælde' i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. De arbejdsløses tilgange til feltet anskues med andre ord som resultatet af tovtrækkerierne imellem de forskellige sociale kræfter, som er på spil i feltet (Bourdieu 1996b; 3-6). Ved at forklare og synliggøre disse *tilgange* håber jeg på at kunne synliggøre stridspunkterne i det felt deltagerne befinder sig i¹¹. Men selve feltkonstruktionen – altså forklaringen af disse stridspunkter – kommer først i historiseringen.

Historiserende dispositioner

Men for nu alligevel at lægge op til denne, vil jeg pointere, at jeg har udvalgt tre interview som kan bruges til at synliggøre tre *forskellige* tilgange til feltets aktiviteter og til arbejdsmarkedet. Selv om de alle er kortuddannede, viser interviewene, at deltagernes problemer i forhold til arbejdsmarkedet er ganske forskellige. Men de tre personer har det til fælles, at vejlederne på holdet

¹⁰ "[Practices] can only be accounted for by relating the social conditions in which the *habitus* that generated them was constituted, to the social conditions in which it is implemented, that is, through the scientific work of performing the interrelationship of these two states of the social world that the *habitus* performs, while concealing it, in and through practice". (Bourdieu 1990a;56)

¹¹ Med inspiration fra Donald Broadys afhandling om *Sociologi og epistemologi* (1991) har jeg valgt at tale om de lediges *tilgange* til feltet. På svensk betyder *tilganger* ressourcer, og det har for mig været en god måde at få blik for

sammenhængene imellem deltagernes forudsætninger (deres forskellige former for og mængder af kapital) og de måder de agerer på (deres praktiske strategier). Ordet 'tilgange' er altså ment som et forsøg på at give kapitalbegreb en mere aktiv formulering, fordi det ofte misforstås som noget statisk eller substantielt. Og samtidig håber jeg på at det at tale om deltagernes tilgange til feltet, kan bryde med de bevidsthedsteoretiske undertoner, som nogle læser ind Bourdieus forsøg på at konstruere de praktiske *strategier* som forskellige habituelle forudsætninger genererer.

betragter dem som 'succeshistorier' på hver deres måde. Set fra vejledernes synspunkt repræsenterer de altså eksempler på forskellige stykke *produktivt* 'arbejdsmarkedsservicerende arbejde'. Og derved kan interviewene bruges til at synliggøre nogle af de forskellige positioner i feltet.

Interviewenes fremstilling er organiseret således, at de skitserer den historiske udvikling i feltet. Der er sket og sker til stadighed ændringer i principperne for udførelsen af det arbejdsmarkedsservicerende arbejde, og det forsøger jeg at synliggøre i min måde at fremstille interviewene på. Jeg har således valgt at præsentere interviewene i en rækkefølge, som følger interviewpersonernes forskellige alderstrin (med den yngste først og den ældste til sidst). Ikke for – hvilket selvfølgelig i sig selv er relevant – at pointere alderens betydning for de arbejdsløses situation, men for at bruge deres forskellige forudsætninger (genererede under forskellige sociale betingelser) til at belyse de aktuelle stridigheder i feltet og de ændringer, der er sket.

Det har faktisk vist sig at være ganske markante forskelle imellem de tre interviewpersoners måde at anskue deres egen situation og feltets aktiviteter på. Det kan selvfølgelig være tilfældigt, men jeg vil i den efterfølgende historisering bruge disse forskelle, som en slags 'ledetråde' i et forsøg på at sandsynliggøre, at der faktisk er praktiske grunde til deres forskellige tilgange til arbejdsmarkedet. På den måde kommer interviewenes fremstilling til at repræsentere individuelle tilfælde af feltets objektive historie. Det kan være værd at huske på, i de følgende interview.

Om at forny viljen til at sælge (ud af) sig selv

"They found out just how fragile stability can be for people who may have steady employment but who are able to maintain that stability only at the price of constant vigilance, and just how real the danger is of falling behind" (Bourdieu et al. 1999; 362).

Det første interviewudsnit jeg har valgt at præsentere er med en deltager der hedder Mette. Hun er i starten af 30'erne og bor sammen med sin mand og deres to børn i en af landets mellemstore provinsbyer. Ud over at have taget en købmandsuddannelse og have været på barselsorlov et par gange, har Mettes arbejdsliv siden folkeskolen bestået af forskellige ufaglærte jobs. For det meste på fabrikker og senest inden for elektronikbranchen. Derfor har det været nærliggende for hende at melde sig ind i Specialarbejderforbundet, og nu hvor hun er blevet arbejdsløs pga. produktionsnedgange, er hun kommet 'med på holdet'.

Mette forklarer, at hun sagde 'ja' til tilbudet om at komme med på holdet, fordi hun var "gået lidt i vinterhi, hjemme ved sig selv" og var begyndt at give sig selv skylden for, at hun var arbejdsløs. Tilbudet havde hun fået fordi arbejdsformidlingen og Specialarbejderforbundet vurderede, at hendes 'vinterhi' var ved at udvikle sig til 'sociale problemer' af den art, som aktiveringsforløbet var beregnet til at tage sig af. Denne vurdering skal nok ses i sammenhæng med, at Mette havde været arbejdsløs i snart et år og derfor skulle aktiveres på en eller anden måde. Men samtidig havde det også betydning, at hun efterhånden havde fået det så dårligt med sig selv, at hun ikke længere var i stand til at søge arbejde.

Med det udgangspunkt kan holdet siges at have været et produktivt tiltag for Mette. Som hun selv beskriver det, har aktiviteterne "hen ad vejen" bidraget med, at få hende "på ret køl igen" og give hende "gejst" til at søge arbejde. Og da jeg taler med hende, har hun lige fået et job på en tidligere arbejdsplads.

Både vejlederne og arbejdsformidlingens medarbejder er godt tilfredse med den udvikling, der er sket i forhold til Mette, og hun er også selv rigtig glad for at have fået arbejde, hvilket tydeligt smitter af på hendes vurdering af holdet. Det at tale med vejlederne og være sammen med andre, har været godt, fortæller hun, og hendes overordnede indtryk af holdet er også positivt, selv om hun ikke helt kan forklare hvorfor. Derfor bliver interviewet med Mette også let til fremstillingen af en 'succeshistorie', som kan bruges til at fremhæve den vigtige funktion, som det arbejdsmarkedsservicerende arbejde varetager i samfundet. Den kan vise, at aktiviteterne ikke udelukkende er den slags tvangsforanstaltninger, som man ofte hører om, og at det i hvert tilfælde er "rart med sådan et hold", hvis alternativet er at gå der hjemme og klandre sig selv for den position man er havnet i.

Men selv om det er en vigtig pointe, i en tid hvor alle tilsyneladende er blevet så individualiserede at de bare må klare sig selv, så vil jeg alligevel forsøge at bryde med denne forståelse. Ikke fordi den er forkert, men fordi den gør det umuligt at få øje på de tovtækkerier, som pågår i feltet. Det bliver meget hurtigt et spørgsmål om 'for eller imod' aktiviteterne *som sådan*, uden at forsøge at forholde sig til *hvilke* aktiviteter, der er tale om, og *hvilke* rationaler, der influerer

disse. I stedet vil jeg derfor forsøge at bruge præsentationen af interviewet, som en måde at synliggøre på hvilken måde aktiviteterne i feltet er produktive i forhold til Mette. Og i denne sammenhæng kan relationen imellem holdaktiviteterne og Mettes forudsætninger for at deltage i disse, anskues som en repræsentation af det dominerende rationale i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. I hvert tilfælde på det tidspunkt, hvor jeg foretog mit feltarbejde.

Det er selvfølgelig noget af en påstand, men det skal forstås på den måde at Mette er 'samarbejdsvillig' over for de arbejdsmarkedspolitiske institutioner. Ikke fordi hun nødvendigvis ønsker at 'samarbejde' med disse institutioners repræsentanter, men fordi hun har inkorporeret deres krav til hende, som sine egne ønsker og forståelsesmønstre. Den historie Mette bærer i kroppen (habitus) er i grove træk en inkorporering af den historie, som aktuelt gør sig gældende i feltet, og hendes mentale strukturer virker derfor relativt veltilpasset til feltets objektive strukturer.

Hun er f.eks. enig med vejlederne om, at hendes dårlige humør er den væsentligste 'barriere' for at hun igen kan komme i arbejde, og at det derfor er det, der skal gøres noget ved. De er altså enedes om at give en psykologiserende forklaring af hendes problemfyldte livssituation. Og derved svarer Mettes tilgange til, hvad hun må gøre for at få arbejde, også ganske godt overens med, hvad der forventes fra arbejdsformidlingens side. De er nemlig enige om, at det er hende, der må gøre noget for at komme i arbejde.

Jeg skal ikke gøre mig klog på, om Mette faktisk kunne handle meget anderledes, end hvad hun gør, men det jeg vil forsøge at anskueliggøre er, at hendes habituelle tilpasning til de objektive strukturer, disponerer hende for at handle, *som om* hun ville gøre en dyd ud af nødvendigheden. Derved kommer hun, med det hun siger og gør, til at bidrage til at bestyrke det dominerende rationale; Hun bliver dets implicitte repræsentant, og hendes udtalelser kommer – helt uden at hun tænker over det – til at repræsentere netop dette rationale i feltet. Og det er en mekanisme, som er vigtig at forstå, hvis man vil kunne forklare deltagerens bidrag til aktiviteternes dominansforhold.

Problemfylde relationer

Men netop denne overensstemmelse imellem de mentale og objektive strukturer har ofte den betydning, at ganske voldelige og undertrykkende relationer, kan synes uproblematisk og konfliktløse (Bourdieu og Wacquant 1996: 113). Det kan faktisk være svært at få øje på de problematiske eller konfliktfyldte relationer, som kommer frem i interviewet med Mette, hvis man ikke på en eller anden måde har fået skærpet blikket for dem. Og både denne indledning og selve interviewudsnittet skal derfor ses, som et forsøg på at skærpe blikket for de aktuelle former for dominans i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde.

I relation til denne intention vil jeg derfor indlede med at understrege, at det ikke er tilfældigt, at jeg netop har valgt interviewet med Mette. For selv om Mette via sin 'samarbejdsvillighed' er repræsentativ for de fleste af holdets deltagere, så skiller hun sig ud, fordi hendes mangel på arbejde – trods en vis økonomisk kompensation – er blevet til en tydelig krisesituation for hende. Hun er forholdsvis ung og har endnu ikke lært at acceptere en af de ting, som hendes tilknytning til arbejdsmarkedet indebærer – nemlig at man til tider bliver fyret uden grund. Tværtimod har hun efterlevet 'tidsåndens' massive pres og gjort ganske store symbolske investeringer i arbejdslivets *illusio* – altså i troen på, at arbejde er en vigtig ting i livet. Hun har fundet sig et "ønskejob" og

understreger i den forbindelse at ”man skal jo være glad for det, man laver”. Hun har altså tillært sig arbejdsmarkedets nuværende *doxa* om, at arbejde ikke bare er noget, man varetager af nødvendighed, men fordi man synes det er ’meningsfuldt’ og ’interessant’. Og samtidig har hun også forstået det implicite budskab, at hvis hun ikke viser interesse og glæde i forhold til jobbet, får hun det ikke. Det kræver offervilje og massive investeringer at beholde et arbejde inden for det område, man finder ’meningsfyldt’ – specielt når man ikke har en uddannelsesmæssig tilknytning til det.

Men i forbindelse med hendes ledighed, er det blevet tydeligt, at der er tale om en slags overinvestering. Investeringerne giver ikke det afkast (i form af jobsikkerhed, velvillighed fra ledelsen, etc.), som Mette var disponeret for at forvente, og fornemmelsen af dette nederlag kommer til udtryk i den måde, hun opfatter sin fyring på (”sat på gaden”); At være ”knækket”, ”helt i bund” og have mistet ”gejsten” er bare nogle af de mange ord, Mette bruger til at beskrive den ’sociale død’ (Bourdieu 2003), som arbejdsløsheden repræsenterer i hendes liv.

Men i en analytisk henseende er det netop denne krisesituation, der gør det muligt, at påbegynde et brud med den tilsyneladende ’selvfølgelighed’ som ofte findes i deltagernes relation til arbejdsmarkedet. For de massive investeringer Mette har gjort, og det ringe afkast de har givet, gav anledning til at spørge om det egentlig var det hele værd. Og det var for mig første skridt på vejen til, at bryde med arbejdslivets *illusio*, som det ikke kun er Mette, der har tilegnet sig.

Vilje til en fremtid

Som Mettes udtalelser om elektronikbranchen synliggør, er én af hendes forudsætninger en gradvis tilpasning til et meget ustabilt arbejdsmarked. Selv om hun efter hånden har både erfaring og en del kursusbeviser inden for elektronikbranchen, så betragter hun det med god grund ikke som garanti for at kunne få et job. Og da slet ikke en sikkerhed for at kunne beholde ét. For ”det er bare usikkert i elektronikbranchen”. Som Mette ser det, gør produktionssvingningerne, at der ikke er ”noget der er holdbart her i livet”, og de konstante omstruktureringer gør, at man ”altid er nervøs”. Set fra hendes synspunkt, bliver man ”nødt til at tage én dag af gangen” og så ”holde fast i det man kan få”. Denne strategi betegner hun som at have en ”positiv indstilling”, og det mener hun som sagt er vigtigt, hvis man overhovedet vil have en chance for at få et arbejde. Det nytter ikke noget, at bekymre sig og slet ikke at ”klage sin nød” – som hun gjorde det tidligere.

Derfor ser hun det også som noget positivt, at hun igennem holdets aktiviteter er blevet bedre til at acceptere den måde, tingene fungerer på. Det at være på holdet sammen med andre der ”har de samme problemer” og se, at det ikke kun er hende selv, der ”ikke kan finde job”, har fået hende til at forstå, at hendes arbejdsløshed ikke nødvendigvis skyldes, at det er hende ”der er noget galt med”. Sådan opfattede hun det ellers, da hun kom på holdet, forklarer hun, og derfor kunne hun ikke ”komme længere”, siger hun. Det kan virke som paradoksale udtalelser; for selv om holdets sociale aktiviteter ifølge Mette har hjulpet hende til ikke at være så ”hård ved sig selv”, så har de åbenbart ikke ændret hendes opfattelse af, at det er hende selv, der er årsagen til hendes arbejdsløshed. Tværtimod understreger hun flere gange, hvordan holdets aktiviteter har givet hende den ”positive indstilling”, ”gejst” og ikke mindst ”vilje”, der skulle til for at få arbejde.

Men disse tilsyneladende modsigelser er ganske meningsfulde set fra Mettes synspunkt, fordi de repræsenterer en af de virksomme modsætninger i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde på dette tidspunkt. Selv om aktiviteterne på holdet, ifølge Mettes udsagn, har afhjulpet de værste psykologiske symptomer på den krisesituation som arbejdsløsheden repræsenterer i hendes liv, så har den stort set ikke ændret på det der konstituerer krisen. Hun skal stadig forholde sig til et arbejdsmarked, som er præget af usikkerhed og ustabilitet, og det bliver i stigende grad nødvendigt fordi hendes dagpenge er halvvejs opbrugte. Og til dette formål har Mette egentlig ikke fået meget ud af holdets aktiviteter. Hun har stadigvæk ”ikke ret mange muligheder for at få job”. Indtil få dage før interviewet havde hun ingen garanti for at få et arbejde, og selv nu, hvor hun har et, er hun stadig nervøs for, om hun kan klare kravene og beholde det. For hvis hun først ryger ud, skal hun igen tilbage til usikkerheden.

Så selv om Mette officielt er blevet sat i stand til at varetage et nyt arbejde via aktiveringsforløbet, så har hun stadig de samme forudsætninger for at deltage i konkurrencen om den sparsomme mængde af jobs. Og det er nok, det hun fornemmer, når hun taler om at holdet har været ”sløset” og efterlyser, at det gerne måtte være mere ”fagligt” og ”fremtidsrettet”. Hun forklarer, at der ikke har været ”så meget undervisning”, og at det havde de fleste af deltagerne ”nok regnet lidt mere med at der var”. I stedet forventer vejlederne, at deltagerne ”er selvstændige”, at de ”selv finder ud af det” og det betyder i praksis at ”man skal arbejde meget selv”. Vejlederne ønsker at deltagerne skal tage initiativet, for det er både noget, som virksomhederne vil have, men på den måde bliver det også deltageres egne interesser, der driver værket. Det bruger vejlederne meget tid på at forklare på holdet. Det synes Mette imidlertid ikke, hun får så meget ud af. Hun ville gerne have, at der var noget mere ”hold” i forløbets aktiviteter og at der var nogle der fortalte, hvad man skulle lave. Måske nogle aktiviteter der kunne garantere hende et stabilt arbejde og fjerne usikkerheden.

Nu da hun har fået arbejde, er Mette alligevel rimelig tilfreds, men hendes kritik berører faktisk noget, der har været mange diskussioner om på holdet. Flere af deltagerne har direkte erklæret deres utilfredshed med det ’løse’ program, og til gengæld har vejlederne forsvaret deres måde at afholde forløbet på, med forskellige læringsteorier og psykologiske modeller. De sidste har virket som effektive våben imod deltageres kritik, og Mette skynder sig da også at understrege, at dette forløb også har været ’fremtidsrettet’, ”men bare på en anden måde”. Og det er netop denne anden måde, at være fremtidsrettet på, som efterhånden er den dominerende i feltet.

Det arbejdsmarkedsservicerende arbejde kan nemlig være fremtidsrettet og produktivt på forskellige måder, og vejledernes fokus på ’selvstændighed’, ’positiv indstilling’ og ’holdninger’ er den dominerende måde at være produktiv på i øjeblikket. De mange psykologiske modeller bidrager til at give deltagerne et ordforråd, som bekræfter dem i, at deres arbejdsløshed er et individuelt og i høj grad psykologisk problem. En sådan formulering er jeg ganske sikker på, at vejlederne på holdet ville opponere ganske kraftigt imod. De har – som jeg skal komme ind på – ganske andre visioner for aktiviteterens rationale. Men fordi deres praktiske aktiviteter på holdet er tilpasset kravene i feltet, sætter dette rationale sig alligevel igennem (bag om ryggen på dem). Det siger jeg ikke for at hænge vejlederne ud, og jeg vil derfor påpege, at mange af de samme mekanismer gør sig gældende i mit interview med Mette. Det bliver tydeligt i den måde, jeg bekræfter hendes individualiserende forklaringer, frem for at tage styringen i interviewet og spørge ind til de aktiviteter hun har deltaget i. Det betragtede jeg i første omgang som en metodisk ’fejl’, men senere er jeg blevet

opmærksom på homologien i min egen og vejledernes måde at forholde sig til Mettes forudsætninger på. For ved at undlade at 'tage styringen' i interviewet, har jeg egentlig givet Mette lov til at reproducere de prækonstruerede måder at forstå på, som gør, at hun bidrager til feltets dominerende position. Og det er præcis samme tilgang, vejlederne benytter sig af, også selv om det måske ikke nødvendigvis er i deltagerens egen interesse.

Om at 'komme videre'

Derfor kommer Mette også til at fremstå ganske indforstået med dette dominerende rationale, når man først har blik for det. Man kunne næsten blive fristet til at tro, at den eneste måde, at forholde sig til det ustabile arbejdsmarked på, består i at lære at acceptere de omkostninger, som tilpasningen til arbejdsmarkedets krav har. Den tilgang til arbejdsmarkedet kommer i hvert tilfælde tydeligt frem, når Mette taler om, at hun ikke ved om hun fysisk kan holde til sit nye arbejde (hun er ganske kraftig), men at "viljen er der". Det kommer også frem, når hun forklarer, at hun må "ofre sig lidt" for at få et arbejde ved at acceptere forringelser i sine arbejdsvilkår. Og intet demonstrerer holdets modsætninger bedre, end når Mette på en og samme tid forklarer, hvordan holdet har hjulpet hende med at komme oven på igen, for derefter kraftigt at understrege, at hendes nyfundne job er et, hun selv har fundet, og at det ikke har noget med holdet at gøre. Hun har lært, at holdets aktiviteter ikke kan skabe nogen form for sikkerhed for hende, men at det er hendes eget ansvar.

Men selv om Mettes udtalelser orienterer sig stærkt imod denne viljeorienterede tilgang til arbejdsmarkedet, så er der også andre måder at handle på. Et felt konstitueres af et vedvarende tovtækkeri, og selv om det kan være svært, betyder det, at en feltanalyse kræver synliggørelsen af flere positioner. Det er til dels derfor, jeg inddrager flere interview, for det har været min tanke, at hvert interview skulle bruges til at fremstille forskellige positioner. Men ikke desto mindre vil jeg allerede her forsøge at synliggøre, at der faktisk også er andre rationaler på spil i Mettes og specielt i vejledernes måde at forholde sig til feltet på.

Som allerede nævnt var vejlederne godt tilfredse med den udvikling, der er sket i forhold til Mette, og det har nok haft stor betydning, at hun har fået arbejde. Det er nemlig en ganske væsentlig parameter i *arbejdsformidlingens* måde at vurdere holdets succes på, og den kan vejlederne dårligt undlade at forholde sig til, hvis de ønsker at deltage i de arbejdsmarkedsservicerende aktiviteter. Men deres tilknytning til Specialarbejderforbundet gør, at de også har andre rationaler at handle ud fra, end bare at tilpasse sig arbejdsformidlingens krav så godt som muligt. Og disse andre rationaler er i stigende grad ved at blive klemte af arbejdsformidlingens krav.

Da jeg taler med dem, understreger vejlederne f.eks., hvordan arbejdsformidlingens succeskriterier til stadighed skærpes. Før i tiden blev holdets succes målt på en lang række kriterier, men efterhånden er det kun deres evne til at få 'flere i arbejde', som tæller. Det beklager de, for de har en lidt anden opfattelse af, hvad der er 'succes' for holdet. Når de f.eks. er godt tilfredse med det, der er sket med Mette, så skyldes det, at hun var 'kommet videre', som de udtrykker det. Deltagerne må ikke blive 'fastlåst', men skal 'rykke sig' og 'komme videre' forklare vejlederne, og jeg kunne forstå, at det var en ganske væsentlig parameter i *vejledernes* måde at vurdere holdets succes på. De ønskede at deltagerne lærte at forholde sig til deres situation, og at de fik en slags 'afklaring' omkring, hvad de ville og kunne. Jeg kan enes med vejlederne

om, at det ville være positivt at kalde forløbet for et 'afklaringsforløb' og et sådan afklaringsarbejde, understregede de, må tage udgangspunkt i den enkelte og dennes forudsætninger. Derfor finder vejlederne det problematisk, at 'arbejde' i stigende grad bliver anskuet som *den eneste måde* at 'komme videre' på. For det giver ikke mulighed for, at deltagerne selv kan tage stilling.

Hvis en af holdets deltagere f.eks. kraftigt overvejer at 'tage noget uddannelse', så ser vejlederne det ikke altid som en succes, hvis personen – hvilket ofte sker – får tilbudt et par måneders arbejde og siger 'ja tak'. De forklarer, at det ofte er sæsonarbejde deltagerne får, og så er de arbejdsløse igen efter tre måneder og det er, set fra vejledernes synspunkt ikke altid en god løsning. For vejlederne handler det ikke kun om at få sendt deltagerne ud i arbejde, men også om at give dem en ordentlig tilknytning til arbejdsmarkedet. Som alternativ til sæsonarbejdet anser vejlederne det, at 'tage noget uddannelse', som en mulighed for at blive en 'mere attraktiv arbejdskraft' og derved opnå en tættere tilknytning til arbejdsmarkedet. De anskuer uddannelse som en måde at bevæge sig væk fra de mest ustabile positioner på arbejdsmarkedet, som også de ser som et grundvilkår for Specialarbejderforbundets ufaglærte medlemmer. Uddannelse er altså en anden mulighed for at 'komme videre' i deres øjne.

Det undlader vejlederne da heller ikke at gøre opmærksom på over for deltagerne, og selv om de har erfaringer for, at langt de fleste af deltagerne 'bare vil have et arbejde', så gør vejlederne meget for at 'motivere til uddannelse'. De forsøger at forklare, at 'for lidt uddannelse' er den eneste væsentlige årsag til ledighed, som deltagerne selv kan gøre noget ved. Og de forsøger at beskrive uddannelse som 'et valg man må tage'. Til tider kan al denne snak om uddannelse virke overvældende - nærmest som en prædiken. Men vejlederne forklarer mig, at det er fordi mange af deltagerne ikke umiddelbart er disponeret for at ville uddanne sig, eller i det hele taget 'udvikle sig'. Derfor bruger de meget tid på at tale om uddannelse, og samtidig har de arbejdet for at gøre forløbet relativt langt, så deltagerne får en chance for at 'tænke sig om'. De kalder det selv for 'holdningsbearbejdning' og forklarer, at 'hvis man skal rykke noget oppe imellem ørene på folk, så tager det tid'. Og det er en kamp op ad bakke, understreger de, for ikke nok med at kravene strammes og mulighederne for uddannelse mindskes, men deltagerne har også meget let ved at falde tilbage i deres 'gamle mønster', som består i at have sæsonarbejde og korttidsansættelser. Og derfor er det nødvendigt med gentagne forsøg på at motivere til uddannelse.

Denne 'motivering' er da heller ikke gået Mette forbi, og som vi kort er inde på har hun faktisk snakket om, at hun ville uddannes som laborant. Hun forklarer det ganske kortfattet, men hendes kommentarer repræsenterer en af de objektive stridigheder i feltet, som handler om, hvad der kan anses for at være fremtidsrettede tiltag i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. Skal de arbejdsløse forsøge at uddanne sig væk fra udsatte positioner, eller skal de bide tænderne sammen og "ofre sig lidt" for at tilpasse sig virksomhedernes krav til de ufaglærte. Det er i hvert tilfælde to af de objektive 'muligheder', som tilbydes deltagerne, og Mettes kommentarer viser, at den krisesituation som arbejdsløsheden (i forskelligt omfang) konstituerer hos deltagerne, giver en usædvanlig lejlighed til at bryde med den prærefleksive tilpasning til de objektive strukturer. Når "man ikke kan finde et job" og derfor "ikke ved, hvilken vej man skal gå, om man skal tage uddannelse, eller om man skal opkvalificeres, eller hvad man skal", så åbner der sig til tider et mulighedsrum, hvor der bliver plads til, at forskellige interesser gør sig gældende.

Og det er her, vejlederne forsøger at komme på banen med noget, der kan lyde som en rituel besværgelse: 'Uddannelse, uddannelse, uddannelse; det er vejen væk fra ledighed'. Og de fleste af deltagerne på holdet nikker indforstået, for de har lært lektien; deres ledighed skyldes deres korte uddannelse. Men ser man på, hvad de så faktisk gør, er det lidt noget andet. Nogle tager faktisk uddannelse, men langt de fleste bruger deres energi på at søge arbejde. De er, lige som Mette, indforståede og samarbejdsvillige over for arbejdsformidlingens krav om at fokusere på at komme hurtigt i arbejde.

Interviewet med Mette illustrerer ganske fint, at der ikke alene er tale om en ydre tvang, men at det i høj grad er en indre tvang, i form af en praktisk sans for de objektive muligheder, som gør at uddannelse ikke bliver 'vejen væk fra ledighed'; dels fordi der ikke var nogen "fremtid" inden for laborant faget – forstået på den måde, at der ikke *aktuelt* var mangel på laboranter - og dels fordi hun nu har fået arbejde igen. Og interviewet fremhæver samtidig den store forskel imellem vejledernes opfattelse af 'uddannelse' som "et valg man må træffe" og så de fleste deltagers 'praktiske sans' for sammenhængen imellem uddannelse og arbejde. Den sidstnævnte kommer til udtryk i Mettes pragmatiske afvejning af chancerne for, at "der havde været arbejde inden for" laborantområdet på den ene side og "udsigt til andet arbejde" på den anden. Hun er ikke umiddelbart disponeret for at følge vejledernes uddannelsesretorik, for selv om de der har faglig uddannelse statistisk set er mindre arbejdsløse end de ufaglærte, så er det ikke det samme, som at man er sikret arbejde, hvis man får en uddannelse. Eller sagt på en anden måde; det er ikke sikkert, at hendes investeringer i uddannelse ville give et tilstrækkeligt afkast. Sådan ville Mette aldrig formulere det, men der er noget i hendes kropslige dispositioner, der fortæller hende, at det ikke nødvendigvis er fornuftigt at investere tid og penge i uddannelse.

Men også her spiller de skærpede krav i arbejdsmarkedspolitikken ind. Som vejlederne gjorde opmærksom på, er mulighederne for at tage uddannelse inden for det arbejdsmarkedspolitiske systems ramme blevet begrænset de seneste år, og kravene til, om der er en 'fremtid' inden for en given uddannelse er blevet skærpet. Hvis Mette skulle tage en laborant uddannelse, ville det blive inden for det uddannelsespolitiske system, hvilket i praksis betyder uddannelsesstøtte frem for dagpenge. Denne forskel på flere tusinde kroner har, i modsætning til hvad Mette selv siger, gjort hendes 'valg' meget lettere. For det har nemlig øget hendes interesse for at tilpasse sig til de givne betingelser i elektronikbranchen, frem for at 'komme videre' på andre måder. Nu da hun har fået et arbejde (som hun vel at mærke ikke ved om hun kan holde til rent fysisk), er enhver tanke om at tage uddannelse fortrængt. Og det er der altså praktiske grunde til.

En sammensat dominans

Men hvis de skærpede krav og deltagernes praktiske sans for de objektive betingelser således gør fælles front imod vejledernes forsøg på, at 'motivere til uddannelse', så må man samtidig bemærke, at også vejlederne er godt tilfredse med Mettes 'valg'. Det skyldes dels, at de – lige som deltagerne - er afhængige af at tilpasse sig til de krav, som er formuleret til aktiveringsindsatsen. Ændringer i de arbejdsmarkedspolitiske institutioners betingelser har betydet, at vejlederne gradvist har fået praktiske grunde til at modarbejde det rationale, som de egentligt selv mener at arbejde for. Og dermed er de i stigende grad begyndt at bidrage til at forstærke tendensen til, at 'arbejde' bliver den eneste måde at 'komme videre' på.

Men samtidig skyldes deres medvirken hertil også den symbolske dominans, som udøves i feltet og som gør, at Mette hurtigt bliver anskuet som en personificering af den målgruppe, holdet skal tage sig af. Mettes krisesituation havde – set med arbejdsformidlingens og Specialarbejderforbundets øjne – udviklet sig på en måde, så hun ikke blot havde det ustabile arbejdsmarked som problem. Hun var i deres øjne blevet til en af de arbejdsløse, der har 'andre problemer end ledighed'. Der er tale om den slags 'sociale problemer', som socialpolitiseringen af de arbejdsmarkedspolitiske institutioner har været med til at sætte fokus på, og som nu er med til at legitimere, at institutionernes krav til de arbejdsløses kommende arbejdssituation minimeres – bare de kan komme i arbejde. Denne måde at forstå deltagerens udsatte *positioner* er altså med til at bestyrke forestillingen om, at man bare må "holde fast i det, man kan få" uden at stille for mange krav eller have for mange forventninger. At det er en forestilling, som mange deltagere er disponerede for at abonnere på, kan demonstreres med Mettes omtale af de få jobs hvor man sidder. Hun vil hellere "give sig lidt" end at komme i kategori med "dem, der ikke har det så godt fysisk og så videre". Hun vil ikke være en af 'de svage', som der tages hensyn til, men som til gengæld ikke har nogle rettigheder eller status. Det er åbenbart bedre at 'ofre sig lidt' end at blive 'et offer' – at gøre en dyd ud af nødvendigheden. Og deltagerne bekræftes for det meste her i, fordi vejlederne – på trods af deres gode intentioner om, at ville lære de arbejdsløse at blive selvstændige og forholde sig til deres situation – ikke anfægter disse dispositioner for at sælge ud af sig selv. For også vejlederne er underlagt krav, som gør det mere anvendeligt at deltagerne er dominerede og samarbejdsvillige.

Mettes situation repræsenterer måske nok et ekstremt tilfælde af den position, som de fleste af deltagerne på holdet er i. Overinvesteringer i arbejdslivet og deraf følgende krisesituationer (som naturligvis også har deres materielle årsager) åbner for et tovtrækkeri, som i øjeblikket domineres af det synspunkt, at der er en vis værdighed i selv at imødekomme (de 'nødvendige') forringelserne i ens arbejdssituation. Det er et synspunkt, der konsekvent fokuserer på 'den store elendighed', som Mettes psykiske problemer repræsenterer, og derved ignorerer 'den lille elendighed', som består i at få forringet sine arbejdsvilkår, blive tvunget til at 'ofre sig lidt' før man 'bliver ofret' og samtidig være taknemmelig over, at man ikke hører til blandt 'de svage' (Bourdieu et. al 1999; 4).

Mettes synspunkt synliggør et rationale som på mange måder passer perfekt sammen med deltagerens forudsætninger, fordi det appellerer til deres 'praktiske sans' for, hvordan arbejdsmarkedet fungerer, og bekræfter dem i, at de må tilpasse sig arbejdsmarkedets umiddelbare behov. Og det er et produktivt rationale, fordi det afbøder de mest synligt destruktive konsekvenser ved arbejdsmarkedets måde at fungere på, ved at lære de ledige at acceptere samfundets objektive strukturer og give dem fornyet vilje her til. Men spørgsmålet er, om holdets aktiviteter kvalificerer eller dequalificerer deltagerens forudsætninger?

med en offervillig elektronik arbejder

”Så tænkte jeg ’nå ja, der må jo være et eller andet galt med mig”

Mette Det var lidt svært at komme i gang selv, efter at man har haft nogle nederlag - altså arbejdsmæssige nederlag - hvor man ikke har været ret længe og så blev man sat på gaden igen. Og så så var det ligesom om man var gået lidt i vinterhi, hjemme ved sig selv. Jeg kunne ikke komme længere ...

- *Det var der ikke så meget ved...*

Mette Nej, der var det var der sådan set ikke. Og så var der den mulighed og så tænkte jeg det må du hellere kom med på, så kan det være at du kan få lidt gejst fra de andre. Komme lidt op af stolen igen...

- *Har det så givet gejst?*

Mette Ja, sådan hen af vejen... sådan snakke lidt med nogle og komme på ret køl igen.

- *Ja, du har jo heller ikke altid været i helt vildt godt humør...*

Mette Nej, det var faktisk temmelig sort på et tidspunkt, hvor jeg ikke havde lyst til at være her mere. For ens selvværd ryger dæleme helt ned i bunden ... Altså den er kommet op igen og så har jeg faktisk også lige fået at vide at jeg har fået job

- *Ja, det hørte jeg godt ... Tillykke med det...*

Mette Tak... Men det har jeg så selv fundet. Det har ikke noget med det her at gøre. Det er det tidligere job jeg kom væk fra; der er jeg så blevet genansat...Men med nogle andre områder

- *Og hvad er det du skal lave.*

Mette SMG-produktion.

- *Og det siger mig selv ikke noget...*

Mette Elektroniske ting og sager, printplader og sådan noget.

- *Det var ikke der med de høreapparater?*

Mette ... Nej... Jo altså de laver også noget til høreapparater, men det andet sted det var så noget andet noget. Det var over ved R..

- *Jamen det var bare lige for at få...*

Mette Ja, men jeg har haft nogle dårlige erfaringer med en teamleder der, ikke... altså ... var ikke fair over for os, der var ved at blive lært op i de her høreapparater..... og det var så det knæk jeg fik den gang...

- *Ja....*

Mette Jeg gik så til chefen og sagde at vi ikke kunne arbejde sammen, og det var så mig der røg ud pga. det Men på en meget, meget kedelig måde Der var sådan snakken i krogene og så lige pludselig så skulle de alle sammen til møde, med nogle hemmeligheder de havde ... og så skulle jeg så ikke med. Så sad jeg så som den sidste der. Så spurgte jeg selvfølgelig hvorfor jeg ikke skulle med. 'Det skal du bare ikke' fik jeg så at vide. 'Nå', sagde jeg så 'så er jeg garanteret fyret fra den dag af'. Så ringede jeg så til SiD og sagde det - klagede min nød, kan man godt sige (griner). Nå, men jeg skulle lige 'tag og se tingene an'... Dagen efter fik jeg så min fyreseddel. Der knak jeg lige der!

- *Ja.... Det forstår jeg godt..*

Mette Så kom jeg så ned på I., og så fik det rigtig godt der i fire måneder. ... Det gav mig så et lille løft, men så blev jeg så også fyret derfra. Så tænkte jeg 'nå ja der må jo være et eller andet galt med mig'

- *Ja, ja ... så retter man det imod sig selv*

Mette Ja, det gjorde jeg godt nok. Jeg var måske lidt for hård ved mig selv, det var derfor at jeg ligesom havde brug for lidt hjælp.

- *Men synes du så det her har*

Mette ...det har hjulpet mig ... ja...

- *...til ikke at give dig selv skylden...*

Mette Helt sikkert.

- *Det er sku da meget fedt...*

Mette Jamen, det er det... Altså det er lidt.... Jeg vil sige at det er lidt

sløset det kursus her, men det har i hvert tilfælde ... det samvær der, det er alligevel vigtigt. Se at andre har de sammen problemer... Det er ikke kun mig der står med de problemer og ikke kan finde job og ... Det har i hvert tilfælde hjulpet...

- *Hvad tænker du på når du siger sløset?*

Mette Ja... Som du selv kan se, så har vi fået tidlig fri i dag. Det fik vi også i går. Og i forgårs.... Det er ligesom om der ikke er hold i det, men det er så også fordi de har koncentreret sig om dem som ikke har praktikpladser. Og så er vi andre så lidt mere fredet. ... Men, sådan har det sådan set været hele vejen igennem..... De kræver sådan set af en selv, altså at ... de kræver at vi er selvstændige, at vi selv finder ud af det og ringer de steder hen hvor vi skal ringe til. Der er ikke så meget undervisning og det havde vi nok regnet lidt mere med at der var. (...) Altså nu kommer man fra nogle andre hold, der måske lige måske var lidt mere fremtidsrettede, eller Det er det her også, men på en anden måde.

- *De har ikke haft et program som I skulle igennem, på den måde?*

Mette Nej... Det har været meget op til en selv, og få noget ud af det. Altså, vi kan alle sammen godt lide at blive holdt lidt i tøjler ikke; 'Sæt jer ned og lav det her'.

- *Ja, ja...*

Mette Men det har der ikke været ret meget af. [...] Og det er det vi har savnet lidt ind imellem. At der var noget hold i det. At det ikke bare var sådan noget lala. Altså, vi vidste ikke hvad vi skulle lave den næste dag og sådan noget der... Og så på et tidspunkt sagde de at 'I må ikke søge praktikpladser endnu' og lige nu ser det ud som om det hele er ved at gå i hårdknude fordi vi er startet for sent med at finde praktikpladser.

- *Så det er egentlig ikke det de gør – altså Kim og Tove – det kunne i egentlig lige så godt have klaret selv, men det er det at komme her...?*

Mette Det er vigtigt!

- *Det er vigtigt?*

Mette Det er lige ved ... Jamen altså, som jeg siger, det at man ser andre har de samme problemer, med at man ikke kan finde et job og ikke ved hvilken vej man skal gå; om man skal tage uddannelse, eller om man skal opkvalificeres eller hvad man skal. Fordi man står til rådighed og ikke ved hvilken vej... Så er det altså rart med sådan et kursus, så får man da også nogle informationer fra lærerne. Men der burde måske bare være lidt mere fagligt over det, altså Det ved jeg sku ikke.... Men i det det store hele så har det været positivt....

[...]

Mette Det skulle måske ikke være så langt det forløb. De kunne jeg måske godt forestille mig. Man var godt nok sammen med menneskene på den måde Tove og Kim har gjort det, men det skulle måske ikke være så langt. Fordi de uger vi faktisk har gået og sløset, dem kunne vi godt have brugt sådan lidt mere Dem kunne vi have skåret væk. Dem kunne vi godt have undværet.

- *Hvad er det du tænker på der? Hvad er det for nogen ting?*

Mette Ud og gå ture. Altså, det kan jeg da gøre hjemme i min baghave.... Det er selvfølgelig også noget af det sociale, men vi sidder også og snakker meget inde i klassen. Så var der mange der skulle ud og ryge hele tiden... Den tid for os der er ikke rygere, den er altså lang. Så føler vi det hele det dasker lidt der hen af.

- *Men det er igen en overvejelse...*

Mette Ja, det er forskelligt fra person til person. Men jeg har brugt Tove meget lige i starten til at hægte mig på igen, fordi der var jeg sådan lidt i problemer. Det har jeg brugt hende til. ... Men nogle af de ting de kom med, dem havde jeg prøvet på et andet kursus.

Der er bare ikke ret mange muligheder

- *Du snakkede på et tidspunkt om noget uddannelse du skulle til at starte på...*

Mette Ja, men det fandt vi jo hurtig ud af ikke lige var vejen frem, fordi der blev... Da dem fra alle fagforeningerne og Arbejdsformidlingen sad sammen med os, her ude på skolen – de var blevet inviteret til en samtale – så gik vi så alle sammen igennem og spurgte hvordan det så ud ude på arbejdsmarked ... Om der var behov for og der havde jeg jo sådan snakket om at jeg ville uddannes som laborant. Men det var der ikke nogen fremtid i, fordi der gik så mange arbejdsløse rundt, af laboranter. Så det Og så var der også økonomien i det, ikke..

- *som....*

Mette Du går jo på SU.

- *Og det er ikke noget...?*

Mette Det er jo et valg man skal gå ind og tage....Om man er klar til at skære i budgettet ... sælge bilen fra måske eller om man skal ind og låne penge, eller sådan noget.... Det er nogle store skridt man skal tage. Og hvis man ikke lige er ... har 'tid'

- *Ja, på den måde der...*

Mette Ja.... så kan det godt gå hen og blive et svært valg. Så vælger man noget andet i stedet for. I mit tilfælde var det så håbløst uanset hvilken vej jeg gik...

- *Ja, så er det jo*

Mette Jeg ville så gerne blive inden for mit fag – elektronik – men der var bare ikke ret mange muligheder, andet end der hvor jeg havde været og de steder jeg har søgt....

- *Men ville du have taget det altså ville du have været gået på SU, eller du nåede måske slet ikke så langt at du rigtig fik overvejet det?*

Mette Altså, det ville have været et stort skridt for mig at tage. Med to små børn og en mand der næsten aldrig er hjemme.... altså det Jo, det ville have været et stort skridt for mig, men jeg tror nok jeg ville have taget det hvis det var at der ikke var andet arbejde der var udsigt til... Altså også hvis der

havde været arbejde inden for det.

...

- *Hvad så det job du har fået tilbudt ... du skal ikke i praktik?*

Mette Nej. Det er på prøve lige til at starte med, for det er hårdt at stå op i 8 timer. Det er sådan noget jeg skal vænne mig til, fordi jeg havde sådan set sagt, at det ville jeg ikke. Jeg er jo ikke lige typen der kan stå 8 timer hver dag en hel uge, fordi jeg har den form som jeg har, og så ville jeg ikke. Så var det så de begynde at ansætte igen. Og så har jeg i løbet af det her kursusforløb sagt til mig selv, at 'det kan ikke nytte noget at du går ind og siger sådan, for så får du ikke noget arbejde nogen steder'. Fordi der er ikke nogen siddende arbejdspladser ret mange steder. Det er så dem der ikke har det så godt fysisk og så videre der får de jobs.

- *Så man står meget op når man laver sådan noget?*

Mette Ja. Jeg skal passe en maskine hele tiden. Den maskine det kører hele tiden og den siger 'dut' når man skal hen og gøre noget ved den og så kører den videre igen. Og det er meget at gå frem og tilbage. [...] Der er også siddende jobs, men dem er der bare ikke ret mange af. Det var det jeg kom fra. Det er eftermiddagstur [hvisker].

- *Nå du hvisker, er det så fordi det er noget skidt?*

Mette Nej, men med to børn... du ser dem ikke ret megetså...

- *Nej, det er selvfølgelig rigtigt ... men er der så mulighed for at du lidt senere hen kan...*

Mette Det er jo det man satser lidt på, ikke. For vil du have job inden for det, så må du også give dig lidt selv, altså. Ofre lidt. Det har vi så valgt at gøre.... De vidste det allerede i fredags, at jeg skulle ansættes, men de har bare ikke sagt det til mig.

- *Okay ... Hvem vidste det?*

Mette Altså dem jeg er blevet ansat hos. Jeg ringede der ned i mandags eller tirsdags og sagde 'god jul'. Og så spurgte jeg så

hvordan det gik. Om der var mulighed for noget i januar. Og så havde jeg jo 4 ugers praktik i baglommen, hvis det var så kunne jeg jo lige bruge dem som et plus. Det var så ikke nødvendigt, for de havde fundet ud af at det var mig de skulle ha'.

Viljen er der i hvert tilfælde

Mette Der var lige det problem at jeg havde sagt at jeg ikke ville stå op i 8 timer, og så havde jeg så besluttet mig for at prøve det. Så nu kommer jeg på prøve i 2 måneder for at se om det kan lade sig gøre. Også for at de har en sikkerhed for, at de kan fyre mig uden at der kommer problemer ud af det.

- *Det er da det er rimelig spændende om du kan holde til det....*

Mette Ja ... Altså, jeg har kunnet holde til det før.... og viljen er der (griner). Jeg ved ikke om fysikken er der, men viljen er der i hvert tilfælde. Så må vi se hvordan det går....

- *Er det fordi ... altså når du siger det sådan, er det så fordi det ikke er særlig sjovt at være arbejdsløs?*

Mette Ja, det ... Ens velværd det ryger helt i bund... Man prøver bare at holde fast i det, man kan få ikke. Altså, jeg har ikke ret mange muligheder for at få job, andet end hvis jeg skal stå ved en maskine på sådan en fabrik, og det vil jeg helst ikke. Og jeg ved hvad jeg går ind til nede ved I. og jeg ved ikke hvad jeg går ind til ned ved M.

- *Men det .. altså ..*

Mette Lige i øjeblikket er der bare ikke nogle mange jobs at få... Og det er et problem nok at få en praktikplads. Alle de fire ... De 2-3 virksomheder vi har været på har den eneste været M. ... Det er den eneste der har været positiv, at de tager ind i januar. Det andre har simpelthen lukket ud.

- *Så det ser sort ud?*

Mette Ja, meget sort ud.... Der er mange af praktikstederne, der siger at de 'har ikke noget bagefter'. Så må man gå tilbage til ledighed....

- Det er også en sur besked...

Mette Jamen de har faktisk sagt nede på arbejdsformidlingen: 'Søg ud over regionen, for der er ikke arbejdspladser at finde'.

- *Det gør vel også at man bliver sådan lidt*

Mette Ja, hvis du ikke har en uddannelse i baghånden.... som du kan bruge til noget....

[Hun fortæller, at hun er uddannet købmand, men at hun fik at vide at hun ikke egnede sig til jobbet fordi hun ikke er 'kundemindet' – hvilket, hun mener, er rigtigt. Hun kan ikke altid give kunderne ret, så hun har holdt sig fra den branche].

Du bliver nødt til at ofre dig selv

Mette Jeg ville da gerne have dagtur, det er da slet ikke det. Men er der ikke andet og jeg ved at jeg kan holde til det og jeg ved hvad jeg går ind til der, så har jeg sagt god for det. Og det havde hun også forlangt, hende jeg er blevet ansat hos. Jeg skal være hundrede procent indstillet på det ... Der har også været snakket om det hjemme i familien om det - fordi jeg har trods alt to små børn....så det skal vi også lige blive enige om det begge to.

- *Ja, det ... det er en svær forhandling....*

Mette Næ, det var det sådan set ikke, fordi han ved, hvor svært jeg har det med ikke at have et arbejde.

- *Ok*

Mette Men vi kommer ikke til at se ret meget til hinanden. Men det gør vi ikke i forvejen, så ...

- *Hvorfor? Arbejder han langt væk eller ...?*

Mette Nej, han arbejder bare meget. Så ...

Så du bliver nødt til at ofre dig selv mere. Altså du må gi' dig lidt, ikke.... Og ude på M., hvor mange har fået praktikplads og næsten har fået arbejde bagefter, der kører de daghold og eftermiddagshold på

skift. Og der vil jeg så sige, at så vil jeg altså hellere have fast aftentur. At skulle vænne sig til at stå op om morgenen og så lige pludselig næste uge, der skal du møde om eftermiddagen.

- *Ja, så smadrer det hele.*

Mette Det smadrer hele kroppen. Altså den rytme den har, ik'. så der har jeg valgt og sige... For jeg stod faktisk og snakkede for og imod, fordi det er bare usikkert i elektronikbranchen....

- *Det er meget sådan op og ned....*

Mette Ja, men man skal også være glad for det man laver, ikke.

- *Jo, og du har jo virkelig snakket om den der elektronikbranche...*

Mette Jamen det har jeg også, fordi jeg har lige fundet mit ønskejob (sukker)..... Ja, det har jeg også

- *Jamen det er sku da meget fedt....*

Mette Ja, men så er det også at man må give sig....

- *Okay..... Tror du så det holder den her gang, eller er du stadig nervøs for at det ... at det lige pludselig skal*

Mette Jamen, altså man er jo altid nervøs. Der er jo ikke noget der er holdbart her i livet, vel. Man bliver nødt til at tage en dag ad gangen. Hvis jeg begynde at tænke på den måde igen, så dukker jeg mig selv. Og den vej vil jeg ikke igen. Fordi så går man og er nervøs for at blive fyret igen, og det smitter sikkert af på arbejdskollegaerne. Det går ikke godt den vej, så man bliver bare nødt til at være positivt indstillet...

[...]

Om at kæmpe for sin værdi

“After an illusory period, the new beneficiaries slowly came to understand either that access to secondary education did not guarantee academic success or that academic success did not ensure access to the social positions that it once did” (Bourdieu et. al. 1999; 422).

Det andet interview, jeg ønsker at præsentere, er med en deltager, der hedder Line. Det er meget anderledes end det første interviewudsnit. Det skyldes ikke bare, at Mette og Line er forskellige personer, men også at mit fokus som nævnt havde ændret sig, da jeg talte med Line. Jeg var blevet mere opmærksom på at spørge ind til aktiviteterne på holdet, og selv om det var svært, forsøgte jeg også at holde denne røde tråd lidt bedre.

Interviewet blev foretaget nogle måneder efter holdets afslutning, og vores samtale foregik hjemme i Lines lille rækkehus, som ligger i et halvt stort villakvarter. Imens vi talte sammen, spillede hendes børn computer, og Line røg smøger og drak kaffe. Hun ville nok aldrig indrømme det, men hun var lidt nervøs. Og det hjalp ikke, at det var en af de første gange, vi rigtig snakkede sammen.

Line er enlig mor til tre og hun er omkring 10 år ældre end Mette. Hendes skolegang sluttede før hun fik færdiggjort 9. klasse og siden da har hun haft en del forskelligt ufaglært arbejde. Det sidste 'faste' arbejde, hun havde, var på en metalfabrik, hvor hun blev fyret på grund af udeblivelse og produktionsnedgange. Siden har hun haft lidt småarbejde i en lokal butik; dels for at tjene lidt ekstra penge, men også for at genoptjene sine dagpenge. Denne tilgang til arbejdet vidner om, at det ikke er første gang, Line har været uden arbejde. Tværtimod har hun efterhånden vænnet sig til at gå derhjemme, fortæller hun, og arbejde er noget, hun finder, når det er nødvendigt for at optjene dagpenge.

Men når jeg har valgt at spørge Line om vi kunne tale sammen, er det fordi vejlederne på holdet har fremhævet hende, som en af dem der valget at 'tage uddannelse'. For dem repræsenterede hun en af den slags 'succeshistorier', som ikke var baseret på, at komme 'den direkte vej tilbage i arbejde'. Som allerede nævnt lægger vejlederne ikke skjul på, at de anser uddannelse som en anden måde at 'komme videre' på. Men de er samtidig også godt klar over, at uddannelsesvejen ikke er let tilgængelig for de fleste af deltagerne. Dels på grund af politiske stramninger i de arbejdsmarkedspolitiske kategorier, men også fordi mange af deltagerne ikke har lyst til at bruge ressourcer på at uddanne sig. Derfor karakteriserede vejlederne også Lines beslutning om at tage uddannelse som 'et flot valg'.

Det meningsfyldte liv

Interviewet var derfor ment som et forsøg på at synliggøre uddannelsesvejen tilbage til arbejdsmarkedet og hvordan forløbet har motiveret til at tage denne vej. Men det viste sig hurtigt, at Lines begrundelser for at tage en uddannelse handler om alt muligt andet end at komme tilbage i arbejde. Line fortæller, at hendes familieliv – med tre børn som hun har svært ved at sige 'nej' til – kræver så meget energi, at hun føler, at hun næsten er nødt til at være arbejdsløs. Selv

om hun godt ved at det er et ganske illegitimt udsagn i det arbejdsmarkedspolitiske system, så begrundet hun alligevel sit valg af uddannelse med, at hun stadig kan være "lidt fredet" og derved få tid til sine børn. Hun siger, at hun "sagtens kan få tiden til at gå" der hjemme, og det giver hende tid til at arbejde med at få sin familie til at fungere. Livet som arbejdsløs – forstået som fuldtids familieliv – konstituerer altså en meningsfuld sammenhæng i Lines tilværelse – en sammenhæng, hun finder det værd at investere tid og energi i.

Når jeg bruger betegnelsen 'en meningsfuld sammenhæng' er det for at synliggøre kontrasten til Lines arbejdsliv. Hun fremhæver selv, at hun aldrig har vidst, hvad hun ville, og at hun hurtigt bliver træt af de forskellige arbejdspladser, hun har været på. "Det har været skide spændende i starten, og så er der gået et stykke tid" og så har hun tænkt at "nu må de gerne snart fyre mig, nu gider jeg ikke være her mere". Det er med andre ord ikke lykkedes hende at finde en meningsfuld sammenhæng i forhold til arbejdslivet, og på den måde står hun i skærende kontrast til Mette. Men hvis Line egentlig godt kunne klare sig uden arbejdslivet, så gør de skærpede dagpengeregler, at hendes mangel på arbejde i stigende grad bliver et problem. For "på et eller andet tidspunkt skal man ud og have et arbejde".

Derfor har hendes forventninger til forløbet også været at "få noget inspiration, til ligesom at kunne sige 'det er det jeg vil være'". Så selv om hun erklærer sig godt tilfreds med at være uden arbejde, så betyder det alligevel noget for hende, at hun 'bliver til noget'. "Det der med at være arbejdsløs, ingen uddannelse at have og ikke være noget ... det er yt", forklarer hun; "Det er ligesom ikke in mere, ikke at være noget". Kravet fra arbejdsformidlingen og nødvendigheden af hele tiden at bekræfte sin position (som en af dem, der er inden for arbejdsmarkedets grænser og derfor har ret til dagpenge), åbner i stigende grad for et tovtrækkeri, som nærmest bliver en personlighedskonflikt for Line. Nødvendigheden af at "skulle finde et eller andet", altså det at hun skal blive 'afklaret' i forhold til arbejdsformidlingens arbejdsmarkedspolitiske kategorier gør, at hun i stigende grad fremstår splittet og 'uafklaret'. Hun skyder på alt fra brandmand til web-designer for at finde det mål, som kan vise – både over for hende selv og andre – at hun faktisk gerne vil leve op til den 'individuelle aktiverings' målsætninger om at målrette og velafklare de arbejdsløse.

Men på den anden side er hun stærkt disponeret for at 'falde tilbage i det gamle mønster' som vejlederne udtrykker det. Altså at fastholde ønsket om at leve sit liv i modsætningen til 'det meningsfulde arbejdsliv', som repræsenteres ved "karrierefolk, som sætter børn i verden og så er børnene i daginstitution fra syv morgen til syv aften". Hun lægger ikke skjul på, at det hverdagsliv, hun kan leve med sine børn og venner, har hendes interesse, og her gør hun gavn på en måde, som gør at hun "udmærket godt ved, at hun er noget". Men arbejdsformidlingen presser på, og i samtalerne med dem er det med ikke at være "for ærlig". For det eneste Line med sikkerhed ikke vil være, det er det, som hun bliver tilbudt at blive – fabriksarbejder og rengøringsassistent – og der skal ikke meget til, før man giver hende ret i, at hun på den måde kan virke "arbejdssky". Og netop denne kategori er endnu et glimrende eksempel på, hvordan deltagerne selv bliver repræsentanter for feltets dominerende rationale. Det er for at bryde med denne repræsentation af Lines manglende interesse for arbejdslivet, at jeg minder om, at hun faktisk lægger et stort stykke arbejde i det familieliv, som udgør en meningsfuld sammenhæng i hendes liv.

En plads i hierarkiet

Men arbejdslivets *illusio* er ikke det eneste man må bryde med for at kunne objektivere feltets tovtrækkerier. For hvis Lines manglende interesse for rengørings- og fabriksarbejde ikke nødvendigvis viser, at hun er 'arbejdssky', så synliggør den i hvert tilfælde hendes praktiske fornemmelse for det hierarkiserede arbejdsmarkedet, og i forlængelse heraf, hendes praktiske sans for uddannelseshierarkiet og for dets objektive mulighed. En vej væk fra en position, hvor man må tage, hvad man kan få, og hen imod en position hvor der er meningsfulde jobs at komme efter. En vej til at 'blive noget', så man ikke længere kan blive kastet rundt med efter arbejdsformidlingens og arbejdsmarkedets luner. Line er med andre ord disponeret for at lytte til vejledernes råd: selv om "der er ikke så mange muligheder, kan man da i hvert tilfælde gå i skole". For "man skal ligesom have en titel", hvis man vil undgå de værste tvangstilbud fra arbejdsformidlingens side, og måske giver uddannelsestitler ret til at kræve et 'meningsfuld liv' – om det så er på arbejdet eller hos familien. Der er altså praktiske grunde til, at Line ønsker at uddanne sig, også selv om de ikke helt svare til vejledernes forestillinger om et 'flot valg'.

Men min samtale med Line viser også, at et 'flot valg' ikke er helt nok til at gøre sig i kampen om de fine titler. For det bliver tydeliggjort, at hendes forudsætninger for at uddanne sig ikke de bedste. Hun har ikke megen skolegang bag sig og "det har aldrig interesseret hende at gå i skole, før nu". Det gør det svært at "tro på sig selv" og ens muligheder for at klare uddannelsesinstitutionernes krav ("Det her det kan jeg sku godt nok ikke finde ud af; det vil nok være dumt at sidde derovre og komme ned med nakken"). Og det bliver ikke nemmere af, at hun på trods af disse forudsætninger kan siges at tilhøre den gruppe, som hun selv beskriver – dem som "stiler meget højt" – og derfor "stiller for høje krav til sig selv" ("Jeg vil nødigt komme ud med et gennemsnit på 7. Det kan da godt være at det er nok, men jeg synes ikke det ser så pænt ud").

Men selv om den problemfyldte sammenhæng, imellem Line forudsætninger og de krav, som hun stiller sig selv på skolesystemets vegne, i følge hende selv har været nok til at dreje hende væk fra uddannelsesvejen, så må man samtidig fokusere på de betingelser, der er medvirkende her til. En forklaring af hvorfor uddannelsesvejen er så problematisk, må altså også fokusere på arbejdsformidlingens stigende krav til uddannelsernes arbejdsmarkedspolitiske anvendelighed. For, som det fremgår, vil hun egentlig gerne fortsætte. Ikke nødvendigvis for at bruge uddannelsen til noget, men bare for at "blive lidt klogere". Afklaringsforløbet har med andre ord fået hende motiveret til at tage uddannelse. Men Lines eget perspektiv – at tage uddannelse "for min egen skyld" og for at få selvtilid – er bare ikke legitimt i de arbejdsmarkedspolitiske institutioner ("det er jo ikke det, man bruger 10. klasse til"). Den 10. klasse som Line gerne ville have haft "er ikke nødvendig" set med arbejdsformidlingens øjne, for "der er ikke nogle steder, hvor det er et krav" for at 'komme videre'. Kun hvis Line erklærer sin fulde villighed til at underlægge sig skolesystemets hierarki ved at stile efter det, der statistisk set er uopnåeligt, vil arbejdsformidlingen lade hende gå efter det, der måske er opnåeligt. Hun skal "bare sige at hun gerne vil på universitetet" for at få 10. klasse, men det er så urealistisk at hun ikke engang gider forsøge at lyve om det. Og i øvrigt vil hendes dagpenge være udløbet flere gange, før hun bare når halvvejs. Og "det dur jo ikke", når man har en familie at forsørge. Det bliver derfor nærmest umuligt for hende at honorere arbejdsformidlingens krav, fordi der ikke er tid til at tage så meget uddannelse, som der skal til for at hun overhovedet kan få bevilget begyndelsen på det lange forløb.

Imens tiden går

Så nu skal hun i stedet på endnu et 'afklaringsforløb', fordi hun "ikke lige kunne komme med nogen forklaring på, hvorfor hun skulle have 10. klasse", men bare sad "og snakke dem efter munden nede på arbejdsformidlingen". Og det passer ikke helt, når Line siger, at et nyt forløb "jo ikke kan skade". For hendes kommentar om, at det tidligere hold var "spild af tid", viser en forståelse som kun forekommer i en situation under pres (Bourdieu 1964). Imens hun har været på holdet og har haft "nogle sjove timer", er hendes dagpenge langsomt begyndt at løbe ud. Der er ingen garanti for at beholde den position, hun nu har, og aktiviteterne på holdet forandrer på ingen måde hendes forhold til arbejdsmarkedet. "Det er ikke noget du kan bruge til noget", forklarer hun. Eller rettere, det kan bruges til at "lære noget om sig selv", men med halvandet år igen for dagpengene løber ud, må Line konstatere at det ikke er "noget du kan gå ud og få et job på". Og heller ikke hendes uddannelsesaktiviteter bidrager stort til at holde kontanthjælpen fra døren. Det kan kun det, hun har afsvoret, – at tage tilbage til fabrikken.

Intet virker med andre ord mere meningsløst – set fra Lines synspunkt - end de kortvarige afklaringskurser, som æder hendes tid uden at forandre hendes situation. Så hvis man skal forstå, hvorfor Line nu for 3. gang bliver sendt på et af disse afklaringskurser, skal man nok forstå de forventninger, som arbejdsformidlingen har til disse hold. Vejlederne forklarer således helt eksplicit, at arbejdsformidlingen 'forventer, at deltagerne kommer tilbage til dem med mere realistiske forventninger om, hvad der kan lade sig gøre'. Det er altså meningen at deltagerne – inden dagpengereglerne tvinger dem til det – får tilegnet sig nogle realistiske forventninger i forhold til deres position i den sociale verden.

Men hvis Lines søgen efter et 'meningsfyldt liv' virker urealistisk i denne pressede situation, så er det vigtigt at huske på, at disse forventninger ikke kommer dumpende ned fra himlen. De repræsenterer Lines habituelle dispositioner, som er opbygget under vilkår, hvor den sociale sikring har tilladt *selv arbejdsløse* at gøre sig forestillinger om et godt og meningsfyldt liv. Konflikten imellem Line og de arbejdsmarkedspolitiske institutioner repræsenterer på den måde sammenstødet imellem to forskellige tilfælde af historien og imellem forskellige måder at anskue den sociale verden på; på den ene side Lines velfærdsorienterede dispositioner ('ønske om meningsfyldt liv') og på den anden feltets institutionalisering af arbejdsmarkedets tilspidsede krav ('man må tag hvad man kan få'). I denne situation mindes Line en tid, hvor det var mere legitimt være arbejdsløs, og hvor man også kunne 'være noget' uden at have hverken titel eller job.

Imod realistiske forventninger

Lines specifikke situation repræsenterer således 'et tilfælde af en mulig position' i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende – et tilfælde som kan bruges til at belyse ændringerne i de arbejdsmarkedspolitiske sammenhænge. I konstruktionsarbejdet skal interviewet med Line derfor bruges til at synliggøre, hvordan de forandrede arbejdsmarkedspolitiske institutioner forholder sig til personer, der – af forskellige årsager – mangler fokus i forhold til arbejdsmarkedet. Personer der ikke er målrettede i forhold til arbejdsmarkedet, som ikke har tilegnet sig dets *illusio* og som derfor ikke passer ind i 'den individuelle aktiverings' forestillinger om målrettede individer, der har klare

forestillinger om, hvad de vil. Line har ganske enkelt ikke de forudsætninger, det kræver, at italesætte sine egne ønsker på en måde, der har vægt i det nye arbejdsmarkedspolitiske system. Hun mangler forudsætninger for at kunne gennemskue og sætte ord på, hvad der ville være en legitim arbejdsmarkedspolitisk strategi for hende. I stedet bliver hun henvist til arbejdsformidlingens 'selvfølgelige' strategi over for personer, der ikke lige ved hvad de vil – altså hurtig kvalificering til udfyldning af arbejdsmarkedets huller, her repræsenteret ved 'rengøringskurserne', arbejdsformidlingen vil sende hende på.

Måske var det vejledernes intention, at deres afklaringsforløb netop skulle give Line de forudsætninger, som hun mangler for at kunne formulere, hvad hun vil. Det kunne den megen vægt på at 'selvstændiggøre' og bidrage med 'selvindsigt' til deltagerne godt tyde på. Men Lines udtalelser peger på, at holdets løse struktur og forsøg på at motivere deltagerne til selv at tage initiativet, faktisk bare overlader det til deltagerne selv at 'afklare deres egen situation' og finde en strategi. De arbejdsmarkedspolitiske hjælpeforanstaltninger som aktiveringsholdet repræsenterer, overlader det med andre ord til Line selv at gøre det, hun netop ikke kan – at 'sælge sig selv' over for de arbejdsmarkedspolitiske kontrolforanstaltninger, som arbejdsformidlingen repræsenterer. Og samtidig er det stadig totalt overladt til hende selv at etablere 'meningsfulde sammenhænge', ikke bare i arbejdslivet men nu også i holdets aktiviteter ("Det blev lagt over på os, 'hvad skal det her kursus bruges til'"). Hendes manglende forudsætninger herfor, betragtes som useriøsitet fra vejledernes side, og de forventer egentlig ikke at hun kan klare at tilegne sig de kategorier, som de stiller hende i udsigt. Men det er alligevel et 'flot valg' og udtryk for den produktive del af afklaringsarbejdet, når Line vælger at placere sig selv i en af de forefundne kategorier. Spørgsmålet er, om det arbejdsmarkedspolitiske systemet har ressourcer til og mulighed for at hjælpe med til at skabe 'meningsfulde sammenhænge' i hendes liv, eller om hendes afklaring blot handler om at få hende placeret i en af de kategorier som arbejdsmarkedspolitikken dikterer?

Med en uafklaret alenemor

"hellere det, end et rengøringskursus"

Line: ... jeg ønskede ikke at være der ude. Det var simpelthen så hårdt belastende arbejde. Der er ingen grund til at gå og ødelægge sig selv. Du får jo ikke noget for det. Det kan da godt være at man kan få noget erstatning, af en eller anden slags, og man kan blive omskølet og alt det der fis, men...

- *Men så har man det dårligt.*

Line: Ja.... Og så gik jeg jo bare hjemme og nød tilværelsen, sammen med mine børn. Så har jeg så haft lidt småarbejde. Men det var ikke nok, så jeg har været på nogle forskellige kurser. Og så kom jeg så på det her. ... Det var fordi hende nede fra arbejdsformidlingen hun ville have sendt mig på et rengøringskursus, og det kan jeg ved gud ikke se, hvad jeg skal bruge til. Jeg skal ikke ud og gøre rent for andre mennesker. Det rent jeg skal gøre, det skal jeg gøre her hjemme og det kan jeg godt finde ud af. Mens så havde jeg heldigvis en hel uges arbejde, lige da det skulle til at starte, så jeg kunne slippe... Men så kom det der 'ledige i job' og jeg var ude og snakke med afdelingsformanden igen. Og han sad jo der og snakkede for sin syge moster, om hvor godt det var det kursus. Og jeg tænkte 'hellere det, end at jeg risikere at blive sendt på et eller andet rengøringskursus', for dem kan de jo altid starte op. (...) Og så tænkte jeg så, at det kan også godt være at jeg kan få noget inspiration fra det kursus, til ligesom at kunne sige, at 'det er det jeg vil være'. Men det gjorde det jo bare ikke.

- *Det gjorde det ikke?*

Line: Nej! Jo, det hjalp så der hvor jeg sagde 'så tager jeg 9. klasse'. Det

har jeg også villet før - altså gå ude på VUC. Tage noget skole. Men jeg har bare aldrig haft mod på det. Jeg har tænkt 'uh, vi skal have mange lektier for', og mig og lektier... . Fordi den gang jeg gik i folkeskolen; det sagde mig ikke noget. Jeg synes det var spild af tid at gå der.... Men så var det at det der 'ledige i job' det sagde, 'jamen der er ikke så mange muligheder, men jeg kunne da i hvert tilfælde gå i skole'. Og det var jeg da også glad for. Så det var jo egentlig meget rart. Men ellers har jeg ikke kunne bruge det kursus til noget som helst. Intet. Det er min mening.

- *Kan du fortælle lidt om hvad I har lavet?*

Line: Altså, der var da nogle ting man kunne bruge. Der var da nogle af de der modeller. Det er noget man godt kan bruge til at lære noget om sig selv. Men ellers... Det er ikke noget du kan bruge til noget. Det er ikke noget du kan gå ud og få et job på. Der har været nogle ting som har været godt, men ellers har det været ren spildtid. Spild af tid. Sidde der oppe og høre på ti forklaringer af den samme ting med forskellige ord ...

- *Forklaringer på hvad?*

Line: Jamen, det kunne være på noget med folks familie eller et eller andet. Eller deres jobsituation, hvad de måtte og hvad de ikke måtte ... for fagforeningen; der er jo begrænsninger for hvad man må og hvad man ikke må, når man går ledig.

- *Og når du siger at de får den ti gange, så er det fordi at alle på holdet ...*

Line: Ja, ... kommer med en forklaring. (...) Til sidst sagde jeg det lige ud; 'Nu må i kraftedeme holde op! Jeg er sku ikke kommet her for at sidde og skulle hører på jeres problemer. Jeg er kommet her fordi jeg havde regnet med, at her kunne jeg få noget inspiration og noget vejledning til at finde ud af, hvad jeg vil være'. 'Jeg er ikke kommet for at høre på alle jeres problemer'. (...) Altså, sådan noget det gider jeg simpelthen ikke spilde

min tid på. Der skal ske noget, når jeg skal ofre mig... som jeg egentlig følte at det blev til. ... Men... jo, det skal da også siges at det var sjovt. Der var da også mange sjove timer. Det var der da.

- *Men vejledning og inspiration, det var egentlig det du havde forventet?*

Line: Ja, det var det. For det var det jeg havde forstået på ham formanden, at når man kom der så kunne man ligesom få nogle input og... Ja, få lidt at vide om hvordan tingene ser ud og hvad muligheder man har, og hvad man måske lige skal gøre for at nå der til, og i den dur der. Men, det synes jeg ikke rigtig ... Det var ikke lige det jeg fik ud af det. Jo, jeg fik så taget min 9. klasse.

Man skal ligesom have en titel.

- *Hvad var det så, der gjorde at det blev en 9. klasse?*

Line: Jamen det var måske også lidt det der, at så er jeg stadig lidt fredet. Jeg kan stadig være sammen med mine børn og arbejde lidt med det. Det var nok det der gjorde det. Og så har jeg også i flere år gerne villet gå i skole, men syntes ikke lige at tiden har været der. Og så fik jeg så muligheden. (...) Det var en der hed Anne fra AOF, som sad nede i den der uddannelseslastbil. Og hun sagde 'hvad med at gå i skole?' 'Øh...Jo, det ku' da egentlig godt være noget'

- *Hvad var det der gjorde at du troede at det pludselig gik?*

Line: Jamen, jeg ved ikke om det var hende Anne der sagde at 'det kunne du da gøre' og så har Tove også haft sagt et eller andet om det ... som egentlig lød meget rigtigt. Også fordi, jeg har ingen uddannelse. Så jeg tænkte 'Ja, for Søren da. Jeg kan komme ud og blive lidt klogere og så også få en uddannelse'. Om det så er en uddannelse jeg kan bruge til noget ... Det er ikke sikkert at jeg gad og stå i forretning, men så havde jeg ligesom fået en uddannelse, i stedet for at skulle sige; 'Jamen, jeg er ikke

noget'. Jeg er jo egentlig ligeglad med hvordan andre folk de ser på mig, men på den anden side er der ikke nogle der skal gå og tro at jeg ikke er noget. Jeg ved udmærket godt at jeg er noget, jeg har bare ingen uddannelse. Men det er ikke rigtig 'in' mere ikke at være noget. Man skal ligesom have en titel.

- *Det er ligesom bedst...?*

Line: Ja, det er det. (...) Det er mere i dag... det kan man også hører på dem der går på gymnasiet... De stiler meget højt. For det der med at være arbejdsløs, ingen uddannelse at have og ikke være noget... det er yt.

- *Det er ikke noget man stræber efter...*

Line: Nej, det er ikke moderne mere.

- *Har det været det?*

Line: Ja, det tror jeg. (...) Nej, det ved jeg ikke om det har været eller ikke har været, men det er det i hvert tilfælde ikke mere, hvis det har været.

- *Men jeg tænker også på, at der var nogle der sagde at de følte, at folk så ned på dem fordi de var arbejdsløse.*

Line: Sådan har jeg det ikke. Sådan har jeg det ikke.

- *Du føler ikke der er nogle der presser dig, eller...*

Line: Nej.. Jo, der er selvfølgelig nogle der presser. Det gør arbejdsformidlingen. Men ellers ikke. Der er mange der ligefrem misunder mig – i det stille – at jeg har muligheden for at gå hjemme og passe mit hus og passe mine børn, frem for at have et 7-16 job. [...]

Line: Men Tove og Kim... de troede jo ikke rigtig på at jeg mente det.

- *Altså det med uddannelse?*

Line: Ja, det med at tage 9. klasse. Og Tove havde sagt, at hun havde snakket med en fra arbejdsformidlingen, og snakket godt for mig, så nu måtte jeg ikke gå ind og ødelægge det. 'Jamen', siger jeg så 'jeg kan altså sagtens være seriøs, hvis jeg skal være det'. Men det ville de ikke rigtig tro på....

Men jeg har det sådan, at jeg kan ikke være seriøs, hvis det ikke er seriøst. Mig og Camilla, vi brugte jo meget tid på holdet, på og sidde og være useriøse, og sådan er det bare. Er det ikke seriøst det, det drejer sig om – sådan som jeg havde forventet – jamen hvorfor skal jeg så sidde og være seriøs. Så det mente de ikke jeg kunne være.

- *Men er det fordi der ikke er sådan nogle håndfaste ting, man kunne gå ud og sælge sig selv på bagefter, eller...?*

Line: Næ. Det synes jeg ikke der er. Der var ikke noget hvor jeg kunne gå op og sige 'jeg har lige været på et kursus og nu skal I bare høre, sådan og sådan, så I bliver simpelthen nødt til at tage mig'. Det er der ikke.

- *Men der var heller ikke noget der fik dig til at tænke 'det var spændende' eller sådan noget? Jeg tænker også på hvorfor du valgte at tage uddannelse bagefter. Var det sådan den sidste løsning?*

Line: Nej, men det var fordi vi skulle finde ud af... Altså, vi blev sat til at lave en tidslinje. 'Her er vi nu og her skal vi hen, og hvor meget skal vi nå for at komme der hen?' 'Så bliver man nødt til det, og man bliver nødt til det og til det og det og det', og vupti så er vi der. (...). Så den skulle vi bruge og sige 'jeg står her nu, og jeg skal der hen'. - *Hvor skulle du hen?*

Line: Jamen, jeg vidste det ikke rigtig og jeg har aldrig rigtig vidst det. En gang ville jeg gerne være teknisk tegner, men det blev jeg ikke. Så ville jeg gerne være frisør. 'Nej, det var nok ikke det'. Så ville jeg gerne være noget pædagogværk. Nej, det ville jeg egentlig heller ikke. Sådan har det været hele vejen igennem. Men så skulle jeg så finde et eller andet, og da jeg nu har arbejdet i butik, så tænkte jeg 'den er go', det er noget jeg kan finde ud af – og jeg ville bare ikke på fabrik, under nogle omstændigheder. Og jeg vil ikke ud og gøre rent. Det vil jeg ikke. – 'Nå, men så kunne jeg da tage en uddannelse inden for det', siger jeg så. For så har jeg det.

- *Det er så handelsskolen?*

Line: Ja, det var meningen at jeg skulle have været over og tage HGV, og så i gang med en voksenuddannelse inden for en eller andet forretning. Men så havde jeg det sådan, den gang jeg gik ude og tog 9. klasse, at 'det her det kan jeg sku godt nok ikke finde ud af'. Jo, jeg kunne godt finde ud af matematikken, men det der danske... 'Jeg kan ikke skrive en stil, jeg kan ikke finde ud af hvor kommaerne skal sættes og der er så mange ting jeg ikke kan finde ud af. Og engelsk, det kan jeg heller ikke finde ud af. Så det vil nok være dumt at tage HGV og sidde derover og komme ned med nakken. Nej, det vil jeg ikke'. Men så viste det sig så alligevel, at jeg godt kunne finde ud af det.

- *Jeg hørte at det gik godt.*

Line: Ja. Men det er jo noget med at tro på sig selv. Jeg stiller for høje krav til mig selv. Jeg vil nødigt komme ud med et gennemsnit på 7 .. Det kan da godt være at det er nok, men jeg synes ikke det ser så pænt ud.

- *Ja, der er jo nok nogle der har præsteret lavere.*

Line: Ja, men det er bare sådan. Og derfor blev det så ikke til noget. ... Jeg tror så heller ikke jeg havde fået lov, for når jeg ikke måtte tage 10. klasse.

- *Så du starter ikke der over?*

Line: Nej, det gør jeg ikke. Nu skal jeg på et andet kursus. Jeg skal på 'intensivt jobsøgningskursus', fordi jeg var så dum, bare og sidde og snakke dem efter munden nede på arbejdsformidlingen. Jeg kunne ikke lide at sige 'nej' og jeg havde fået at vide ude fra fagforeningen, at jeg skulle passe på med at sige 'nej'. Så hellere komme til dem først og høre, om jeg kan tillade mig at sige 'nej'. Det skulle jo nødigt være sådan, at de lukker for mine dagpenge. Det dur jo ikke. (...)

Jeg er måske lidt arbejdssky

- *Men et intensivt jobsøgningskursus?*

Line: Der er man seks uger, hvor man får noget undervisning i noget psykologi og noget forskelligt. Noget med at lægge sit CV ind hos arbejdsformidlingen på computeren og ... ja... hvordan man skriver ansøgninger. Det er sådan lidt ... lidt af det samme.

- *Ja, jeg tænker, at det var da lige det der foregik på det hold der.*

Line: Ja, det var det.

- *Men hvad skal du så det her for?*

Line: Nej, men det er fordi at ham fra arbejdsformidlingen, han spørger mig hvad jeg vil bruge 10. klasse til. Og jeg siger at 'det ved jeg sku ikke lige'. Jeg kunne ikke komme med noget, og jeg havde godt fået at vide at 'du skal bare sige at du gerne vil på universitetet', for så skal man have 10. klasse. Men jeg kunne bare ikke sidde der og lyve, for jeg skal sku ikke på universitetet. (...) Så jeg kunne ikke lige komme med nogen forklaring på hvorfor jeg skulle have 10., andet end at det var for min egen skyld. Fordi, jeg synes egentligt, at det var lidt sjovt det der med at tage 9. klasse. For det har aldrig interesseret mig at gå i skole, før nu. Så kan man sige, at nu er det lidt sent måske. Men bedre sent end aldrig.

- *Ja.*

Line: Og så synes han, at 'jo, han ville da gerne putte mig på 10. klasse, men han synes også at det ville være lidt dumt'. Jeg har halvandet år tilbage...

- *På dagpenge?*

Line: Før jeg ryger på bistand, ja. Og så at skulle bruge et år derude. Hvad så? Så har jeg et halvt år tilbage. Så siger jeg at 'så kunne jeg så gå ud og får noget arbejde, så jeg kunne tjene lidt op'. 'Ja, ja' siger han så 'det er jo ikke det 10. klasse bliver brugt til'. Men det er igen det, at jeg er alt for ærlig. Jeg skal bare lære at lukke i. (...) Så snakkede vi noget om børn og så spurgte han så om det ikke var noget at komme i jobtræning i en børnehave eller en daginstitution. 'Nej' siger jeg, 'de er sku nok lidt

for små'. Jeg kunne ikke lide og sige 'nej, jeg skal sku ikke have noget med børn at gøre'. 'Jamen, så kan du jo også komme i en fritidsordning. Vi har faktisk det kursus her. Der er 6 ugers undervisning og 4 ugers praktik. Så kan du da i de 4 uger komme i praktik i en fritidsordning. Så kan du jo i de fire uger finde ud af om det er noget'. 'Nå ja, men det lyder da også meget godt'... I stedet for bare at sige 'det gider jeg ikke'. 'Jeg gider ikke på sådan et kursus igen. Jeg har været på sådan to kurser, hvor det handler om, at finde job'.

- *Og hvor du ikke synes at du har fået noget ud af det endnu?*

Line: Jamen, nej. Fordi det jeg gerne vil – og det ved jeg godt er urealistisk – det er; jeg vil gerne på kursus, og så er der en der kan sige til mig 'Line, det du gerne vil være det er 'brandmand' og jeg så kan sige 'Yes, det er da det jeg vil være'.

- *Så der skal komme nogle andre og sige det til dig?*

Line: Ja. Altså måske ikke lige sådan, men giver mig et eller andet, så ... 'ja, for satan. Det har jeg aldrig tænkt på, at det er præcis det jeg gerne vil være'. Og det er jo et eller andet sted nok lidt urealistisk. Det er der nok ikke nogle der kan gøre. (...) Nå, men så var det så at jeg tænkte at jeg kunne hoppe på det kursus der, for det kunne vel ikke skade, og så er jeg i hvert tilfælde også fredet så meget, at jeg ikke ville blive sendt på rengøringskursus. Og det er jeg nemlig sikker på, at hvis jeg ikke havde sagt 'ja' til det her kursus, så ville der ikke gå ret lang tid, så ville jeg blive indkaldt og så havde de 'lige det her kursus, hvor jeg kunne lære at komme ud og gøre rent'. Og det gider jeg ikke.

- *Men du gider egentlig heller ikke det her?*

Line: Nej, for jeg har været på to tilsvarende før. Det eneste jeg måske får ud af det, det er at jeg måske lærer nogle andre mennesker at kende. Ikke fordi jeg har behov for at lære andre mennesker at

kende, men ellers har jeg ikke noget at bruge det til. (...) Men så er jeg da igen fredet lidt. Fordi jeg har det også sådan lidt... Jeg er måske lidt arbejdssky, på nuværende tidspunkt. For vi forsøger stadig at få det til at fungere, og vi har sådan en familiekonsulent der kommer og fortæller mig at jeg skal holde fast (...). Det er nemt nok at holde fast over for alt muligt andet, men ikke over for mine børn. De skal jo have det godt. Så det med at jeg skal ud og have et fuldtidsjob – som måske tapper mig for energi og så kommer jeg hjem og har ingen energi til mine børn – det dur bare ikke. Jeg har det sådan, at når man har sat børn i verden, så skal man også være der for dem. (...) Jeg ved godt at det er urealistisk at se sådan på det, men jeg giver ikke en skid for de der karrierefolk, som sætter børn i verden og så er børnene i daginstitution fra syv morgen til syv aften. De når lige at være sammen rundt om middagsbordet, og så 'go' nat' til børnene. Det giver jeg ikke noget for. Så må man vælge, er det karriere eller er det børn? Og nu har jeg altså valgt at få børn og så må det være mine børn først, og så mig selv senere. At jeg så ikke bliver rig af det – i hvert tilfælde rent økonomisk – det er der ikke noget at gøre ved. [...]

Line: ...Det her med at komme på det kursus her, så kan jeg komme i 4 ugers praktik i en fritidsordning eller hvad det nu ender med. På det andet kunne jeg så have valgt at gå ned i Kvickly eller.... Men jeg tror bare ikke rigtig... For alle de steder jeg har været, det har været skide spændende i starten og så er der gået et stykke tid; 'Nu må de gerne snart fyre mig, nu gider jeg ikke være her mere'. Så jeg vil helt sikkert også synes at de 4 uger jeg var ude i den fritidsordning, det var skide sjovt. Det er bare leg det hele. Pjat og lege med børnene. Det er skide sjovt. Eller gå nede i Kvickly

og gå og stille på plads eller sidde ved kassen, 'det er jo spændende det her'. Men 4 uger det er heller ikke ret lang tid. Det er det ikke. Der vil jeg kunne tænke mig det hele.

- Tove, hende vejlederen, hun lagde meget vægt på at det var et afklaringskursus. Det handlede meget om at 'træffe nogle valg' og finde ud af hvor man ville hen. Men det lyder egentlig ikke som om du er blevet specielt afklaret.

Line: Overhovedet ikke. Og det tror jeg ikke der er ret mange der er.

- Nej?

Line: Det startede jo også sådan – i sin tid – med at det blev lagt over på os, 'hvad skal det her kursus bruges til?' (...) 'Tja, vi ku' måske få lidt at vide om...tja... lovene, når man er arbejdsløs.. hvad må man og hvad må man ikke'. Jamen det ved vi jo mere eller mindre alle sammen, og det er jo sådan, at hvis man finder på et eller andet – hvis man vil på noget kursus eller noget skole – så går man jo alligevel ned på arbejdsformidlingen og spørger 'må vi godt det'. Så det kunne vi jo heller ikke rigtig bruge (...). Altså nu kan jeg jo kun snakke for mig selv – men når jeg kommer på et kursus, så er det planlagt hvad det skal bruges til. Det er da ikke noget jeg skal bryde min hjerne med og finde ud af, 'hvad er det lige jeg skal undervises i', 'hvad er det jeg skal have af vide'. Det synes jeg ikke. Absolut ikke. Det burde være dem der har kurset, det burde de vide.(...) Det er derfor, at jeg sagde ' jeg synes det er latterligt det kursus her. At jeg skal sidde og høre på alle folks problemer. Hvad kan jeg bruge det til? Ikke en skid! Jeg er kommet her for at få noget input'. (...)

Det er lige så meget for at være sikker

Line: På et eller andet tidspunkt skal jeg jo ud og have et arbejde og så finder jeg garanteret også et eller andet. Da jeg fandt det, jeg havde

sidste gang, var det også sådan, at det var lige før ... Nej, de ville sende mig på et rengøringskursus, for at det ikke skal være løgn. 'Jeg skal kraftedeme ikke på noget rengøringskursus' og så gik jeg ud og søgte og så fik jeg det. 'Om det var noget jeg havde prøvet før'. 'Nej, men det jeg ikke kan, det kan jeg lære' og så fortalte jeg lidt om hvad jeg havde lavet før. (...) Men så hørte jeg ikke noget fra dem og så tog jeg der ud igen om fredagen. 'Ja, jeg skal jo bare vide om jeg får jobbet'. 'Ja, men det gør du så. Du kan starte på tirsdag' (...). Så jeg er ikke i tvivl om, at hvis det brænder på og nu skal jeg bare have et job, så skal jeg også nok finde det. Det er jeg slet ikke i tvivl om. Det er jeg egentlig ikke nervøs for, men det brænder egentlig ikke på, for jeg har altså halvandet år endnu. (...) Og hvis vores familie lige pludselig kører optimalt, så kan jeg sige 'fint, så går jeg ud og finder mig et job'. Men så længe det går sådan her, jamen så ... Det går måske heller ikke optimalt om halvandet år, men så er jeg bare der, hvor jeg bliver nødt til at gå ud og finde noget arbejde. Og det skal jeg også nok klare, det er jeg ikke i tvivl om. For jeg er en skide god kollega. ... Og jeg knokler.

- Er det noget der bliver lagt vægt på?

Line: Ja. Og helt klart på en fabrik. Det gør det nok også andre steder.

- Så det vil blive fabriksarbejde igen, hvis du skal ud og have noget hurtigt?

Line: Jamen, det må det så bare blive nødt til at være, også selv om ham fra arbejdsformidlingen han sagde, at det måtte man ikke. For kan jeg gå hen og få et job i et års tid, så kan jeg gå hen og starte forfra. Og så kan jeg måske tage 10. klasse, eller HGV. Eller et eller andet.

- Så du vil egentlig gerne fortsætte med noget uddannelse?

Line: Ja. Det ville jeg gerne. Jeg ville gerne tage 10. klasse, selv om de siger at 'det er ikke nødvendigt. Der er ikke nogle steder hvor det er et krav'. Men det er lige så meget for at være sikker på at jeg kan godt finde ud af det her. For selv om jeg har fået nogle udmærkede karakterer, så er det stadig ikke nok, for det er kun 9. klasse.

Om at handle kollektivt

“All of a sudden I realize how and why a distinctive political culture (...) could have been transmitted over such a long period of time, and how and why the conditions of this politicization have gradually disappeared or are in the process of disappearing” (Bourdieu et al. 1999; 271).

Det sidste interview, jeg vil præsentere, fandt også sted et par måneder efter forløbet var afsluttet. Derfor blev jeg nødt til at tage hjem til Jørgen, som bor et godt stykke uden for en mellemstor provinsby. Jørgen er midt i halvtredserne. Han har arbejdet, lige siden han var 16 år gammel. Efter 27 år som portør blev han fritillet pga. nedskæringer, og kort tid efter fik han en rygskaide, mens han arbejdede på et bryggeri. For første gang i sit liv har Jørgen været uden arbejde i mere end 2 uger, og selv om han er blevet nødt til at raskmelde sig, betyder skaden, at han ikke kan klare så tungt arbejde som han plejer. Men han kan heller ikke få tidlig pension, for revalideringsinstitutionerne mener ikke, at hans skade er alvorlig nok. Så i stedet blev han arbejdsløs og kom 'med på holdet'.

På holdet lagde jeg specielt mærke til Jørgen, fordi han tit rejste sig og gik lidt rundt for at strække ryggen. Det var tydeligt, at den 'smerte', han følte, ikke kun var fysisk, men også handlede om ikke længere at være i stand til at 'tage fat'. Frustrationen nærmest lyste ud af ham. Og det blev ikke bedre af, at han ikke kan få den kompensation, han havde håbet på. I stedet oplever han nu, at han bliver betragtet som 'doven' og 'fastlåst', når han påpeger, at han har taget sin tørn på arbejdsmarkedet og måske bare skulle have lov til at trække sig tilbage. Denne problemstilling fremgår kun meget svagt af vores samtale, men er alligevel væsentlig at få med for at synliggøre det synspunkt, hvorfra Jørgen anskuer forløbet. Samtidig er det væsentligt, fordi det er en af mine begrundelser for at tale med Jørgen og for at medtage interviewet i konstruktionsarbejdet.

En kollektiv indsats

Men her ud over havde jeg valgt at tale med Jørgen fordi vejlederne på holdet havde nævnt ham, som en af dem, de havde hjulpet via deres netværk. De fortalte, at når forløbet nærmer sig sin afslutning, går de aktivt ind og forsøger at finde steder til de deltagere, som ikke selv har fundet et sted at være. I første omgang handler det om at finde praktikpladser til deltagerne og så håbe på, at de 'bliver hængende', når praktikperioden er udløbet. Og praktikperioden er da også en integreret del af forløbet. Det er dog ikke alle deltagerne, der kan blive hængende (snarere tværtimod) og resultatet bliver så, at de på ny henvender sig til arbejdsformidlingen. Men en gang imellem er der nogle, som vejlederne vurderer, har så mange problemer med at få et arbejde, at de skal have ekstra hjælp til at finde en arbejdsplads. Og så bruger de deres netværk til, at finde arbejdspladser, hvor de kan få disse personer i arbejde.

Den slags vurderinger er helt specielle for specialarbejderforbundets forløb, for det sker ofte efter forløbets afslutning, og dermed uden betaling fra arbejdsformidlingen. Når vejlederne kan lægge tid og energi i denne ekstra hjælp, er det altså fordi de har en fast ansættelse i specialarbejderforbundet, og fordi man her har prioriteret at finde 'ordentlige løsninger' for de mest udsatte

medlemmer. Og vel at mærke 'ordentlige løsninger', set ud fra medlemmernes synspunkt, forklarer vejlederne.

Som et eksempel på en sådan netværksindsats, havde vejlederne nævnt en fyr, der hedder Benjamin, og havde forklaret, hvordan de hjalp ham med at finde et sted. Han havde ikke haft 'ordet i sin magt', forklarede vejlederne, og kunne derfor ikke 'sælge sig selv' over for arbejdsgiverne. Derfor måtte vejlederne bruge deres kendskab til ham, samt deres forudsætninger som fagforeningsrepræsentanter til at få ham placeret et sted, hvor han kunne holde ud at være. Og til sidst var det faktisk også lykkedes at finde en privat jobtræningsplads. Det anså vejlederne for en stor succes, fordi arbejdsformidlingen fra starten af havde anbefalet, at Benjamin blev overført til det kommunale system.

Men en sådan indsats kræver et godt kendskab til de arbejdsløse, forklarer vejlederne, og netop derfor har de forsøgt at fastholde det relativt lange forløb. Og så kræver det en fin balancegang, for samtidig med, at de skal forsøge at varetage den enkeltes interesser, skal de også kunne stå inde for de folk, de sender ud. Ellers vil det komme til at gå ud over de næste holds deltagere. Der ligger altså mange overvejelser omkring måden at få placeret deltagerne på, i den måde holdet er opbygget. Men ud over sprede 'peptalks' om, at være Specialarbejderforbundets repræsentanter når man kommer ud, er det ikke noget, man ser meget til på holdet.

Ikke desto mindre fandt jeg det væsentligt at fremhæve denne tilgang til arbejdsmarkedet, som en del af Specialarbejderforbundets måde at lave aktiveringsforløb på. For deres forsøg på aktivt at formidle arbejde til deres udsatte medlemmer forekom mig at repræsentere et alternativ til den dominerende retorik om opkvalificering og konkurrence. Og det er altså en af grundene til, at jeg havde valgt at tale med Jørgen. For han blev nemlig nævnt, som et andet eksempel på denne netværksindsats. Hans praktikperiode var gået i vasken, fordi den institution han var på, ikke havde økonomi til at ansætte ham, og vejlederne havde næsten opgivet at finde noget til ham. Ud over problemerne med hans ryg har Jørgen også meget dårlige transportmuligheder, og så var han ifølge vejlederne 'fastlåst i sin indstilling til arbejdsmarkedet'. Men alligevel lykkedes ved hjælp af forskellige kontakter, at finde en privat jobtræningsplads med afvekslende arbejde og ganske kort transport. Og derfor virkede Jørgen som et oplagt eksempel på denne tilgang.

Den boglige dominans

Det vil jeg vende tilbage til, men inden da vil jeg også gøre opmærksom på, at Jørgen havde fanget min opmærksomhed på andre måder. Omkring en tredjedel af deltagerne på holdet havde en eller anden form for arbejdsskade, og derfor blev det pludselig vigtigt, at lade speciale konstruktionen tage stilling til om 'manglende uddannelse' er de kortuddannedes største problem. Det mente Jørgen i hvert tilfælde ikke, og på holdet erklærede han derfor også helt åbenlyst sin uenighed med vejlederens salgstaler om, at 'uddannelse er vejen tilbage til arbejdsmarkedet'. I hans øjne er det hans arbejdsskade og til dels hans alder, der forhindrer ham i at få et arbejde, og ikke 'for lidt uddannelse'.

Tværtimod repræsenterer 'uddannelse' og hele den bogligt orienterede tilgang til arbejdsmarkedet en ny måde at blive domineret på for Jørgen. Hans anfægtelse af det selvindlysende gode ved at 'lære noget nyt' (og specielt på den boglige måde) er en implicit anfægtelse af den retorik om uendelig kompetenceudvikling, som konstant bekræfter de ufaglærtes dominerede

position på arbejdsmarkedet. I hans øjne repræsenterer det 'at lære noget nyt' at underlægge sig skolens autoritet og derved lade sig dominere, fordi man ikke har de forudsætninger, som skolen kræver. Sådan formulerer han det godt nok ikke, men det er alligevel det, hans praktiske sans tilsiger ham.

Han er ordblind og har ikke megen uddannelse bag sig, men har jo alligevel haft et arbejdsliv med stort set ingen ledighed. Og det har han egentlig været godt tilfreds med, også selv om han ikke er 'blevet til noget' i den boglige forstand. Han har med andre ord erfaring for, at man godt kan klare sig uden at gå den 'boglige vej' og har samtidig forstået, at han egentlig ikke har særlig gode forudsætninger for at bruge 'uddannelse' til at komme tilbage til arbejdsmarkedet. Han vil nå at blive pensioneret, før han bare får "nogle papirer, der gør at han kan komme videre i en eller anden uddannelse", som han forklarer det. Og et sådant stykke papir vil – på trods af de store investeringer det ville kræve af ham - i højere grad stadfæste, ham som en af 'skoletaberne', end det ville gøre ham til en af 'vinderne' på arbejdsmarkedet. For der var måske en grund til, at Jørgen og alle de andre på holdet ikke fik taget en uddannelse i første omgang, og det handler ikke altid om manglende 'motivation' eller 'incitament', men om manglende forudsætninger for at honorere uddannelsesinstitutionernes skærpede krav¹².

Det er fornemmelsen herfor og den praktiske erfaring med et muligt alternativ, som gør at Jørgen ikke i væsentligt omfang ligger under for retorikken om 'for lidt uddannelse'. Hverken arbejdslivets eller uddannelsessystemets *illusio* bider på ham, og det gør retorikken om at han må 'ofre sig' (fordi han er ufaglært) derfor heller ikke. Var der arbejde nok, ville 'for lidt uddannelse' jo ikke være et problem og er der ikke arbejde, kan man lige så godt få noget ordentligt ud af livet, frem for at sidde på et meningsløst aktiveringshold og spille sin tid.

Det er disse forudsætninger, der sætter ham i stand til at anfægte vejledernes måde at anskue ham på. For i deres "øjne, der bliver man stemplet, som om man ikke gider lave noget" forklarer Jørgen. Specielt hvis man ikke selv kan finde arbejde, men heller ikke ønsker at følge deres retorik om, at 'uddannelse er vejen tilbage til arbejdsmarkedet'. Men Jørgen fastholder, at flere af deltagerne "blev tvunget" til at tage uddannelse "fordi der ikke kunne findes noget arbejde". Set fra hans synspunkt er uddannelse en standardløsning, som i stigende grad bliver anvendt for at tilgodese vejledernes (eller måske rettere arbejdsformidlingens) interesse i at "få så mange sparket ud som overhovedet muligt". Og det sker specielt, når der er mangel på arbejdspladser. Han anskuer altså uddannelsesvejen, som en oplagt form for 'tvangsafklaring', der har mere afsæt i ønsket om en 'pæn' arbejdsløshedsstatistik end i deltagernes forudsætninger.

En akademisk vision

Når det er sagt, skal det understreges, at Jørgen ikke er uenig i at uddannelse *kan være* en mulighed for nogle, men han "synes bare at det skulle være mere

¹² Lad mig i denne sammenhæng fremhæve at en af SiD's begrundelser for at køre forløbet, bl.a. var nogle analyser der viste at deres medlemmer i stigende grad havde problemer med at følge AMU-kurserne. Fokuset på integration af AMU-centre og erhvervsskolerne, på det 'faglige niveau' i kurserne og de strammede økonomiske forudsætninger for AMU-centrene har altså gjort, at ikke engang de kurser, som oprindeligt havde som pædagogisk målsætning at etablere en alternativ måde at opkvalificere de kortuddannede, orienterer sig imod denne gruppes forudsætninger mere.

frivilligt". Og det er måske også selve indholdet i uddannelsen, som for ham er problematisk. Jørgen beskriver selv træning og afprøvning af "arbejdsstillinger og arbejdsfunktioner", som noget der kunne være nyttigt for ham. Kompetencer som han kunne bruge på en arbejdsplads, og som han efter sin skade er blevet opmærksom på, at han måske har manglet. Men som modsætning hertil står så holdets aktiviteter, der implicit antyder, at han mangler ganske andre ting. Her er det opøvelse af kompetencer, som kan bruges til at konkurrere på arbejdsmarkedet. Og vel at mærke en akademisk forståelse af arbejdsmarkedet, hvor der lægges vægt på 'selvindsigt', individuelle kvalifikationer, sproglige kompetencer og velskrevne datalister (kulturel kapital). Denne forståelse af arbejdsmarkedet står i kontrast til både Jørgens og mange andre deltageres erfaringer; for dem er arbejde noget, man får via venner, bekendte og fagforening (social kapital), og sjældent ved at 'sælge sig selv' i jobansøgninger og til velforberedte jobsamtaler.

Den samme problemstilling kommer frem i Jørgens kommentar om, at man måske har "love og regler på papir" men "sku' ikke inde i hovedet". For Jørgen repræsenterer denne slags 'læren fakta uden ad' på en og samme tid den skoleagtige stræben efter viden, som han for længst har lagt bag sig, og et unødvendigt forsøg på 'selvstændiggørelse' af deltagerne. Og hans indignation bliver da også tydelig, da han fortæller, hvad alt denne 'selvstændiggørelse', 'selv indsigt' og 'hver for sig' skal bruges til: "Det var jo i virkeligheden mig selv, der skulle ud og gøre benarbejdet", "han ville jo have at jeg selv skulle gå i gang", "man skulle selv ud og prøve at finde ud af noget".

Imod individualisering

I forlængelse heraf er det værd at vende tilbage til udgangspunktet og synliggøre, hvorfor interviewet med Jørgen er ganske vigtigt i mit konstruktionsarbejde. For det kan synliggøre et rationalt – altså en bestemt tilgang til at udføre det arbejdsmarkedsservicerende arbejde på – som er stærkt domineret i feltet. Hvis Jørgen er uenige med vejlederne om, hvem der har gjort hvad for at skaffe ham den jobtræningsplads, han har fået, er det fordi de har forskellige måder at anskue fagbevægelsens arbejde på. For Jørgen er fagbevægelsens brug af deres netværk (social kapital) og status (symbolsk kapital) ikke en sidste udvej man bruger i forhold til 'de svage', der ikke kan 'klare sig selv', men en helt selvfølgelig del af fagbevægelsens deltagelse i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde.

Det er som om tiden har stået stille i hans kropslige dispositioner, når han, konfronteret med fagbevægelsens 'moderne' arbejdsmarkedsservice, ekspliciterer sine skuffede forventninger til holdet; "Jamen, jeg havde forventet mig, at de også hjalp mig med at finde noget arbejde der kunne passe til mig". Man aner en tid, som måske er ved at forsvinde, eller måske rettere en position der er ved at blive fortrængt, nedkæmpet og usynliggjort, når Jørgen refererer til Specialarbejderforbundet, som en helt central del af arbejdsmarkedet, som både medlemmerne men også værkførererne går til for at få hjælp med deres problemer. Jeg kan derfor ikke lade være at fremhæve det implicite spørgsmål, som bliver synligt når Jørgen fortæller, at man bare går i sin "lokale afdeling og får dem til at hjælpe dig med (...) de problemer du er ramlet ind i"; Hvorfor skal fagbevægelsens medlemmer forsøge at 'klare sig selv' når de nu ved, at de kan 'klare sig sammen'?

Med en solidarisk arbejdsmand

”succeskriteriet var at få så mange sparket ud, som overhovedet muligt”

Jørgen: Jeg meldte mig arbejdsløs efter at have været sygemeldt i omkring 2 år. Og da jeg så blev raskmeldt, så meldte jeg mig så ledig hos SiD. Og hvad gik der? Der gik 2-3 måneder, så fik jeg at vide at der startede sådan et hold op. Så var det så de sagde 'om det ikke var noget for mig?'. Så sagde jeg 'det kan jeg da godt'. Så var jeg så til et møde der oppe, hvor der så var et par stykker her fra fagforeningen af, som så var med deroppe også. Så tilmeldte vi... jeg mig så til holdet.

- *Hvorfor blev du raskmeldt? Du har jo stadig problemer med ryggen.*

Jørgen: Ja, men hvis jeg ikke havde raskmeldt mig på det tidspunkt, så var jeg røget over på bistand i stedet for. Så kunne jeg ikke gå sygemeldt mere.

- *Efter to år, så skal man ...*

Jørgen: Ja, to år. Jeg ved ikke om det var lige der, men det var det de andre sagde...at nu skulle der altså ske et eller andet. Og så gad jeg overhovedet ikke have med det der invalide-halløjsa at gøre, når de ikke kunne gøre mere for mig. Jeg havde jo nok forventet noget andet af dem. Men det gik jo så ikke, som jeg havde forventet.

- *Hvad tænker du på?*

Jørgen: Ja, det kunne jo have været, at de kunne have givet mig en pension i stedet for... have hjulpet mig med at få en pension. Men det kunne de så ikke, jo...Fordi min arbejdsskade ikke var større, end den var. Den er regnet ud til ca.10%.

- *Det lyder ikke af så meget. Du virker til at have rimelig mange problemer med ryggen.*

Jørgen: Ja, men det går på arbejdet... det går sådan rimeligt. Så...

- *Nå, men du tog så imod, at komme på det der hold.*

Jørgen: Ja, det gjorde jeg så... Og så startede vi så op... Og for at sige det lige ud; Det var røv sygt. Simpelthen, røv sygt. Der er intet... hverken hoved eller hale i det. Og det.. Jeg tror ikke på at vejlederne kan gøre for, at det var som det var. De har udstukket ... de har nogle linjer som det er udstukket efter. Og det skal de så køre efter. (...)

- *Hvad foregik der? Når du siger at det var 'røv sygt', hvad er det så der foregår?*

Jørgen: Jamen, der foregik jo ikke noget! Der foregik ikke en skid, for at sige det rent ud. Altså, han startede jo sådan med at fortælle om 'organisationer', 'fagforeningsregler' og i det hele taget 'regler' og i den stil der. Og det var jo det rene nonsens. Det kan du kalde det. Det har vi jo ikke en skid at bruge til nogle af os.

- *Fordi I kender det, eller hvad?*

Jørgen: Ja, og hvis du endelig skal bruge noget af det alligevel, så går du i din lokale afdeling og får dem til at hjælpe dig med, at køre det videre.... de problemer du er ramlet ind i ... Altså, ... Jo, en tillidsmand på en arbejdsplads, han har selvfølgelig de love og regler på papir. Men han har dem sku ikke inde i hovedet. Det har han ikke.

- *Så, man går bare ned til sin afdeling?*

Jørgen: Ja, simpelthen.

- *Hvad synes du om selve formen i kurset? Altså den måde det foregik på i klasseværelset.*

Jørgen: Jamen det var jo som jeg sagde, at det var noget forfærdeligt pjat. Forfærdeligt pjat.

- *Hvad kunne have været anderledes?*

Jørgen: Det ved jeg ikke ... Jo, altså... De har de der værksteder. Kunne man ikke have kommet hen og have set dem? Bare for at se hvad der foregår. Egentlig ikke for at lave noget... jo, altså.... Men bare

at sidde på sin flade, der til indrettede, i 16-18 uger, det er altså for meget for folk der er vant til at være ude på arbejdsmarkedet.

- *Ja, det var for meget til mig og jeg studerer.*

Jørgen: Ja, og jeg har altså været ude og arbejde siden jeg var 16, og ind til jeg var syg der, så har jeg kun haft 14 dage på understøttelse. Det er alt. Så du kan nok se; at komme ind og sidde på den måde der, det er jo simpelthen røv og nøgler.

- *Ja. Hvad er det for værksteder du tænker på?*

Jørgen: De har de her beskyttede værksteder, hvor man kan komme ind og prøve forskellige ting og sager. Men det var der overhovedet ikke snak om at vi kunne komme. Der var flere der spurgte til det. Men det kunne der slet ikke være tale om. Det kunne der ikke.

- *Men hvad går det ud på?*

Jørgen: Jamen det er jo for at komme ud og prøve hvad arbejde man virkelig kan klare. Hvilke arbejdsstillinger og arbejdsfunktioner.

- *Okay. Sådan lidt som sådan noget Reva.*

Jørgen: Nemlig.

man spilder hans og vores tid

- *På det her hold; der har også været en del modeller, om psykologi og ting og sager. Det var meget Kim der stod for det. Kunne du bruge det til noget eller hvad?*

Jørgen: Nej. Jeg synes bare det gjorde mig mere... nej... altså, jeg vil ikke kalde det rasende, men sur – over at man spille hans og vores tid, og så penge, på sådan noget.

- *Men nogle af tingene handlede om at sælge sig selv, og der er der heller ikke været noget hvor du har tænkt at det kunne du bruge til noget?*

Jørgen: Nej, nej. Overhovedet ikke.

- *Hvad så med nogle af de andre ting? Der var sådan nogle jobsøgningsting.*

Jørgen: Jamen det var jo så også sådan noget man selv skulle ud og prøve at finde ud af noget. Og nu mig og EDB, det er lige som nat og

dag. Jeg rører det overhovedet ikke. Jeg vil overhovedet ikke have med det at gøre. Slet ikke. Og der vil jeg sige, at der var Kim en mærkelig fyr, for han fik at vide fra starten af: 'Det pis det kan du godt holde for dig selv. Det vil jeg ikke have med at gøre.' Og han var der jo for at hjælpe os. Men lige på det felt, der var jeg oppe og toppes med ham henne i computerrummet. Han ville jo have at jeg selv skulle gå i gang. 'Det kan du godt glemme alt om det der. Det vil jeg overhovedet ikke have med at gøre og hvis der er noget der skal laves på det der, så skal du hjælpe mig. Og det er det du er her for, og ikke en skid andet'.

- *Og det ville han ikke?*

Jørgen: Ikke i starten. Men da han så fandt ud af at det var mit alvor, så krøb han til korset og så fik vi så skrevet det der CV.

- *Men fik du så noget som helst ud af at lægge det der CV ind?*

Jørgen: Nej.

- *Slet ikke?*

Jørgen: Ikke en pind.

- *Så det har været spild af tid?*

Jørgen: Fuldstændig. Og det var så også i den sidste ende, hvor vi så kom ud over de der steder hvor jeg havde været ude og prøve - jeg havde været ude i praktik, men der kunne ikke være mulighed for, at fortsætte - hvor jeg så selv foreslog det her med fabrikken der oppe. Jeg kender jo formanden der oppe, så der var en mulighed for, at der kunne være noget arbejde der oppe. Det blev der så også, jo.... Men...

- *...det var ikke noget på grund af jobsøgningskurset?*

Jørgen: Nej.

- *Der var flere på holdet der sagde det: 'Det er fuldstændig latterligt... hvorfor skal vi sidde og lave de her skriftlige ansøgninger? Man får jo job ved at gå ud og snakke med folk'.*

Jørgen: Ja, lige præcis.

- *Så det virker mærkeligt at man skal bruge tid...*

Jørgen: Jamen nu det der CV, det er jo lovgivningen der siger, at man

skal lave det. Så arbejdsgiverne kan gå ind på den der side og så se hvad det er for nogle mennesker der er ledige, og hvad de har af uddannelse og kvalifikationer...

- *Tror du de gør det?*

Jørgen: Næ. Det tror jeg sku ikke (griner). Helt ærligt, det gør jeg ikke. Det gør jeg ikke. ... Nu kender jeg en - en af mine gode venner her i byen - han er formand på en fabrik, og han gør det i hvert tilfælde ikke. Det gider han ikke. Skal han bruge nogle folk, så ringer han ned på SiD-afdelingen og hører dem ad 'hvad, har I af folk'? Hvis ikke han har ansøgninger nok liggende, så ringer han der ned. Så nemt er det.

- *Hvad så med praktikken, hvor var du henne der?*

Jørgen: Jamen der var jeg ude på et sted for psykiske og fysisk handikappede børn. Fra nul og op til atten år. Derefter kommer de så på en anden institution.

- *Var det dig selv der ville det?*

Jørgen: Ja, det var også mig selv der foreslog det. Der har jeg så også været ude en gang før og der var så også... De snakkede om, at der var en mulighed for, at jeg kunne blive der ude. Men så skulle de ud og finde nogle penge på deres budget og det kom til at gå ud over noget af deres. Så det var de slet ikke interesserede i. (...) Det ville gå ud over deres afløserpulje. Så jeg kan godt forstå at de siger 'nej'. Så...

- *Hvad så bagefter?*

Jørgen: Jamen så snakkede jeg så igen med Kim og Tove, og så var det så at jeg foreslog fabrikken der over. Så kom jeg så... Så var vi så der over og snakke med dem.

- *Hvor var det du kendte det fra?*

Jørgen: Jamen, det var så en af mine gode venner, som var formand derover. Og jeg kender fabrikken. Jeg går forbi den hver eneste dag. Jeg vidste ikke, hvor meget de lavede, men jeg vidste nogenlunde hvad de lavede derover. Men det har jeg jo så

fundet ud af siden... hvad det er de går og laver der over. [...]

Jørgen: En gang i august måned, så har jeg været der et halvt år. Så bortfalder de tilskud de får og så er jeg spændt på at se om de beholder mig.

- *Ja, det er jo forholdsvis spændende. Men hvordan virker det?*

Jørgen: Jo, det virker jo egentlig på ham formanden der over, som han synes at 'hvis jeg selv synes, så er det i orden'. Men han har jo så ikke det sidste ord. Det har bossen derover jo. Så det er jo ham der ser på pengepungen. Når lige pludselig tilskuddet forsvinder – hvad der er lidt over det halve af timelønnen – så kan det jo godt være at han siger 'Nej, nej. Han er sku for doven, ham gider jeg sku ikke ha'. Han laver for lidt'. Så....

- *Men det er et godt sted?*

Jørgen: Det er rimeligt, for det er meget afvekslende det jeg laver. For jeg står ikke ved noget fast, derover. Så det er meget ...

- *Og ryggen kan holde til det?*

Jørgen: Det kan den. Det kan den sagtens.

[...]

Jeg havde forventet noget mere hjælp

- *Du lyder sådan rimelig skeptisk. Hvad havde du forventet dig da du kom på holdet?*

Jørgen: Jamen jeg havde forventet mig, at de også hjalp mig med at finde noget arbejde der kunne passe til mig. Så jeg overlod sådan set det hele til dem i starten. Men det fandt jeg så hurtigt ud af, at det hjalp ikke en pind. Det var virkelig mig selv der skulle ud og gøre benarbejdet. Så... Det gjorde så heller ikke noget, at man skulle det. Men jeg havde forventet noget mere hjælp.

- *Så du synes så egentlig heller ikke de har hjulpet dig med at finde det beller?*

Jørgen: Nej! Nej! Det er helt sikkert at jeg ikke synes det. Altså, Tove har taget kontakterne, til de ting som jeg har foreslået. Det er så

i orden. Men det var jo begge steder, nogle steder, som jeg havde været før, så de kendte mig jo sådan set i forvejen.

- *Okay.*

Jørgen: Nej. Det ene sted havde jeg været, det andet havde jeg ikke. Men vedkommende kendte mig jo, og vidste hvad jeg stod for. Så... Det var ikke ret meget. Det var meget, meget lidt hjælp vi fik fra deres side af.

- *Men hvad kunne de have gjort? Hvad tænker du at de kunne have gjort?*

Jørgen: Ja, de ved hvor de forskellige firmaer er henne af og de ved hvad de forskellige firmaer laver. Og de ved hvilke knapper de skal trykke på for at få folk ind. Og ud fra det jeg kunne høre sidste gang...Der var mig og så var der Leo. Og så var der hende som kørte.... Der var faktisk kun os der var i fast arbejde. Og det er ud af 17 mennesker. Det er godt nok ikke ret meget. Det er det godt nok ikke. Så ved jeg godt at der er mange, som er gået over på skoler og sådan noget...

- *... og som også har haft det som mål...*

Jørgen: Jah, jeg vil ikke sige at de havde. Jeg vil nærmest sige at de blev tvunget, fordi der ikke kunne findes noget arbejde. Jeg tror, flere af dem hellere ville have haft et stykke arbejde, end de ville gå i skole.

- *Okay.*

Jørgen: Sådan forstod jeg det i hvert tilfælde på dem. Og når de så fik at vide at de kunne komme med på – det hedder ikke understøttelse, men uddannelses...

- *...godtgørelse.*

Jørgen: ...Ja, men det er jo faktisk understøttelse, for pengemæssigt blev de ikke ringere stillet ved at gå i gang med en uddannelse. Så, jeg synes faktisk de blev tvunget ud i det. Det synes jeg faktisk... (...)

- *Så du ser det sådan, at de gerne vil have dem på uddannelse fordi de ikke har ... ikke kan tilbyde dem noget ordentligt arbejde?*

Jørgen: Ja, nemlig. De kan jo ikke finde noget arbejde til dem. For jeg

tror at succeskriteriet for Tove og Kim, det var at få så mange sparket ud, enten i arbejde eller i uddannelse, som overhovedet muligt. For at der ikke var flere der faldt tilbage i arbejdsløshedsflokk.

- *Det er jo et noget andet perspektiv. For jeg tror helt klart, at Tove og Kim er meget for uddannelse. De ser det som en mulighed.*

Jørgen: Jamen, det er det da også. Men jeg synes bare at det skulle være mere frivilligt. Jeg følte i hvert tilfælde at flere af dem, blev – mere eller mindre – tvunget over i uddannelse, fordi der ikke kunne findes et stykke arbejde til dem. Det kan da godt være at min opfattelse den er helt forkert.

Men det kan du jo så forsøge at finde ud af. Og der er flere der har haft samme opfattelse som mig.

Man bliver stemplet, som om man ikke gider lave noget.

- *Det med at du kun har haft 14 dage på understøttelse, det fortalte du også på holdet. Der var flere gange, men jeg kan specielt huske en gang hvor Kim var meget sådan... 'uddannelse, uddannelse, uddannelse, det er vejen tilbage til arbejdsmarkedet'. Og på en eller anden måde fik han flettet det sammen med, at man blev nød til, at gøre noget selv, hvis man vil have noget arbejde. Der kan jeg huske, at du ikke var helt enig i hans måde at se det på. Du havde jo egentlig gjort noget.*

Jørgen: Ja, jeg har jo arbejdet hele mit liv.

- *Det kunne man ikke bruge til noget, det var en dårlig undskyldning for ikke at gå i gang, sagde han. Men du sagde den gang at det var ikke en dårlig undskyldning. Men du synes det var træls at du skulle pådømmes den der med at du ikke gad gøre noget, bare fordi du ikke lige var helt vild for at tage uddannelse.*

Jørgen: Nemlig.

- *Er det sådan noget der ligger... at man bliver stemplet af at være ledig.*

Jørgen: Ja, og især i hans øjne. Der bliver man stemplet som om man ikke gider lave noget.

- *Hvordan det?*

Jørgen: Jamen, altså... Fordi jeg... det vil nok tage mig (...) Altså, jeg bliver 55 næste gang, og jeg kan ikke gå i gang med et eller andet bogligt. Jo det kan jeg måske nok, men så skal jeg simpelthen starte helt nede fra igen. Det vil så tage de næste 5-6 år før jeg så faktisk kommer ud, så jeg har nogle papirer der gør at jeg kan komme videre i en eller anden uddannelse. Fordi,... Jeg har gået ti år i skole, jeg er ordblind og har gået i det som vi kalder hjælpeklassen, da jeg gik i skole. Så alt det boglige det vil tage enormt lang tid inden jeg overhovedet vil komme op på et eller andet niveau, som overhovedet kan bruges til at tage en uddannelse. Og så er jeg måske 60 år og så kan jeg gå på efterløn. Det ville være dybt go' nat at spille tid på mig i uddannelsessystemet. Giv mig et eller andet stykke arbejde, som jeg også sagde til dem.

- *Men der er det så han siger, at 'du kan jo lære noget nyt'.*

Jørgen: Jamen, 'lære noget nyt'. Det kan jeg da også alligevel.

- *Det kan man også gøre på andre måder?*

Jørgen: På andre måder end at gå den boglige vej. Der skal jo også være nogle til at lave håndens arbejde, ik'. Det kan jo ikke hjælpe

noget at vi alle sammen går den boglige vej. Det hjælper jo ikke en pind.

- *Det var der flere på holdet der snakkede om. Altså det her med, at man efterhånden skal gå den boglige vej, uanset hvad man vil arbejde med. En sagde 'man skal jo næsten have en titel for at fejre gårde'.*

Jørgen: Ja, lige præcis.

- *Er det også sådan du oplever det. At man skal kunne flere og flere ting, eller i hvert tilfælde nogle bestemte ting? Eller er det bare i Kims hoved det er sådan?*

Jørgen: Altså, sådan er det i hvert tilfælde ikke derovre hvor jeg er nu. Det er det ikke. Selvfølgelig skal du kunne de elementære læse og skrive færdigheder, og der med basta. Og sådan var det også indenfor portørfaget. Der var jeg i 27 år....

- *Jamen, det virker, som om de mener at sådan er det. Man skal kunne så og så mange ting. Kravene stiger og stiger og stiger.*

Jørgen: Ja, ja.

- *Men det er måske dem selv der får dem til det?*

Jørgen: Det ved jeg ikke om det er. Men for mig er det jo lige meget for min kurve inden for arbejdsmarkedet er for nedadgående. Så... Vi hører jo rundt omkring, at de kræver mere og mere, men hvor meget og hvor lidt det er... det ved jeg faktisk ikke.

En historiserende feltkonstruktion

"I det forløb, hvor strukturer udvikles og forandrer sig, vil den enkelte fase i princippet fremstå som resultatet af alle tidligere konflikter om fastholdelse eller forandring af strukturen, samtidig med at den i sig rummer princippet for fremtidige forandringer i kraft af de modsætninger, spændinger og magtrelationer, der definerer strukturen som felt" (Bourdieu og Wacquant 1996; 79).

Det tre interview, jeg har præsenteret, konstituerer tilsammen et specifikt 'øjebliksbillede' af den aktiveringsindsats, som har været speciallets udgangspunkt. Det er selvfølgelig ikke et indblik i, hvordan alle aktiveringstiltag tager sig ud, men interviewene giver alligevel et indblik i den sociale verden; nemlig som den ser ud på et ganske specifikt aktiveringshold, set fra tre ganske specifikke synspunkter. De konstituerer med andre ord en konkret 'case', som jeg har forsøgt at konstruere som et 'tilfælde af det mulige' i den danske aktiveringsindsats.

De tre interview er meget forskellige og derfor er mine kommentarer til dem også forskellige. Det viser, at aktiveringsindsatsen langt fra har samme sociale betydning for alle deltagerne eller for alle dem, som på et givent tidspunkt kunne tænkes at komme i kontakt med den. Tværtimod påvirker aktiveringsindsatsen de forskellige deltagers vægt i det sociale rum og deres tilknytning til arbejdsmarkedet forskelligt. Holdet har altså en forskellig betydning, afhængig af hvor man ser det fra, og hvad man måler det op imod. Jeg forsøger at se holdet fra et socialvidenskabeligt synspunkt i et forsøg på at objektivere aktiviteterens sociale betydning. Men det er deltagernes synspunkter, der er målestokken for den sociale betydning. Set med en anden målestok ville det måske være ganske andre tovtrækkerier, som ville være relevante at tage fat i, og andre konklusioner, der var nået.

Interviewene har altså været et forsøg på at belyse holdets (og i anden omgang feltets) aktiviteter, som de ser ud set igennem de arbejdsløses øjne. Men en sådan belysning er ikke en forklaring i sig selv. Hvis det i mine kommentarer har været muligt at fremanalysere nogle af de 'magtteknologier', der kommer frem i situationen, så belyser de ikke særlig godt, hvad der genererer de forskellige konflikter: I første omgang kan interviewene – og min fremstilling af dem – derfor ses som et forsøg på at synliggøre vejledernes og de ansatte i arbejdsformidlingens (altså 'markarbejdernes') måde at udøve en ganske bestemt funktion på; analysen kan ses om et forsøg på at synliggøre, hvordan deres måde at behandle de arbejdsløse på, repræsenterer forskellige 'magtteknologier' til at få deltagerne til at agere i overensstemmelse med 'markarbejdernes' egne interesser; og analysen kan ses som et forsøg på at synliggøre, at 'markarbejdernes' tilgang til dette arbejde er præget af en ganske bestemt selvforståelse ('vi vil jo gerne hjælpe dem'), som gør at deltagernes kritik kommer til at virke enten urimelig eller uvidende – altså en måde at anskue arbejdet på, som legitimerer 'markarbejdernes' egne interesser og derved skjuler den specifikke funktion, som de udfører med deres arbejde.

En sådan analytisk tilgang har ofte været grundlæggende i forskellige studier af aktiveringsindsatsen (se f.eks. Mik-Meyer 1998 og Jensen og Pless 1999). Det har været de forskellige 'markarbejdernes' subtile måde at udøve magt på; deres

forskellige tiltag for, at tilpasse de arbejdsløse til de objektive betingelser – eller rettere de 'officielle' forståelser af disse – som har været i fokus. Og i et sådant perspektiv er det derfor også blevet de arbejdsmarkedspolitiske institutioner og deres 'markarbejdere', der er kommet til at fremstå, som dem der genererer de dominansforhold, der kan synliggøres i aktiveringsindsatsen.

En sådan tilgang mener jeg imidlertid ikke er tilstrækkelig. For selv om disse analyser kan synliggøre hvordan 'markarbejderne' (ofte uden selv at vide det) bidrager til de 'magtteknologier' og 'sociale mekanismer', som giver aktiveringsindsatsen en specifikke sociale funktion – og derved skabes debat herom, så giver de ikke en forklaring på, hvorfor de arbejdsmarkedspolitiske institutioner fik netop dette funktionsrationale – eller hvordan det kan ændres. Det bliver blot ved en *beskrivelse* af specifikke magtudøvelsesformer, uden at give indsigt i de tovtrækkerier der genererer de styrkeforhold, som de er udtryk for.

Derfor skal fremstillingen af interviewene i højre grad ses som en synliggørelse af de aktuelle strukturer i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde, som disse tager sig ud på et konkret hold. Holdets konflikter og deltagernes interaktion skal altså ses som en *repræsentation* af tovtrækkerierne i feltet og de aktuelle styrkeforhold imellem de modstridende positioner¹³.

En feltanalyse til forskel

Bourdieu udarbejdede sin feltteori for at bryde med den substantielle forståelse af 'markarbejderne' – eller 'professionerne' om man vil – som Weber havde udarbejdet i sin religionssociologi (Weber 1978:399-634) og som i dag har stor indflydelse på en række socialvidenskabelige traditioner. Problemet ved denne 'professionssociologiske' tilgang var – set med Bourdieus øjne –, at selv om Weber med sit store overblik, havde givet en ganske god *beskrivelse* af professionernes arbejde for at opretholde forskellige dominansforhold, så havde han svært ved at *forklare*, hvordan disse dominansforhold var fremkommet, og hvad der opretholder deres legitimitet (Bourdieu 1987a)¹⁴.

En sådan forklaring kræver ofte, at man forholder sig til alle de 'gode forklaringer', som allerede eksisterer på området. Disse repræsenterer ofte en implicit legitimering af de forefundne forhold, som anskues som 'nødvendige'. Det er f.eks. ikke nok at 'forklare' det der sker på holdet, som udtryk for konflikten imellem 'klienten' og 'det offentlige', 'den arbejdsløse' og 'arbejdsformidlingen', 'deltagerne' og 'de ansatte' (eller lignende dikotomier, som alle er variationer over den tankefigur som Habermas benævnte 'livsverden' og 'systemet')¹⁵. Tværtimod er sådanne 'gode forklaringer' en del af

¹³ Bourdieu udtrykker det sådan, at feltet består af de; "objective relationships between the relative positions that [the agents] occupy in the field, that is to say, the structure that determines the form of [the] interactions" (Bourdieu 1996b; 182, mine korrigeringer er blot en generalisering, af det eksempel som Bourdieu bruger). Det er altså Bourdieus forståelse at det der sker på holdet, skal forklares ikke af interaktionen i sig selv, men af tovtrækkerierne i feltet.

¹⁴ Donald Broady (1991) skelner imellem fænomenologiens *beskrivelser* og Bourdieus *forklaringer*, og denne skelnen vil jeg forsøge at gøre brug af i den følgende historisering.

¹⁵ Et godt eksempel på hvordan denne grundlæggende liberale tankemodell gennemsyrrer dansk socialforskning, kan findes i Magtudredningens 'Det magtfulde møde mellem system og klient' (Järvinen et. al. Red. 2002). Den sigende titel står i en skærende kontrast til den påståede teoretiske inspiration fra Goffmann, Foucault og Bourdieu. Specielt de to sidste forfatters måde at begribe den sociale verden på, er formuleret i både eksplicit og implicit opposition til den dikotomiske modstilling imellem livsverden

de prækonstruktioner, som en socialvidenskabelig analyse er nødt til at bryde med, hvis den skal synliggøre tovtrækkerier, som genererer relationerne imellem 'markarbejderne' og 'de arbejdsløse'. Som modsætning til disse faste 'roller' er Bourdieus begreb om *habitus* netop et forsøg på at forklare, hvordan de arbejdsløses 'livsverden', deres 'måde at anskue' holdets aktiviteter, er blevet genereret af forskellige sociale betingelser, som har givet dem forskellige forudsætninger og synspunkter (Bourdieu og Wacquant 1996: 101-125). Og på samme måde er feltteorien et forsøg på at forklare, hvordan 'systemet', de objektive 'institutionelle betingelser', er blevet konstitueret af sociale tovtrækkerier og derfor ikke altid har de samme funktionsrationaler (Bourdieu og Wacquant 1996: 83-100). Og det er som nævnt disse forklaringsmodeller jeg har arbejdet ud fra i specialet.

Hvad angår de arbejdsløses måde at anskue aktiviteterne på, har jeg forsøgt at præsentere disse i det foregående afsnit. Men jeg må samtidig erkende, at mine interview ikke indeholder nok detaljer om deltagernes sociale baggrund til fyldestgørende, at kunne konstruere det system af habituelle dispositioner, som konstituerer deres synspunkt. Det har været deres nuværende *situation*, mere end deres livsbane, der har haft min interesse. Det er ganske beklageligt, fordi specielt de 'kortuddannede' ofte bliver betragtet som en stor homogen gruppe, der har de samme forudsætninger og synspunkter. Men når det ikke har haft min interesse i interviewene – og dette er absolut en efterrationalisering – så skyldes det nok den 'psykologiserende' tendens, som præger debatten om 'den individuelle aktivering'. En mere livshistorisk tilgang i interviewene kunne let placere alt for meget forklaringskraft i den enkeltes 'forudsætninger' og dermed tage de institutionelle betingelser for givet.

Hvis analysen af de arbejdsløses *situation* skal danne udgangspunkt for indsigt i 'den individuelle aktivering' som et *socialt* fænomen (og ikke bare i deres 'individuelle aktivering' som en personlig oplevelse), så må det sket ved at konstruere det felt af objektive institutionelle betingelser, som kan synliggøre den *position* de indtager (Bourdieu et. al. 1999; 1-5 og 607-626). Nok er deres specifikke situation én tilfældig case, men de er dog ét 'tilfælde af det, der er muligt' i aktiveringsindsatsen, og det er netop dette mulighedsrum, som skal konstrueres. Det har jeg tænkt mig at gøre, ved at sætte fokus på tovtrækkerierne om de institutionelle betingelser, som møder de arbejdsløse – altså de arbejdsmarkedspolitiske velfærdsinstitutioner og aktiviteterne i disse. Den følgende del af specialet er derfor forsøg på, at objektivere mit øjebliksbillede ved at konstruere det felt, jeg kalder 'feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde'. Det vil jeg gøre ved at gå historisk til værks og forsøge at finde forklaringen på de aktuelle problemstillinger og tovtrækkerier om aktiveringsindsatsen.

Samtidig med at situationen på holdet er det der skal forklares, så har den altså også dannet udgangspunktet for at søge indsigt i nogle sammenhænge, som ikke er umiddelbart synlige på holdet og som derfor er medtaget for at skærpe blikket for nogle stridigheder i feltet, som ikke altid har den store relevans for holdets.

og system. Men det lader mange af bogens bidragydere sig ikke mærke af, og bruger i stedet 'de spændende nye tilgange' til at uddybe deres forståelse af hvordan 'systemet' overlever klienternes 'livsverdenen'.

Dispositionen i fremstillingen kræver måske et ord med på vejen. På den ene side har jeg valgt at forsøge mig med en mere eller mindre kronologisk fremgang i historiseringen. Det har ikke været helt let, for forskellige tovtrækkerier overlapper ofte hinanden tidsmæssigt, og til tider kræver det store spring at få blik for den sociale betydning af forskellige tiltag. Men netop det at foretage disse spring for at fremanalysere rationalet i det, der sker, er, hvad der adskiller en historisering fra en historisk gennemgang. For det andet har jeg valgt, at undlade det klassiske teoriafsnit og har i stedet forsøgt, at *bruge* min forståelse af feltteorien til at konstruere feltet. Jeg finder det dog stadig vigtigt, at få ekspliciteret min tilgang så godt som muligt; både for at hjælpe læseren på vej i analysen, men også for at gøre det tydeligt, at andre konstruktionsprincipper sagtens kunne være valgt. Derfor har jeg valgt en fremstillingsform, der går fra en ganske abstrakt skitsering af grundprincipperne i den teoretisk forklarings model, som feltbegrebet repræsenterer, til i stigende grad at blive en konkretisering af det specifikke felts problemstillinger og tovtrækkerier. Som fremstillingen skrider frem, vil de mere generelle diskussioner – som jeg har valgt at markere, ved at indramme teksten, som her – blive færre, fordi de bliver integreret i opridsningen af feltets udvikling¹⁶. Og slutteligt har jeg valgt at indsætte en række overskrifter, som skal bruges til at signalere, hvad det er, der er på spil i historiseringens forskellige afsnit og dermed signalere gangen i disse

Et autonomt slagsmål

Først og fremmest må det siges, at et felt er en analytisk konstruktion. Det er en forklaringsmodel, som konstrueres, for at kunne begribe det der foregår i den sociale verden. Som sådan betragtes feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde, som et relativt autonomt socialt rum, som ikke er totalt determineret af, hvad der foregår i den sociale verden omkring det. Det er netop relativt autonomt, og dets tovtrækkerier genereres af nogle praktiske logikker, der er særegen for feltet (Bourdieu 1996b; 216-219, Bourdieu 1993; 38-46). I feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde har den grundlæggende problemstilling (*nomos*) i lang tid været, at generere aktiviteter der kan producere et 'funktionelt arbejdsmarked'. Man kan sige, at det er den problemstilling alle agenter i feltet har, skulle forholde sig til på en eller anden måde – det er den, som giver deres arbejde og tovtrækkerierne mening og værdi (*illusio*).

I konstruktionen af de forskellige sociale felter, kan det dog være nyttigt at huske på, at et af de centrale tovtrækkerier handler om hvordan feltets problemstilling kan anskues og defineres (Bourdieu 1996b; 222-224). Ikke nok med at problemstillingen om et 'funktionelt arbejdsmarked' i sig selv er konstitueret igennem en række sociale tovtrækkerier. Men hvad der konstituerer et sådant 'funktionelt arbejdsmarked', og hvorfor det er noget man skal arbejde hen imod, det har der langt fra været enighed om i feltet. Tværtimod er det netop det spørgsmål, som konstituerer feltets tovtrækkerier, og såkaldte

¹⁶ Når jeg vælger at indramme dispositionen, er det for at synliggøre min forståelse af teori som en midlertidig programmerklæring, der kan vise betydningen af det som studeres. Eller, som Bourdieu forklarer det; "Unlike theoretical theory, a prophetic and programmatic discourse which is its own end, and which stems from and lives by confrontation with other theories, scientific theory emerges as a program of perceptions and actions which is disclosed only in the empirical work in which it is actualized. It is a temporary construct which takes shape for and by empirical work and which gains less by theoretical polemics than by confrontation with new objects" (Bourdieu 1985a:11).

videnskabelige forsøg på at definere, hvad der er et ”funktionelt arbejdsmarked”, er derfor også en del af feltets tovtrækkerier (Bourdieu 1991b; 227).

Disse tovtrækkerier er ikke blot symbolske kampe om begrebslige definitioner – sådan som moderne politikanalyser ofte anskuer dem. Det er også spørgsmål om mere realpolitiske stridigheder – altså om administrationen af ressourcerne, og hvordan de forskellige institutioner skal fungere. Og om måde det praktiske arbejdet udføres på. Feltets tovtrækkerier handler altså om alle disse ting på en gang, og tovtrækkerierne pågår derfor også i mange forskellige handlesammenhænge på en gang. Men som allerede nævnt er det altså *det produktive arbejde*, som er det, der grundlæggende trækkes tov om i feltet – eller rettere *principperne* for det produktive arbejde (Bourdieu 1987a)¹⁷. Den symbolske og institutionelle dagsorden, som sættes for feltets aktiviteter kalder Bourdieu med en ganske oversat vending for *'principles of vision and division'*. Det der strides om i feltet er altså *principperne* for de *visioner*, der skal gælde for arbejdet – altså **måden at anskue arbejdet på** – og *principperne* for de *institutionelle betingelser*, der skal gælde for arbejdet – altså **måden organisere arbejdet på** (Mathiesen 2002; 44)¹⁸. De forskellige typer af tovtrækkerier pågår ofte i forskellige sammenhænge, og jeg forsøger derfor at skelne imellem symbolske og organisatoriske tovtrækkerier, som pågår om henholdsvis de symbolske og institutionelle arbejdsbetingelser. Samtidig vil jeg dog understrege, at de forskellige tovtrækkerier ofte påvirker hinanden, og jeg vil derfor forsøge at vise, hvordan de symbolske tovtrækkerier kan generere ændringer i de institutionelle betingelser. Og at disse kan ændre markarbejdernes opfattelse af arbejdet og derved medføre nye symbolske tovtrækkerier (Mathiesen 2002; 37ff og Madsen og Øster 2003; 167-170). Det er med andre ord vigtigt at huske på, at den i øjeblikket dominerende problemforståelse er én måde at anskue og organisere feltets arbejde på. Ved at historisere de aktuelle tovtrækkerier – det vil sige, ved at synliggøre deres historiske forudsætninger – bliver det muligt at bryde med den *doxa*, der får denne problemstilling til at fremstå selvfølgelig og synliggøre, at der har hersket andre styrkeforhold i feltet og at de har været repræsenteret ved andre måder at anskue feltets aktiviteter på (Bourdieu og Wacquant 1996: 211-219).

For at forstå denne tilgang er det vigtigt at minde om, at det ikke er personer, der er det vigtige i analysen. Agenterne i feltet er selvfølgelig konkrete mennesker og forskellige grupper, som forsøger at fremme deres forskellige interesser. Men disse interesser er historisk genereret og afhænger af de modstridende positioner, de forskellige agenter og grupper indtager i feltet.

¹⁷ Med inspiration fra Anders Mathisen (2002) har jeg forsøgt, at skelne imellem tovtrækkerierne om 'måden at *udføre* arbejdet på', 'måden at *organisere* arbejdet på' og 'måden at *anskue* arbejdet på'. Tilsammen kan disse tre typer tovtrækkerier vel anskues som tovtrækkerierne om *produktionsmåde* i den generelle forstand som Marx formulerede den (Marx 1973). I modsætning til marxisterne – som kun har kunnet bruge denne generelle formulering til at studere det økonomiske felts specifikke produktionsmåder med – havde Bourdieu klare ambitioner om at fremanalysere den sociale verdens *mange forskellige* produktionsmåder og de praktiske logikkens økonomier/principper (Bourdieu 2004 og Lebaron 2003). Netop derfor har jeg fundet Anders Mathiesens tilgang til 'Historisk konkrete analyser' ganske anvendelig, fordi den netop tager udgangspunkt i den konkrete praksis og dennes 'økonomi' (i meget bred forstand), og derefter forsøger at konstruere de tovtrækkerier om de principper der gør sig gældende i praksis (Mathiesen 2002).

¹⁸ Måden at udføre arbejdet på, er selvfølgelig også en del af tovtrækkeriet, men den er ganske svær at historisere, fordi der kun er et meget sparsomt materiale om de praktiske aktiviteter.

Derfor er det, der interesserer mig, styrkeforholdene og tovtrækkerierne imellem de modstridende *rationaler* i feltet, og det er i sidste ende disse feltkonstruktionen handler om at fremanalysere. Når jeg taler om rationalerne, er det som analytiske konstruktioner af værdiorienteringerne i de mange forskellige praktiske og symbolske tiltag, der pågår i feltet. Rationalerne skal ikke ses som substantielle værdier eller normer, men som værdiorienteringer, der står i relation til hinanden. De skal altså studeres i relation til hinanden, og konstruktionen af disse er min måde at identificere feltets positioner på¹⁹. Som forklaringsmodel begriber feltteorien altså udviklingen i feltets forskellige praksisformer, som resultatet af tovtrækkerier imellem de modstridende rationaler. Men samtidig er de modstridende rationaler ikke evigtgyldige størrelser, og det er derfor kun via analysen af de forskellige praksisformer og tovtrækkerierne om disse, at de modstridende rationaler og relationerne imellem dem kan konstrueres²⁰. Når jeg har valgt, at konstruere 'feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde' ved at historisere det, er det også for at lægge vægt på dette forhold.

Når det er sagt må jeg straks påpege, at det jeg kalder 'feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde' er en ganske omfattende størrelse. Og derfor vil min historisering kun kunne blive til en opridsning af feltet igennem en række nedslagspunkter, der kan synliggøre de forskellige tovtrækkerier, der har pågået (og til stadighed pågår) i feltet, samt de sociale mekanismer der trækkes tov om. Der er ikke tale om en fuldstændig analyse af feltet og alle de tovtrækkerier, der pågår der. Men det betyder ikke, at de nedslagspunkter er rent tilfældige. Tværtimod er de møjsommeligt genereret igennem hele specialearbejdet - i særdeleshed igennem registrantarbejdet - i et forsøg på, at få indsigt i feltet²¹.

Et holdepunkt i dette arbejde har været at fokusere på de forskellige aktiviteter og deres institutionelle og symbolske arbejdsbetingelser. Det har jeg forsøgt at holde fast i ved at fokusere på hvordan der trækkes tov om principperne for forskellige aktivitetskategorier inden for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde, og hvordan disse tovtrækkerier påvirker de konkrete aktiviteter, som deltagerne udtaler sig om. På denne måde adskiller analysen sig fra nogle af de analyser, jeg har hentet stor inspiration hos, fordi jeg forsøger at få fat i, hvad der sker i *arbejdet*. Det er altså *ikke* arbejdsmarkedspolitikken eller organiseringen af de arbejdsmarkedspolitiske institutioner, der har min interesse, men det kan kræve indsigt i disse at forstå de praktiske aktiviteter. Bourdieu ville nok

¹⁹ Hvordan en 'position' konstrueres er ikke altid let, at få fat i. Jeg læner mig op af følgende forståelse, af hvordan positioner *kan* konstrueres: "En position består ikke af et antal aktører eller 'roller', men kan identificeres i form af '*rationaler*' i nogle aktørers handlinger og/eller andre tilkendegivelser" (Mathiesen 1999, s. 34)

²⁰ Det er vigtigt at bemærke, at det er *orienteringen* i aktiviteterne, og ikke deres faktiske gennemslag jeg analyserer. På den måde minder konstruktionen af de modstridende rationaler om de idealtyper, som Weber var så glad for. Den afgørende forskel imellem Webers idealtyper og så denne forståelse af rationaler er, at konstruktionen af rationalerne er historisk konkret og ikke har ambitioner om at være relevante til alle tider. Samtidig har Weber en vis tendens – som dog ikke er over alt – til at opstille sine idealtyper i dikotomier. Formuleringen 'modstridende' rationaler skal understrege, at der ikke er tale om et enten-eller forhold, men om et felt hvor mange orienteringer forsøger at gøre sig gældende på samme tid.

²¹ Frem for at redegøre for abstrakte metoderegler, vil jeg sige, at det har været et meget langt og slidsomt arbejde, med at læse hundredvis af artikler, for at få blik for hvad der var relevant og hvad der var de grundlæggende stridspunkter. Det er været en måde at få blik for forskellige rationaler og problemstillinger, men det har også betydet, at jeg til tider har måttet starte forfra og revurdere alle tidligere analyser i lyset af nye informationer, sådan som Bourdieu selv har gjort det (Bourdieu 1990a: 1-23 og Bourdieu 1968). Interesserede kan kontakte forfatteren.

formulere det på den måde, at det er feltets tovtrækkerier som genererer principperne for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde, der er feltets omdrejningspunkt. Og netop derfor vil det altså være hele feltkonstruktionen, der synliggør de tovtrækkerier, der konstituerer det konkrete aktiveringshold, som jeg har været på.

Arbejdsformidlingens betydning

Det første nedslagspunkt i konstruktionsarbejdet er de stridigheder, som pågik 60'erne og 70'erne om placeringen af den såkaldte 'anvisningsret'. Før oprettelsen af den offentlige arbejdsformidling i 1969, var det de fagligt kontrollerede A-kasser, der havde haft retten til anvisning af arbejde, og denne anvisningsret var blevet brugt til at fordele de arbejdsløse stillinger imellem de fagligt organiserede medlemmer. På den måde blev det ikke kun arbejdsgivernes, men også A-kassernes vurdering af, hvem der var de 'bedst egnede' til jobbet, som fik indflydelse på arbejdsfordelingen, og anvisningsretten indgik som en del af den faglige kamp, for at anfægte arbejdsgivernes eneret til at bestemme over, hvem der skulle ansættes og under hvilke vilkår. Denne praksis har jeg valgt at betragte som en del af et arbejdstagerorienteret '**fagligt rationale**' i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. Det var en orientering imod, at *øge arbejdstagernes indflydelse på arbejdsmarkedet og vægt i det sociale rum* (og jeg vil ikke undlade at pointere, at mit blik for dets sociale betydning blev voldsomt skærpet efter mit interview med Jørgen).

Når jeg starter her, er det for at stille skarpt på, at en del af tovtrækkerierne i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde er tovtrækkerierne om, hvilke klassifikationssystemer og vurderingskriterier der fungerer i feltet, og hvilken vægt de har på arbejdsmarkedet. Feltet producerer ikke bare forskellige goder og hjælpeforanstaltninger til arbejdsmarkedets forskellige agenter, det producerer også troen på, at disse goder og hjælpeforanstaltninger har en værdi og er med til at skabe et 'funktionelt arbejdsmarked'. Som Bourdieu anskuer det, sker denne 'produktion af tiltro' til feltets aktiviteter, i et tovtrækkeri om de kollektive forestillinger – altså de vurderingskriterier – der er virkningsfulde i feltet (Bourdieu 1993; 35). Det aspekt er ofte ganske overset i arbejdsmarkedsforskning, fordi 'arbejdsmarkedets behov' ofte opfattes, som noget objektivt og i sig selv givet, som forskningen netop skal forsøge at afdække. Men lige som der er stridigheder om, hvad der skal forstås ved et 'funktionelt arbejdsmarked', er der også tovtrækkerier om, hvad 'arbejdsmarkedets behov' egentlig består i, og hvilke 'egenskaber' man egentlig skal have for at kunne få et arbejde. Og historiseringen skal netop demonstrere, at disse tovtrækkerier er historisk konkret kendsgerning og ikke bare filosofiske overvejelser (Mathiesen 1999a).

Set i relation til det arbejdsmarkedsservicerende arbejde, havde A-kassernes anvisningsret f.eks. den magiske effekt, at den institutionaliserede medlemskab af en fagforening som en vigtigt 'egenskab' på arbejdsmarkedet²². Ikke fordi et sådant medlemskab betød, at de enkelte

²² Ordet 'egenskaber' bruger jeg som en oversættelse af det engelske ord 'properties' – der kan betyde både 'egenskaber' og juridisk garanteret 'ejendom'. "Statistical investigations can grasp the relations of power only in the form of *properties*, sometimes legally guaranteed by *titles* of economic property, cultural property (educational qualifications) or social property (titles of nobility)" (Bourdieu 1991b; 289 note 2). Ordet 'egenskaber' referer altså til de forudsætninger, som er blevet omdannet til 'egenskaber' via juridiske eller andre former for tovtrækkerier i feltet: "These properties

arbejdstagere var væsentligt bedre egnede til at udføre det konkrete arbejde, men fordi medlemskabet kunne skaffe medlemmerne i arbejde. Det kunne nemlig gøre a-kassernes måde at klassificere de arbejdsløse arbejdstagere på gældende overfor arbejdsgivernes forskellige måder at klassificere de arbejdsløse på. Dette ændrede sig imidlertid, da anvisningsretten – efter hårdt pres fra både arbejdsgivere og embedsværket – overgik til den offentlige arbejdsformidling i 1969 (Lind 1981a; 14-22)²³. Medlemskab af en fagforening var stadig et krav på de fleste arbejdspladser, men nu var det altså blevet til noget, man kunne erhverve sig, *efter* man havde fået arbejdet.

Det skal siges, at love fra 1969 ikke var sidste bemærkning i tovtrækkeriet om anvisningsrettens placering. Hele vejen op igennem 70'erne var der f.eks. en kraftig diskussion af anvisningsrettens placering, og i det praktiske arbejde anfægtede A-kasserne den offentlige arbejdsformidling, ved fortsat at stille ”deres viden om nye arbejdspladser til rådighed” for medlemmerne (Lind 81a; 18). Og det viser, at ændringen i anvisningsrettens placering ikke bare var et teknisk-administrativt spørgsmål, men noget der havde ganske stor betydning for arbejdsmarkedets funktionsmåde. Den nye institutionalisering brød med a-kassernes anvisningsmonopol, og gav derfor arbejdsgiverne mulighed for at ignorere a-kassernes forsøg på at påvirke, hvem der blev ansat. Og selv da a-kasserne fik deres anvisningsret tilbage (via parallelanvisningen i 1978), fik de ikke den samme position i formidlingsarbejdet som før. Det blev i stigende grad arbejdsformidlingen der blev den ’selvfølgelige’ instans til at formidle arbejde, og tovtrækkerierne kom langsomt til at handle om, hvad der skulle være rationale i arbejdsformidlingens formidlingsarbejde.

Disse tovtrækkerier vil jeg forsøge at historisere lidt senere, men historien om overgangen til den offentlige arbejdsformidling skal ses, som et indledende forsøg på at skærpe blikket for, at formidlingen af arbejde kan foregå på forskellige måder. Og at den måde formidlingen foregår på faktisk har en betydning for, hvilke af de arbejdsløses ’egenskaber’ der sættes pris på. Det er altså min måde at forsøge at bryde med nutidens måde at anskue formidlingsarbejdet – nemlig som et rent teknisk matchningsspørgsmål – og med retorikken om, at det alene er de arbejdsløses ’kvalifikationer’, som er afgørende herfor. For denne ’kvalifikationsretorik’ er med til at skjule, at det i stigende grad er arbejdsgivernes vurderinger af, hvem der er ’egnede’ til at varetage arbejdet, som får betydning for, hvem der faktisk får arbejdet, og at dette sker pga. institutionelle ændringer der påvirker de vurderingskriterier, der er gældende på arbejdsmarkedet.

Og at ændringerne i de institutionelle betingelser har ganske reelle effekter, kan ganske kort eksemplificeres med historien om Jørgen, som startede på arbejdsmarkedet da a-kasserne stadig havde anvisningsretten. Hans måde at anskue den nuværende situation på, illustrerer ganske godt den sociale betydning af den udvikling, der er pågået fra han trådte ind på arbejdsmarkedet i 60'erne og til i dag: Hans medlemskab af fagforeningen har stadig en vis betydning (som en integreret del af det ’netværk’ han bruger til at skaffe sig

only function as capital, that is, as a social *power* relation, in and through the field that constitutes them as stakes and instruments of struggle, rescuing them thereby from the meaninglessness and uselessness to which they would be just as necessarily doomed in another field or another state of the same field” (Bourdieu 1996a; 264).

²³ Jens Lind (1981a) har meget godt redegjort for, hvordan et embedsudvalg i 1964 satte dagsordenen for 60'ernes debat om anvisningsretten, ved i deres betænkning at ytre deres bekymringer for den faglige anvisnings negative betydning for den økonomiske vækst. Selv om den ’officielle’ diskussion foregik i det partssammensatte Wechselsmann-udvalg, så havde embedsmandsbetænkningen sat en dagsorden, som skabte splid i fagbevægelsen og gav arbejdsgiverne stærke kort på hånden (se også Henriksen 1986).

adgange til forskellige jobsamtaler), men der er alligevel stor forskel fra nu og til den gang, hvor denne 'sociale kapital' var institutionaliseret som en del af arbejdsmarkedets funktionsmåde. Altså som en del af det, der konstituerede et 'funktionelt arbejdsmarked'. Før i tiden fik Jørgen ikke bare hjælp til at finde arbejde; fagbevægelsen lige frem insisterede på, at det var dem, der skulle hjælpe med at finde og formidle arbejdet. Men i dag oplever Jørgen, at han kun nødtvungent får hjælp fra fagforeningen, og det kun fordi han selv har 'råbt højt' om, hvad han forventede fra dem (og så fordi vejlederne vurderer ham som en af 'de svage', der skal have ekstra hjælp for at 'klare sig selv'). Og selv i denne situation kan det kun lykkes at skaffe ham en jobtræningsplads og ikke et 'rigtigt' arbejde. Det er altså en tydelig illustration af, hvordan medlemskabet af en fagforening har fået en kraftigt ændret social betydning. Og dermed hvordan ændringer i de institutionelle betingelser kan ændre de 'egenskaber', det er værd at have på arbejdsmarkedet – og det vel at mærke uden at arbejdets indhold nødvendigvis har ændret karakter.

Således har jeg forsøgt at antyde den sociale betydning som de ændrede institutionelle betingelser kan have i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde og hvordan disse ændringer kan påvirke de klassifikationssystemer og vurderingskriterier der er virksomme på arbejdsmarkedet, og som er konstituerende for, hvordan de arbejdsløses 'egenskaber' ansues. Det vil være et generelt tema i historiseringsarbejdet, men når jeg har valgt at starte med netop anvisningsretten, er det ikke en tilfældighed. Det skal ses som et brud med den prækonstruerede forklaringsmodel, som i nutidens arbejdsmarkedspolitiske debatter, gør spørgsmålet om 'mindstelønnen' og 'kvalifikationer' til det eneste, der kan forklare, hvem der får arbejdet. Det skal nemlig illustrere, at der er andre relevante faktorer i spørgsmålet om arbejdets fordeling, end blot spørgsmålet om, hvad der er de rette kvalifikationer og den rette løn. I dag er *formidlingsarbejdet* godt nok et totalt overset stridspunkt i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde - for selv om der er megen fokus på 'jobformidling', så er det i langt højere grad effektiviteten heraf, end spørgsmålet om den sociale betydning af forskellige måder at formidle arbejdet på. Men det betyder ikke, at måden arbejdet formidles på, ikke har betydning i dag²⁴.

Derfor er det også vigtigt ikke blot at konstatere forskellen imellem Jørgens 'gammeldags' forestillinger om det gode formidlingsarbejde og så nutidens 'moderne' måde at få arbejdet fordelt på. Det ville nemlig give det indtryk, at den 'nye' formidlingspraksis bare er resultatet af de 'naturlige' ændringer, som 'udviklingen' har medført, og som Jørgen (og de andre) blot må lære at acceptere. Formålet med historiseringen skal være et forsøg på at *forklare*, hvordan det gik til, at bl.a. fagbevægelsen i dag finder det selvfølgelig, at enhver må 'klare sig selv', når det handler om at finde arbejde, og i denne forklaring indgår historien om forskellige måder at formidle arbejdet på. Så det er en af de aktivitetskategorier, jeg vil vende tilbage til.

Kollektive ordninger

Det næste nedslagspunkt, jeg vil tage fat i, er de tovtrækkerier, der pågik i 60'erne og 70'erne om indretningen af sikringssystemerne for de arbejdsløse. Som et alternativ til den offentlige 'fattighjælp', havde fagbevægelserne i løbet af århundredet opbygget et kollektivt forsikringssystem, som kunne skabe

²⁴ 'Arbejdsformidlingens betydning' skal altså både forstås som den offentlige arbejdsformidlings sociale betydning i feltet og som selve formidlingsarbejdets betydning i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde.

økonomisk tryghed for deres arbejdsløse medlemmer. Udover en solidarisk økonomisk sikring, var det grundlæggende rationale i dagpengesystemet, at konstituere en ny måde at anskue arbejdsløsheden på – nemlig som *et kollektivt problem*. Og i takt med at forsikringssystemet i stigende grad blev anerkendt af staten – både juridisk og via statstilskud – blev denne forståelse mere gennemslagskraftig. Det var altså på en og samme tid en kamp om symbolske og materielle goder.

Det ville føre for vidt at redegøre for hele den historiske udvikling, der har ført frem til de aktuelle tovtrækkerier²⁵, men når jeg slår ned på netop 70'erne, er det fordi der i denne periode gøres flere kraftige tiltag for at imødekomme fagbevægelsens krav om 'fuld kompensation for tabt arbejdsfortjeneste'. Denne formulering var fagbevægelsens slogan for at få forbedret de arbejdsløses vilkår, og denne måde at formulere kravet på satte fokus på, at der legitimt kunne kræves kompensation for, at samfundet var indrettet på en måde, så ikke alle kunne få et indtægtsgivende arbejde. Det var altså en måde at synliggøre, at arbejdsløsheden *ikke* var de arbejdsløses egen skyld, men at den skyldes den måde, arbejdsmarkedet og hele den produktive sektor fungerede på. Men et er retorikken, noget andet er at gøre ord til virkelighed, og det skete gradvis i 1967 og 1972 hvor kompensationsgraden blev øget fra 50% til 90% af den hidtidige løn²⁶. Samtidig blev den maksimale dagpengesats efterhånden dyrtidsreguleret så dagpengeløftet efterhånden fulgte lønudviklingen²⁷. Denne ændring betød, at der blev skabt en mere fast sammenhæng imellem de arbejdsløses og de beskæftigedes indkomstniveau, som bidrog til forestillingen om, at dagpengemodtagerne var en fast del af arbejdsmarkedet (Smyk 1993; 63).

Når jeg slår ned på disse ændringer, er det for at synliggøre tovtrækkerierne om arbejdsmarkedets grænser og igen er det vigtigt at huske på, at disse grænser ikke er objektive størrelser, men i høj grad hænger sammen med de repræsentationer af arbejdsmarkedet, som også forskningen bidrager til²⁸. Der er altså igen tale om et tovtrækkeri om måden at anskue den sociale verden på, og igen er der en sammenhæng med ændringerne i de institutionelle forhold (her specielt i form af dagpengesystemet). Og netop dette slagsmål er specielt vigtigt, fordi det relaterer sig til spørgsmålet om adgangen til fordelingen af samfundets (især, men ikke udelukkende) økonomiske goder. I relation til dette spørgsmål, kom dagpengesystemet i stigende grad til at konstituere en 'velfunderet illusion' om, at man kan være på arbejdsmarkedet og få del i dets goder uden nødvendigvis at være i 'arbejde'. Der er tale om en 'velfunderet illusion' fordi den er historisk konstrueret igennem tovtrækkerierne i feltet og fordi den har ganske 'reelle effekter'²⁹.

²⁵ Jeg vil henvise til Børge Rasmussen 'Fagbevægelsen, socialdemokratiet og de arbejdsløse' i 'Fagbevægelsen og krisen' Tage Bild og Henning Jørgensen (ed.) 1981.

²⁶ Fra ca. 50-60 % til 80% med lov nr. 40 af 22. februar 1967, og igen fra 80% til 90% med lov nr. 93 af 29. marts 1972.

²⁷ Dyrtidsreguleringen blev indført med Lov nr. 93 af 29. marts 1972.

²⁸ Jobomsætningen på det danske arbejdsmarked alene gør det umuligt at opstille entydige grænser for, hvem der er inde og hvem der er uden på arbejdsmarkedet. Det er i højere grad en flydende overgang fra relativt mere til relativt mindre beskæftigelse. Og stridsmålet står altså om at placere vilkårlige grænser i denne flydende overgang - eller rettere dette sociale rum - på en måde, så det bliver anskuet som 'naturlige' og 'selvfølgelige'. Som Bourdieu udtrykker det: "The frontier, that product of a legal act of delimitation, produces (...) difference as much as it is produced by it" (Bourdieu 1991b; 222).

²⁹ Bourdieu taler – med reference til Durkhiem – om 'velfunderede illusioner', for at markere forskellen imellem den abstrakt socialkonstruktivismes fokus på rent sproglige

Således skabte dagpengesystemet i stigende grad mulighed for, at arbejdstagernes sociale og økonomiske situation blev relativ uafhængig af erhvervslivets og de enkelte virksomheders krav. Og hvis arbejdsmarkedet gav adgang til den primære fordeling af velfærdsgoder, var det i højere grad blevet adgangen til denne fordeling, end adgangen til arbejde som sådan, der kom på dagsordenen i 70'erne. Tovtrækkeriet om, hvem der kan være med i dagpengekategorien kan herefter i stigende grad anskues, som en del af tovtrækkerierne om, hvem der er med på arbejdsmarkedet (og som derfor har legitim ret til at få del i dets fordeling af goder).

At det virkelig ikke bare er et 'teknisk' spørgsmål, om hvem der kan leve op til arbejdsgivernes krav eller et 'statistisk' spørgsmål, om hvilke 'egenskaber' der skiller de arbejdsløse fra de, som har arbejde, har jeg allerede forsøgt at antyde. Men jeg vil gerne uddybe dette, ved kort at rette opmærksomheden imod 70'ernes tovtrækkerier om hvem der kan optages i dagpengesystemet. For det er en tydelig illustration af, at spørgsmålet om, hvem der befinder sig på arbejdsmarkedet, er et spørgsmål om 'sociale skillelinjer' og ikke alene om 'almene og tekniske kvalifikationer' (Mathiesen 1999b). Allerede i 1967 havde den øgede statsfinansiering af dagpengesystemet gjorde den enkelte arbejdstagers økonomiske ressourcer mindre betydningsfuld for, hvem der i praksis havde adgang til systemet. Dette tiltag blev op igennem 70'erne suppleret med lovgivningsmæssige ændringer, der kan ses som markeringer af de historiske tovtrækkerier³⁰. Jeg kan ikke nævne alle detaljer i disse ændringer her, men vil blot bruge nogle af dem som en illustration af, at de politiske tiltag aktivt ændrede, hvilke 'egenskaber' man skulle besidde for at være på arbejdsmarkedet, og dermed ændrede skillelinjer i det sociale rum. Dette skete i forhold til en lang række meget forskellige forhold, som privat økonomi, alder³¹, uddannelse³², sygdom³³, værnepligt³⁴ og relationen til 'rigtigt' arbejde³⁵.

konstruktioner og så det grundlæggende socialvidenskabelige udgangspunkt, at det sociale er socialt og historiske konstrueret (se f.eks. Bourdieu 1996c). Det markerer altså forskellen imellem en interaktionistisk konstruktivisme, hvor agenterne 'forhandler deres positioner' i den konkrete situation og så en feltanalyse, hvor historiske tovtrækkerier genererer objektive forskelsrelationer og positioner. I forlængelse heraf, bruger Bourdieu Marcel Mauss' analyser af magi (Mauss 2002) til at understrege, at de sociale illusioner sagtens kan have en reel social betydning (se f.eks. 1997a: 201- 209).

³⁰ Da en lovgivningsmæssig gennemgang – som er det jeg finder mest adækvat efter lange overvejelser - let kan give indtryk af en konfliktløs proces, vil jeg bare minde om, at også de omtalte ændringer var genstand for omfattende tovtrækkerier og at "the body of law constantly registers a state of power relations. It thus legitimizes victories over the dominated, which are thereby converted into accepted facts" (Bourdieu 1987b: 817). Jens Lind (1981a) har gjort detaljeret rede for de konkrete politiske stridigheder om de emner, jeg nævner nedenfor, og referencerne baserer sig også her på.

³¹ Med lov nr. 114 af 24. marts 1970 blev aldersgrænsen for at oppebære dagpenge hævet fra 60 til 65 og lov nr. 163 af 4. april 1973 og lov nr. 254 af 8.juni 1977 sænkede gradvist aldersgrænsen fra 18 til 16 år.

³² Med lov nr. 114 af 24. marts 1970 lempedes arbejdskravet ved optagelse, hvis man kunne dokumentere, at man i en foregående periode havde været i uddannelse. Generelt var betingelserne for at opnå dagpengeretten betinget af 12 måneders ydende A-kassemedlemskab for nytilkomne og 26 ugers arbejde inden for de sidste 3 år, for personer der allerede var i systemet. Det var den første betingelse, som blev lempet til 6 måneder. Lov nr. 163 af 4. april 1973 udvides definitionen af den gruppe, som kan optages i dagpengesystemet efter afsluttet uddannelse, så der kun kræves et 18 måneders uddannelsesforløb for at blive optaget som dimittend.

³³ Lempelserne i Lov nr. 114 af 24. marts 1970 gjaldt også, hvis man kunne dokumentere uarbejdsdygtighed.

³⁴ Med Lov nr. 254 af 8.juni 1977 får de værnepligtige ret til at blive optaget i dagpengesystemet under samme vilkår som nyuddannede.

Fælles for de fleste af tiltagene i 70'erne var dog, at de forsøgte på at *udvide* dagpengekategorien, så alle fik mulighed for at komme ind under dens definition. De var altså orienteret imod, at inddrage flere grupper under den kollektive forsikrings ordning. Denne orientering – som blev ekspliciteret i Trier-udvalget kommissorium om at ”sikre at alle lønmodtagere mulighed for at oppebære dagpenge” (Lind 81a: 80) – kan ganske kort begribes som et tryghedsorienteret **’velfærds rationale’** i arbejdsmarkedspolitikken. Der var altså tale om en orientering imod, at anskue et ’funktionelt arbejdsmarked’, som en social orden, der kunne *sikre tryghed for arbejdstagerne*, og samtidig var rationalet orienteret imod at *sikre alle adgang til arbejdsmarkedet, ved at ændre kriterierne for hvad der kræves for at være med* (og her er det altså Line som har medvirket til at skærpe blikket for denne tilgangs sociale betydning).

Fordelingen af goderne

Det kan virke underligt, at jeg identificerer disse arbejdsmarkedspolitiske tiltag som en del af det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. Der er jo for så vidt ikke tale om egentligt arbejde (selv om a-kassernes og arbejdsformidlingens måde at kontrollere de arbejdsløse senere skal vise sig at blive et centralt stridspunkt). Men det er vigtigt at huske på, at feltet konstitueres af *tovtækkerierne* om det konkrete arbejde, og herunder også tovtækkerierne om definitionen af det ’arbejdsmarked’ som skal serviceres. I 70'ernes velfærdsrationale var det i høj grad arbejdsmarkedet, som sfæren for den primære fordeling af velfærdsgoder, der var i fokus. Og det var i forlængelse heraf arbejdstagernes adgang til velfærdsfordelingen, som var den centrale problemstilling.

Det kommer også frem i den mere ’aktive’ del af feltets kategorier ved jobtilbudsordningens oprettelse i 1978 (Lind 81:48,89). Denne ordning var et forsøg på at imødegå den stigende arbejdsløshed ud fra forestillingen om, at denne bestod i et samfundsproblem. De arbejdsløse arbejdstagere blev tilbudt et stykke arbejde, når deres dagpenge var ved at løbe ud, hvorved de kunne genoptjene deres dagpengeret. Ordningen var altså orienteret imod at beholde så mange som muligt på arbejdsmarkedet. Ordningen var langt fra perfekt, og nogle dagpengemodtagere blev alligevel tvunget over på kontanthjælp, men på trods af de mange tekniske, administrative og politiske problemer (Lind 81a; 48-54), var dens praktiske betydning alligevel ”at langt færre langtidsarbejdsløse mistede dagpengeretten som følge af ordningen, end det ville have været tilfældet uden denne” (Lind 81a; 92) ³⁶.

³⁵ Jeg vil undlade at gå ind i de meget tekniske regelændringer vedrørende supplerende dagpenge og deltidsforsikring, men også i disse blev betingelserne forbedret og adgangen generelt set lempet (Lind 81a og lind 85). Hertil kommer lov nr. 311 af 10. juni 1976, som pga. den stigende arbejdsløshed midlertidigt forlænger perioden til optjeningen af de 26-uger fra 3 til 4 år. Det betød i praksis et års ekstra dagpenge for de mange, som ikke kunne skaffes i arbejde under krisen. De mange referencer i denne sammenhæng skal synliggøre, at den grænsedragning, som kan virke som en mystisk kraft, ofte har ganske konkrete årsager.

³⁶ Det er vigtigt her at minde om, at jobtilbudsordningen kun var en midlertidig løsning, som var ganske omkostningsfuld, fordi tilbudene ikke måtte være ’produktive’ eller ’forvride’ konkurrencen. Den socialdemokratiske regering forsøgte for sin afgang at samle flertal for den ’jobskabelsesordning’ der kunne udvide kommunalfuldmagten og dermed sætte gang i offentlig produktion (sådan som man har haft i f.eks. Sverige). Baggrunden for og de politiske tovtækkerier om jobskabelsesordningen har Lene Dalsgaard analyseret ganske detaljeret, og hendes konklusion blev, at ”der kunne formodentligt over tid og under andre funktions- og interessebetingelser være kommet ikke så lidt ud af ordningen”(Dalsgaard 1985; 211). Men det havde den politiske højrefløj og Dansk Arbejdsgiverforening stærke interesser i, at den ikke blev, og selv

Det er nok oprettelsen af denne ordning, der kan forklare, at personer som Line, der som ung, ufaglært kvinde trådte ind på arbejdsmarkedet midt i den fremvoksende arbejdsløshedskrise, overhovedet har fået en tilknytning til arbejdsmarkedet. Statistisk set tilhørte Line den gruppe på arbejdsmarkedet, der havde de dårligste forudsætninger for at komme ind på arbejdsmarkedet og i dag er vejlederne på aktiveringsholdet forundrede over, hvordan hun overhovedet kunne oparbejde og bibeholde sine dagpenge. Og for mig er det, der kan undre, hvordan en person, der antageligt har, måtte leve det meste af sit liv 'på kanten af arbejdsmarkedet', har undgået at blive disponeret for den total underkastelse i forhold til arbejdsgivernes krav, som jeg f.eks. oplever hos Mette. Men svaret skal med stor sandsynlighed findes i den måde, dagpengesystemet og jobtilbudsordningen var skruet sammen på i slut 70'erne og langt op i 80'erne, fordi det sikrede mange arbejdsløse en vedvarende kontakt med dagpengesystemet og en tilbagevendende kontakt med forskellige arbejdspladser.

Udover at skabe adgang til de økonomiske goder (for det var i høj grad det eneste jobtilbudsordningen gjorde)³⁷, blev der også igangsat tiltag, der kunne sikre de arbejdsløse adgang til samfundets kulturelle og sociale goder. Det var specielt i forhold til de unge, der blev igangsat en stribe forskellige aktiviteter, så de kunne få den slags kulturelle og sociale ressourcer, som arbejdssammenhænge ofte gav for de beskæftigede. Det er i denne periode at både produktionsskolerne og daghøjskolerne for alvor kommer frem som institutioner i feltet, og som store mængder af 'dokumentationsrapporter' vidner om, blev der også igangsat talrige 'skoleforsøg' landet over. Det var nemlig ofte de lidt mere 'udsatte' unge, der havde problemer med at finde plads på arbejdsmarkedet, og derfor handlede mange af tiltagene om at skabe uddannelsessammenhænge, der henvendte sig til disse gruppers forudsætninger. De væsentlige var at skabe 'meningsfulde og produktive sammenhænge' for de arbejdsløse (se Vohn 1982) og uddannelserne skulle medvirke "til at gøre den enkeltes tilværelse rigere som deltager i *familielivet, fritidslivet, arbejdslivet og samfundslivet*" (Undervisningsministeriet 1978)³⁸.

den stærkt amputerede udgave, som faktisk blev vedtaget, blev totalt ødelagt i bekendtgørelsesarbejdet og siden helt fjernet af den borgerlige regering.

³⁷ Jobtilbudene bestod af 'rimeligt' arbejde og derfor passede det sjældent særlig godt til arbejdstagernes forudsætninger eller ønsker. Arbejdet måtte ikke være produktivt, fordi det ikke måtte true eksisterende jobs eller træde i stedet for 'rigtigt' arbejde. Og da presset på ordningen var ganske stort varede de færreste tilbud længere end de obligatoriske 7-9 måneder. Alt i alt betød dette, at jobtilbudenes arbejdsindhold kunne virke ganske meningsløst, set fra deltagerens synspunkt, eller i hvert tilfælde ikke nødvendigvis henvende sig til deres forudsætninger (Lind 81; 90-91). På denne måde gav tilbudsordningerne ikke de store muligheder for at de arbejdsløse kunne tilegne sig arbejdsmarkedet som en 'meningsfuld sammenhæng' og det er jo egentlig det, der repræsenterer et af de væsentligste problemer for Line i dag. De arbejdsfællesskaber som har gjort, at Jørgen ikke behøver uddannelsessystemets garanti for at 'være noget', har Line aldrig haft ordentligt mulighed for at deltage i.

³⁸ Erik Jørgen Hansen (2003; 84) har brugt ovenstående citat til at illustrere, hvad der var den dominerende forståelse af uddannelse i perioden.

De stridende rationaler og deres nye styrkeforhold

Disse indledende bemærkninger har været et forsøg på at synliggøre nogle af de principper, der strides om i feltet og derved synliggøre den sociale betydning, de forskellige ændringer medfører.

Jeg vil senere referere tilbage til disse afsnit, for det er i høj grad tovtrækkerierne om de skitserede problemstillinger, der forbliver aktuelle i feltet. Men samtidig har afsnittene også synliggjort nogle af de rationaler, der har været på spil i feltet fra starten af 60'erne og frem³⁹. Det er vigtigt at understrege, for selv om jeg har pointeret nogle centrale problemstillinger, så er det stridighederne imellem de modstridende rationaler, som er selve kernen i konstruktionen af feltet.

”Et felt er en arena, hvor der udspiller sig konflikter” (Bourdieu og Wacquant 1996; 89), hvor modstridende rationaler trækker tov om, hvordan arbejdet skal gøres i feltet og herunder også om udformningen af både de institutionelle og symbolske arbejdsbetingelser for arbejdets udførelse. Feltkonstruktionen er altså et forsøg på at synliggøre de modstridende rationaler og styrkeforholdet imellem de positioner, de repræsenterer. Derfor er det også vigtigt at understrege, at der også var andre rationaler på spil i feltet, selv om de kan være svære at få øje på som andet en modstand imod velfærdsrationalet (lige som velfærdsrationalet i dag kan være svært at få øje på, som andet end modstand imod det ’moderniseringsiltag’ som vil erstatte trygheds- og lighedsorienterede foranstaltninger, med individuelle serviceydelser). Skærpes blikket ikke for alle de modstridende rationaler, kunne nogle få den ganske forkerte opfattelse, at ændringerne i feltets aktiviteter blot repræsenterer ’ny former for velfærdsorientering’. Eller at der blot er sket en ’udvikling’ som gør tidligere tiders dominerende tilgange irrelevante. Konstruktionen af de modstridende rationaler kræver netop en analyse af den ’udvikling’, der er pågået, for at synliggøre hvordan styrkeforholdene imellem disse ændres. Og det kræver igen en forståelse af, at et felt ikke kun er et kraftfelt (altså en struktur), men også et kampfelt (altså et pågående tovtrækkeri) (Bourdieu 1993; 30).

Det bliver derfor også lettere at få blik for nogle af de andre rationaler i feltet, hvis man slår ned på den periode i slutningen af 70'erne, hvor de langsomt begynder at vinde frem i feltet. På dette tidspunkt ændrede de arbejdsmarkedspolitiske tovtrækkerier langsomt karakter, som et resultat af ændrede styrkeforhold imellem de forskellige positioner. I det følgende vil jeg derfor forsøge at skærpe blikket for nogle af de rationaler, der vinder frem i feltet. Det vil jeg gøre ved at slå ned på forskellige tiltag og fremanalysere tendenserne i disse. Men det er virkelig vigtigt for mig at understrege, at disse ændringer ikke skete af sig selv, men var drevet frem af forskellige agenter, som havde interesse i at ændre de forefundne styrkeforhold i feltet. Det havde de for

³⁹ Der har hovedsageligt været lagt vægt på det jeg kalder velfærdsrationalet, fordi det satte dagsordenen i 60'erne og 70'erne. Derudover har jeg fremhævet det faglige rationale, som blev en smule trængt ved arbejdsformidlingens opkomst, og jeg vil også nævne forvaltningsrationalet, som embedsmændene trofast har repræsenteret. Sidstnævnte var i perioden orienteringen imod fortsat økonomisk vækst, og dets position blev kraftigt markeret, da arbejdsformidlingen overgik til staten, for at de faglige skel ikke skulle stoppe den økonomiske vækst. Det var først, da den økonomiske vækst stagnerede, at forvaltningsrationalet i stigende grad blev effektiviseringsorienteret.

så vidt haft i længere tid, men det blev den 'krisesituation', som den stigende arbejdsløshed i slut 70'erne repræsenterede, der gav anledning til de ændrede styrkeforhold. De åbnede muligheden for formuleringen af nye problemstillinger og strategier i feltet.

Den 'paradoksdebat' som Dansk Arbejdsgiverforeningen startede i slutningen af 70'erne kan ses som et forsøg på en sådan nyformulering, og det blev i høj grad den, der kom til at sætte den nye dagsorden i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde⁴⁰. Ganske kortfattet startede debatten med Arbejdsgiverforeningens påstand om, at virksomhederne – trods den massive arbejdsløshed – ikke kunne få den fornødne arbejdskraft, og at dette 'paradoks' skyldtes dagpengeniveaueets højde. DA krævede derfor dagpengene nedsat, så de arbejdsløse fik større 'incitamenter' til at tage et stykke arbejde, og de krævede en øget kontrol med de arbejdsløses muligheder for at undsige sig arbejde samt en mere effektiv formidling af arbejdskraft til virksomhederne (Lind 85;176-182).

Selv om denne retorik er så selvfølgelig i dag, at de færreste ville studse over den, så repræsenterer dette debatoplægs gennemslag på mange måder et kraftigt brud i tovtækkeriet om det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. For hvis arbejdsmarkedspolitikken opstod som en autonomiseret del af socialpolitikken, og hvis det havde været fagbevægelseernes kamp for bedre vilkår for arbejdstagerne, der havde været det drivende element i skabelsen heraf, så blev denne tilgang i høj grad vendt om nu. Dansk Arbejdsgiverforening fandt det for dårligt, at virksomhederne ikke kunne få den arbejdskraft, men de fandt det ikke problematisk, at arbejdstagerne ikke kunne få det arbejde, som de ønskede (og det trods den stigende arbejdsløshed). Debatoplæg kan således siges at repræsentere to rationaler i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. På den ene side repræsenterede Arbejdsgiverforeningens fokus på de arbejdsløses vilkår og kontrollen med deres rådighed det, jeg vil kalde for et motivationsorienteret '**incitamentrationale**'. Det var altså en orientering imod at anskue et 'funktionelt arbejdsmarked' som en social orden, der kunne give de arbejdsløse stærk 'motivation' for selv at tilpasse sig 'arbejdsmarkedets behov' og virksomhedernes vurderingskriterier⁴¹. På den anden side repræsenterer Arbejdsgiverforeningens fokus på, at det er virksomhedernes behov, der skal være i fokus i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde det, jeg har valgt at kalde et virksomhedsorienteret '**servicerationale**'. Det var altså en orientering imod at anskue et 'funktionelt arbejdsmarked', som en mekanisme, der kunne servicere arbejdsmarkedets kapitale stærke agenter, og når jeg kalder det for virksomhedsorienteret, er det, fordi det at gøre feltets arbejde til en serviceydelse, egentlig er at overlade dets problemdefinition til virksomhedernes

⁴⁰ I analysen af både det religiøse og det politiske felt (Bourdieu 1987a og Bourdieu 1991b) lægger Bourdieu vægt på, at kriser kan give nye agenter mulighed for at etablere nye forståelser. Disse agenter kalder Bourdieu med inspiration fra Weber for 'profeter'. Det er klart at Dansk Arbejdsgiverforening ikke er en ny agent i feltet, men som vi skal se finder foreningen med paradoksdebatten en ny måde at gribe tingene an på og formulerer dermed nye tilgange til feltet. I øvrigt vil jeg kort nævne, at 'paradoksdebatten' langt fra var det eneste forsøg på at skabe en nyformulering i feltet. Også Lavindkomstkommissionens analyser forholdt sig til krisen, men på en ganske anden måde en paradoksdebatten (Lavindkomstkommissionen 1982).

⁴¹ Thor Pedersen udtalte på et tidspunkt, at man måtte "skabe nogle systemer der gør, at det kan betale sig at stå tidligt op om morgenen og gå på arbejde, og komme træt hjem om aftenen". Denne diskursive repræsentation af incitamentrationalet, afslører (langt bedre end den vanlige 'det skal kunne betale sig at arbejde'), at det faktisk kræver ganske systematiske tiltag, at gøre den liberale samfundsvision til virkelighed (se hertil (Bourdieu 1998;94 ff.) og (Mathiesen 2001)).

vurderingskriterier. Det sidste vil nok kræve en uddybning, og derfor vil jeg også vende tilbage til det senere.

Men i første omgang vandt disse rationaler ikke i særlig høj grad frem, og jeg vil derfor blot bruge 'paradoksdebatten', som en anledning til kort at skitsere rationalernes tilstedeværelse og orientering i feltet. Ved nærmere undersøgelse viste det sig, at det såkaldte 'paradoks' var næsten umuligt at identificere, og det var helt umuligt at påvise, at dets eksistens skulle have noget med dagpengene at gøre (Lind 1981b og Pedersen 1981). Resultatet af paradoksdebatten blev derfor ikke umiddelbart de af DA ønskede stramninger over for de arbejdsløse. Det blev først i slutningen af 80'erne, at de to rationaler for alvor begyndte at vinde frem. 'Paradoksdebatten' kan derfor ses som et af de første strategiske initiativer for at få disse rationaler på banen, og samtidig gav den anledning til, at andre rationaler blev styrket og at der blev genereret nye styrkeforhold i feltet.

For selv om det var arbejdsgiverne der igangsatte paradoksdebatten, så blev det i høj grad forvalterne i embedsværket der i første omgang brugte denne til at gennemsatte deres egen dagsorden⁴².

Arbejdsdirektoratet udarbejdede nemlig nogle rapporter, der pegede på, at problemerne med at skaffe arbejdskraft skyldtes, at de arbejdsløse ikke havde de rette *kvalifikationer*, og at formidlingen af arbejde ikke var *effektiv* nok. Og disse problemforståelser blev i høj grad udgangspunktet for nogle af de tovrækkerier der kom til at pågå i feltet op igennem 80'erne.

Individualisering af problemerne

Med hensyn til manglen på de rette kvalifikationer (som nu i stigende grad blev til de 'egenskaber' der havde vægt i feltet) blev der hurtigt foretaget nogle ændringer, som følge af paradoksdebatten. Allerede i juni 1980 blev lovgivningen for jobtilbudsordningen forlænget, og jobtilbudene blev ved denne lejlighed fremrykket, så de blev givet 9 måneder tidligere end hidtil. Argumentet var, at lange arbejdsløshedsperioder svækkede de arbejdsløses 'arbejdsevne' og indsnævrede de arbejdsopgaver, som de arbejdsløse kunne påtage sig (Lind 81a: 55).

Dette argument er vigtigt at få fat i, fordi det repræsenterer en ny måde at forstå rationalet i jobtilbudene på. Der er altså tale om en ny repræsentation af aktiviteter, som i sig selv var stort set uforandrede. Hvor tilbudene før var blevet anskuet som en mulighed for at genoptjene dagpenge i en periode med høj arbejdsløshed, blev det nu også muligt at forstå ordningen som en foranstaltning, der skulle forbedre de arbejdsløses 'egenskaber' og derved øge deres chancer for at få et 'rigtigt' arbejde. Men det indebar samtidig, at de arbejdsløse kvalificeredes til arbejdsmarkedet som det var, frem for at skabe grundlaget for en 'udvidet' forståelse af arbejdsmarkedet⁴³. De skulle tilegne sig

⁴² Som John Petersen (1986) har vist sender efterkrigstidens mange arbejdsmarkedspolitiske rapporter og udredningsarbejder, et tydeligt signal om embedsværkets måde at anskue arbejdsmarkedet på: det er bevægeligheden på arbejdsmarkedet, der er i fokus og et 'funktionelt arbejdsmarked' betragtes således som et fleksibelt arbejdsmarked, der kan sikre, at den økonomiske vækst kan opretholdes.

⁴³ I praksis blev der af mange argumenteret for begge dele på samme tid, men det viser blot, at de samme agenter kan repræsentere modstridende rationaler på samme tid. De to tilgange er ikke modsætninger og kan sagtens indgå i kompromiser, men de har stadig et internt styrkeforhold, og de analytiske konstruktioner af værdiorienteringen i denne tilgang, skal altså hjælpe med til at skærpe blikket herfor.

de 'egenskaber', som virksomhedernes og måske også embedsværkets vurderingskriterier tilsagde var nødvendige, for at være egnede til at få et arbejde.

Tiltaget kan altså ses, som det første sværdslag i et tovtrækkeri om forståelsen af den arbejdsmarkedspolitiske indsats: skulle de arbejdsmarkedspolitiske tiltag skabe større 'lighed' og 'tryghed' i fordelingen af de økonomiske og kulturelle goder så alle kunne få del i dem (velfærds rationalet) eller skulle de 'investere' i at forbedre de arbejdsløses kvalifikationer, så de bedre kunne få del i de økonomiske og kulturelle goder, som de aktuelt blev fordelt? Den sidste tilgang til det arbejdsmarkedsservicerende arbejde har jeg valgt at kalde for et kvalifikationsorienterede **'investeringsrationale'**, fordi værdiorienteringen i denne tilgang er, at det arbejdsmarkedsservicerende arbejde skal ses som *investeringer, der kan øge produktiviteten, og derved sikre folk arbejde via øget vækst*⁴⁴. Det var altså en orientering imod at anskue et 'funktionelt arbejdsmarked', som et der kunne sikre fortsat økonomisk vækst, og de forskellige foranstaltninger (og herunder specielt uddannelsesaktiviteterne) skulle altså anskues, som noget der måtte 'investeres' tid og energi i, og det er denne tilgang, som vejlederne på aktiveringsholdet konstant gør sig til talsmænd for.

⁴⁴ 50'ernes 'human kapital'-teori er en ganske systematisk repræsentation af dette rationale, og det demonstrerer at rationalet ikke er 'nyt', men at det blot har været en smule domineret i en periode.

'Investerings rationalets' fremmarch i feltet, kan derfor ses som en vigtig brik i forståelsen af 'den individuelle aktiverings' opkomst. Og den følgende skitsering af tovtrækkerierne i feltet, som de pågår op igennem firserne kan også ses som et forsøg på at skitsere de tovtrækkerier, der genererede 'den individuelle aktivering', som denne blev formuleret med arbejdsmarkedsreformen i 1994.

'Investeringsrationalets' kvalifikationsorientering blev styrket efter regeringsskiftet i 1982, hvor der blev lagt mere vægt på uddannelse frem for jobskabelse og hvor ungdomsindsatsens aktiviteter i stigende grad blev orienteret imod arbejdsmarkedet og erhvervslivets krav (frem for en orientering imod samfundslivet generelt). Det var et af de første skridt i den politiske højrefløjs forsøg på at reducere 'opfattelsen af' uddannelse til erhvervsforberedelse (Mathiesen 2000, s.17-36). I 1985 blev der oprettet den såkaldte uddannelsesyddelse, som skulle give de arbejdsløse mulighed for at 'opkvalificere' sig via uddannelse frem for at få et arbejdstilbud. Det var igen arbejdsmarkedets kvalifikationskrav, der var på dagsordenen i uddannelserne, og for at understrege 'investerings'tilgangen i dette tiltag var det meningen, at der kun skulle gives ét arbejds- eller uddannelsestilbud. Fik de arbejdsløse ikke arbejde herefter, skulle deres dagpenge gradvis nedsættes (først til 70% og så til 55% et år efter). For når man investerer, skal der også være mulighed for at fejlinvestere.

Men det var langt fra alle, der var indforstået med denne nye dagsorden. Specielt uddannelsesyddelsen blev kritiseret af mange arbejdsløse for at "skubbe 'bunden' af arbejdsstyrken ud af arbejdsmarkedet og over i det sociale system", fordi det kun var de stærkeste af de arbejdsløse, der kunne gøre sig forhåbninger om at få en uddannelsesplads og et arbejde bagefter. "Ideen bag loven syntes at være, at de langtidsarbejdsløse, der ikke selv kunne finde uddannelse og arbejde, skulle udgrænses. På denne måde bliver det den enkeltes problem, at der ikke er arbejde nok til alle: Hvis du ikke kan skaffe dig arbejde, så kan du heller ikke få fuld understøttelse" (Gymnasieskolen nr. 10. 1987). Arbejdsløsheden blev med andre ord anskuet som havende individuelle årsager, fordi der blev sat fokus på, at det var de arbejdsløses manglende kvalifikationer, der gjorde dem arbejdsløse, og det er en vigtig pointe, hvis man vil forstå den 'individuelle aktivering'. Man kan altid diskutere, hvor individuelle tilbudene er, men selve arbejdsløshedsproblemet er i hvert tilfælde blevet individualiseret i takt med at 'investeringsrationalet' har vundet frem i feltet.

Men når det er sagt, er det samtidig vigtigt at fremhæve, at der i første omgang ikke kunne skabes tilslutning til også at gøre arbejdsløsheden til et individuelt problem. Modstanden fra oppositionen og fagbevægelsen var så kraftig, at der til sidst blev der skabt parlamentarisk flertal for en udsættelse af bestemmelsen om kun ét arbejdstilbud (Jensen et. al. 1991, s.51-55). Nok blev problemforståelse individualiseret, men det blev stadig betragtet som et kollektivt anliggende at sikre de arbejdsløse. Det var nok en af grundene til, at 'investeringsrationalet' kun vandt langsomt frem, og det kunne f.eks. hurtigt konstateres, at den nye uddannelsesordning var en fiasko; stort set ingen arbejdsløse havde valgt denne ordning, og både fagbevægelsen og feltets markarbejdere støttede op om dem (Information 14/11 1985, Aktuelt 24/7 1986). Velfærdsrationalet' var med andre ord for stærkt til blot at blive fejlet af banen.

Hvis man vil forstå opkomsten af 'den individuelle aktivering', må man kunne forklare, hvordan 'investeringsrationalet' vandt frem i feltet. Og det kræver en forklaring på, hvordan 'velfærdsrationalet' blev så svækket, at det kunne lade sig gøre. I de følgende afsnit, vil jeg derfor fokusere på nogle af de tiltag, der banede vejen for 'investeringsrationalets' dominans i feltet, og hvordan dette skete ved, at flere modstridende rationaler, på hver deres måde, var med til at anfægte velfærdsrationalets. Men det er vigtigt at understrege, at selv om de fleste initiativer ikke blev foretaget i blinde, så er der ikke tale om et planlagt eller taktisk samarbejde imellem de forskellige positioner; der er tale om et praktisk sammenspil imellem modstridende rationaler, der på hver deres måde bidrog til denne proces. Det første nedslagspunkt vil blive det, der ligger umiddelbart i forlængelse af aktiveringsholdets aktiviteter, nemlig tovtækkeriet om de institutionelle arbejdsbetingelser i feltet (her repræsenteret ved tovtækkerierne om arbejdsformidlingens funktionsrationale). Derefter vil jeg fokusere på ændringerne i de arbejdsløses sociale betingelser, og hvordan disse åbner for nye strategier i feltet. Og til sidst vil jeg fokusere på den måde, de nye institutionelle og sociale betingelser legitimeres på (altså tovtækkeriet om feltets symbolske arbejdsbetingelser).

Institutioner i spil

Da uddannelsesydelser blev oprettet, var der flere 'markarbejdergrupper', der kritiserede ordningen. De fokuserede bl.a. på den store mangel på uddannelsespladser og påpegede, at det kunne betyde at mange ville ryge på nedsatte dagpenge, fordi de ikke kunne finde et uddannelsesstilbud (Politiken 14/2 1985). Og de pegede på, at tilbudene ikke var henvendt til de arbejdsløses forudsætninger eller behov (se f.eks. Politiken 16/2 1986). Og som konsekvens heraf meddelte erhvervsvejlederne i arbejdsformidlingen, at de ikke kunne overskue konsekvenserne af den nye ordning og at de derfor ville anbefale de arbejdsløse at tage arbejdstilbud, frem for uddannelsesydelse (Berlinske Tidende 2/7 1985). En sådan udmelding må anses, som en ganske tydelig stillingtagen til den borgerlige regerings planer om at individualisere arbejdsløshedsproblemerne. Og den vidner om, at hensynet til de arbejdsløse stadig stod først på dagsordenen blandt flertallet af 'markarbejderne', og at de langt fra var overbeviste om, at de nye 'investeringer' ville være til de arbejdsløses fordel.

Når jeg hæfter mig ved disse udmeldinger, er det for at modgå den tendens, der ofte findes i arbejdsmarkedspolitiske studier, til at overse de konkrete handlende menneskers betydning. Selv om sådanne udmeldinger kan virke ligegyldige i det store politiske spil (og derfor oftest negligeres i de 'fine' politologiske analyser), så er det faktisk 'markarbejderne', som helt konkret skal udføre arbejdet. Og de var altså i midt 80'erne ikke disponeret for at efterleve forestillingerne om den hierarkiske sociale orden og nødvendigheden af at være lydige over for den borgerlige regerings nye dagsorden. De havde deres egen dagsorden og havde samtidig den praktiske mulighed for at gennemsætte den.

Netop derfor er det væsentligt at fokusere på markarbejdernes symbolske og institutionelle arbejdsbetingelser, for det er i høj grad disse (og så markarbejdernes forskellige habituelle dispositioner, som kun en meget omfattende analyse af de forskellige professioner i feltet og deres rekrutteringsstrategier i det sociale rum kunne afdække), som kan forklare den implicite stillingtagen, som foretages i det praktiske arbejde. Selv om den retoriske politik har en central betydning for de muligheder, som 'markarbejderne' har i deres arbejde, så er det stadig den praktiske 'forvaltning' af denne politik, der gør ordene til virkelighed – og deri ligger feltaktiviteternes relative autonomi. På denne måde adskiller feltteorien sig ganske kraftigt fra de organisationsanalyser, der anskuer de konkrete menneskers praktiske aktiviteter, som afledte funktioner af de overordnede organisatoriske målsætninger, og hvor modstridende rationaler ofte ses som 'dysfunktioner' eller 'implementeringsproblemer'. Feltteorien sætter med andre ord fokus på, at 'markarbejderne' faktisk har ganske kraftig indflydelse i feltet, og at det derfor ikke er uvæsentligt at fremanalysere den symbolske dominans, som – når den er effektiv – får markarbejderne til at handle, *som om* organisationsanalysens funktionalistiske forklaringsmodeller faktisk var rigtige (Bourdieu 1990;123-139). Og vil man forstå denne symbolske dominans, kan det faktisk være ganske nyttigt, at studere ændringerne i de institutionelle arbejdsbetingelser, som markarbejderne befinder sig under, og som genererer de institutionelle nødvendigheder, som de agerer under (Bourdieu 1987a)

Derfor er det næste nedslagspunkt 80'ernes tovtrækkerier om arbejdsorganiseringen i den offentlige arbejdsformidling, for også her er der forskellige rationaler på spil, som trækker tov om orienteringen i 'markarbejdernes' aktiviteter. For at gøre dette tydeligt, vil jeg kort forsøge at synliggøre, hvad der var rationale i den offentlige arbejdsformidling, da denne efterhånden blev konstitueret i 70'erne. For selv om det 'faglige rationale' blev svækket med overgangen til den offentlige arbejdsformidling, så var det langt fra sådan, at hensynet til arbejdstagernes betingelser helt forsvandt. Det blev i stedet det før omtalte 'velfærdsrationale', der blev det dominerende i arbejdsformidlingens arbejde ved dens oprettelse; det drejede sig om at formidle *arbejdet* til *arbejdstagerne* for at sikre dem en tilgang til materielle og sociale goder. Velfærdsrationalet kan i dette arbejde anskues som et forsøg på både at øge tryghed og øge lighed for arbejdstagerne, via dette formidlingsarbejde.

Som den daværende direktør for Arbejdsdirektoratets forklarede det: "God arbejdsformidling indebærer, at der ikke *alene* lægges vægt på at imødekomme helt akutte behov på arbejdsmarkedet gennem dag-til-dag-formidling. I en række formidlingssituationer spiller spørgsmålet om varigheden og stabiliteten af placeringen en vigtig rolle" (Fagbladet nr. 4 25/2 1981). Selv som arbejdsmarkedets 'akutte behov' stadig – set fra forvaltningens synspunkt – var det selvfølgelig problem for arbejdsformidlingen, så blev der også lagt kraftig vægt på arbejdstagernes 'tryghed i ansættelsen'. Det er denne 'tryghed i ansættelsen', Jørgen har nydt godt af, og derfor er det altså relevant at få blik for velfærdsrationalet i anvisningsarbejdet, hvis man ønsker at forstå Jørgens forudsætninger (frem for blot at karakterisere ham som en 'fastlåst' og 'kortuddannet' arbejdsløs). Han har haft mulighed for at få oparbejdet visse velfærdsdispositioner, fordi han fik et arbejde som passede til hans forudsætninger og som han har kunnet bevare igennem længere tid.

Hvad angår lighedsperspektivet kan det, ud over de omtalte ekstraordinære foranstaltninger, eksemplificeres ved ansættelsen af ligestillingskonsulenter i

arbejdsformidlingen, som dels gik ind og arbejdede med ligestillingen i "formidlingens egen funktion" og dels arbejdede med at "efterlyse en nytænkning i ansættelsesproceduren" så der kunne komme flere kvinder i arbejde (Grafiske arbejdere nr. 13 1981). De forsøgte altså aktivt at få indflydelse på arbejdsmarkedets måde at fungere på, så et 'funktionelt arbejdsmarked' blev et, der skabte øget lighed imellem forskellige køns 'egenskaber'⁴⁵. Det var altså de fremherskende rationaler i arbejdsformidlingens måde at formidle arbejdet på.

Men som opfølgning på paradoksdebattens kritik af arbejdsformidlingen, blev disse velfærdsbestræbelser kraftigt anfægtet. I stedet blev arbejdsformidlingens 'effektivitet' et af hovedemnerne i administrationsdepartementets turnuseftersyn (Finansministeriet 1982). Det var specielt relationen imellem arbejdsformidlingens ressourceforbrug og dens 'markedsandele', der blev fokuseret på i rapporten⁴⁶, og med denne dagsorden fandt administrationsdepartementet, at "væksten i personaleforbruget ikke modsvares af en vækst i markedsandel" (ibid. S.10-11). Rapporten anbefalede derfor, at der blev "strammet op" om ressourceforbruget, og at der skete en klar *prioritering* af arbejdsformidlingens opgaver. Og det blev således anbefalet at satse mere på de 'ordinære' opgaver, på betjeningen af arbejdsgiverne og "klart definerede målgrupper", imens andre grupper blot skulle have understøttelse og "vedligeholdes" (ibid. S.17).

Denne rapport's formuleringer er interessante, fordi de blev udgangspunktet for den såkaldte 'målsætningsdebat' om prioriteringerne i arbejdsformidlingens arbejde⁴⁷. I denne debat gjorde centrale dele af topforvalterne i embedsværket fælles front med Dansk Arbejdsgiverforening, for at få opprioriteret hensynet til det 'ordinære' arbejdsmarked, på bekostning af alle de 'ekstraordinære' foranstaltninger, der var blevet etableret i forbindelse med massearbejdsløsheden⁴⁸. Denne indstilling lå i forlængelse af den nye regerings nedprioritering af arbejdsløshedsbekæmpelsen, til fordel for

⁴⁵ Det er væsentligt her at bemærke, at ligestillingskonsulenterne også bidrog til at formulere en lovgivning der kunne ændre de problemstillinger, de skulle forholde sig til. Som f.eks. de bekendtgørelse der i 1982 gjorde 'omklædnings- og bade faciliteter' for begge køn obligatorisk, så det ikke længere var en undskyldning for ikke at ansætte kvinder (Arbejdslederen nr. 10 1982).

⁴⁶ Havde fokuset været arbejdsformidlingens effektivitet i forhold til at udfylde de 'ordrer' på arbejdskraft som arbejdsgiverne afgivet, ville det have vist sig at ca. 99,8 pct. blev besat (jf. rapportens side 13). Men det var altså ikke denne form for – ellers ganske arbejdsgiverorienterede – effektivitet, der var på dagsordenen.

⁴⁷ Jens Lind har meget godt redegjort for, hvordan DA's paradoksdebat førte til en kritik af arbejdsformidlingen, og for hvordan topembedsmændene i Arbejdsdirektoratet *efter regeringsskiftet* i 1982 fandt det passende at ytre deres bekymringer, for at de 'ordinære' opgaver ville blive nedprioriteret, fordi arbejdsformidlingen var ved at blive omdannet til en del af 'socialforvaltningen'. Herefter kom Finansministeriets turnuseftersyn, som gav Arbejdsgiverforeningen den fornødne vind i sejlene til at starte en offentlig debat om, hvad der skulle være rationalet i arbejdsformidlingen (Lind 1985: 256-258). Og Jens Henriksen har med god ret sammenlignet turnusrapporten med embedsmandsrapporten, der i 1964 gav anledning til debatten om anvisningsrettens placering (Henriksen 1986, s. 9).

⁴⁸ En direkte erklæret nedprioritering af de 'ekstraordinære' foranstaltninger blev der ikke tale om, for LO satte sig imod i landsarbejdsnævnet. Men det vigtige er her, hvordan selve opdelingen af aktiviteterne i 'ordinære' og 'ekstraordinære' påvirker forståelsen af det arbejdsmarkedsservicerende arbejdes funktionsområde. Det var en måde at ændre 'markarbejdernes' symbolske arbejdsbetingelser, ved at omdefinere velfærdsforanstaltningerne og hensynene til de arbejdsløse, som 'ekstraordinære' foranstaltninger.

'konkurrenceevnen' og er et glimrende eksempel på den nyorientering, som prægede periodens 'genoprettelses politik'. Det var nemlig mere end økonomisk genoprettelse, der var på regeringens dagsorden, og den efterfølgende 'modernisering' af arbejdsformidlingen kan derfor ses som en genopretning af den 'sociale orden'⁴⁹.

Den 'modernisering' af arbejdsformidlingen, der fulgte i kølvandet på målsætningsdebatten, blev således styret af en lille 'projektorganisation', som skulle arbejde med at øge 'effektiviteten' i arbejdsformidlingen⁵⁰. I første omgang var der tale om en helt masse skrivebordsarbejde, og først i slutningen af 1985 begyndte gruppen for alvor at overbevise de menige markarbejdere om, at de mange 'flotte' organisationsmodeller kunne og skulle bruges til noget. På dette tidspunkt havde regeringen allerede beskåret arbejdsformidlingens budgetter et par gange, og der var ikke ligefrem en direkte positiv indstilling over for ledelsestiltag, der havde noget med 'rationaliseringer' og 'effektiviseringer' at gøre. Medarbejderne betragtede efterhånden arbejdsformidlingen som "et system i håbløshed og opgivelse, hvor man ikke har styr på udviklingen, og hvor medarbejderne okser pligttopfyldende rundt, men alligevel må lade meget ligge" ('AF er nået langt fremad')⁵¹. Og de var mere interesserede i at få "klar besked" om, "hvilke opgaver der skal spares på", end at halse rundt efter "ubrugte ressourcer" som ikke fandtes i systemet (Djof-bladet nr. 11. 1984). Det nægtede arbejdsministeren dog kategorisk, for under den nye mål- og rammestyring var det op til arbejdsformidlingen selv at finde ressourcerne, og de efterfølgende besparelser satte derfor til en vis grad spørgsmålet om 'omstilling' i baggrunden, fordi det langt hen ad vejen handlede om 'overlevelse' i en hektisk hverdag.

Det er med andre ord forkert at tro, at 'moderniseringstiltagene' blev gennemført med det samme, og derfor også forkert at tro at værdiorienteringen i ændringerne kunne 'ses' umiddelbart⁵². En sådan tiltro til ændringernes umiddelbare gennemførelse har ellers ligget som en grundantagelse bag de mange 'effektmålinger' og 'evalueringsrapporter', som fra midten af 80'erne er blevet den dominerende tilgang i arbejdsmarkedsforskningen. Og det er tankevækkende, at især 90'ernes mange lovgivningstiltag ofte har taget deres udgangspunkt i politiseringen af disse 'effektmålinger', fordi disse overhovedet ikke forsøger at begribe de historiske ændringer, hvis konsekvenser de 'måler'. Så det kan faktisk være nyttigt at kigge lidt nærmere på orienteringen i 80'ernes

⁴⁹ Det vil være for omfattende her at redegøre for hele opkomsten af 'det nye højre' og den nye dagsorden som denne opkomst satte. Men lad mig blot nævne at 'mere ledelse' og dermed en øget hierarkisering af den offentlige sektor var en væsentlig bestanddel; også selv om disse bestræbelser var pakket ind i en retorik om modernisering og effektivitet (Mathiesen 2002b og Bredsdorff 1992). Bestræbelserne skulle altså genoprette den hierarkiserede sociale orden, som var blevet truet af de faglige organisationers voksende indflydelse på samfundsorden og -mentalitet.

⁵⁰ Projektorganisationens styregruppe bestod udelukkende af regionschefer og forvaltere fra direktoratet. Men i modsætning til nutiden, hvor en sådan tilgang er helt naturlig, følte formanden sig faktisk nødsaget til at forklare, hvorfor det kun var ledelsen der skulle have indflydelse på ændringerne (Nyt fra arbejdsdirektoratet nr. 4 1984).

⁵¹ De efterfølgende titelhenvisninger er alle taget fra "Nyt fra arbejdsdirektoratet nr. 3 1985" som er et ganske oplysende temanummer i anledning af afslutningen af projektorganisationens skrivebordsarbejde.

⁵² Så sent som i midten af 90'erne måtte en topchef i AF-systemet erkende, at 'enkelte medarbejdere' ikke ville 'acceptere, at det nu er Arbejdsmarkedsrådet, som bestemmer, hvad der skal gøres i arbejdsmarkedsindsatsen' og dermed, hvad der er de 'helt naturlige krav til service og kvalitet' (Politiken 28 marts 1996).

administrative ændringstiltag, hvis man vil forstå rationalerne i 90'ernes arbejdsmarkeds-servicerende arbejde.

Prioriteringens nødvendighed

For selv om 80'ernes arbejdsmarkedspolitik nok mest af alt vil blive husket for besparelser og passivitet⁵³, så er det værd at bemærke, at disse besparelser medførte en ganske bestemt prioritering i arbejdsformidlingens arbejde. Eller rettere, at 'moderniseringen' af arbejdsformidlingens arbejde var orienteret mod at skabe "en bedre forståelse for prioriteringens nødvendighed" ('AF bliver professionel'). Sådan lød en af hoved-målsætningerne for de 'moderniseringstiltag' som skulle ændre rationalet i arbejdsformidlingens arbejde. Der skulle derfor ske en "systematisering af arbejdsgangene" og en "standardisering af arbejdsmetoder", så markarbejderne kunne få et "professionelt" forhold til de arbejdsløse (ibid) og derved konstant hold sig for øje, om den enkelte arbejdsløse var værd at *prioritere*. Disse forandringsstiltag kan siges at repræsentere det, jeg vil kalde for et effektiviseringsorienteret '**forvaltningsrationale**' (som var orienteret imod en anskuelse af et 'funktionelt arbejdsmarked', som en mekanisme til effektiv ressourcefordeling) og det spillede i perioden fint sammen med det virksomhedsorienterede '**servicerationale**' som jeg allerede har nævnt. Således blev ændringerne dels orienteret imod 'omkostningsbevidsthed' og dels imod 'virksomhedsservice'⁵⁴.

Og for nu at skære lidt igennem 'moderniseringsretorikken' om rationaliseringsgevinster og forbedrede arbejdsgange, så skal det siges, at disse opprioriteringer selvsagt betød nedprioriteringer af hensynet til arbejdstagerne i almindelighed og de arbejdsløse i særdeleshed. De vejledningsopgaver, som arbejdsformidlingen ikke var lovgivningsmæssigt forpligtet på (specielt ungdoms og praktikvejledning), blev nedtonet kraftigt, og specielt arbejdet med kontanthjælpsmodtagerne blev i stigende grad overladt til kommunerne. Ikke bare på grund af nedskæringerne, som i sig selv gav "mindre mandskab til de tunge sager på arbejdsformidlingen" så "de sager vil ende hos kommunerne" (Danske Kommuner nr. 10/1984 tillæg), men også fordi man i arbejdsformidlingen blev mere 'bevidste' om, at bistandsklienterne ikke var lovpligtigt område. På den måde blev bistandskontorerne i stigende grad til en endestation, som man ikke kunne komme væk fra igen (Politiken 1/10 1985). Trods den markante afvisning fra embedsmændene, så var det nok ikke helt galt når fagbevægelsen forudså, at "det at gøre AF til et serviceorgan medfører, at arbejdsformidlingen tager sig af arbejdsmarkedets A-hold, imens de andre arbejdssøgende, de vanskeligt placerbare, nedprioriteres og får lov at sejle deres egen sø" ('Medarbejderne må kende AF's mål'). Og det er altså denne dynamik

⁵³ Bare i perioden fra 82 til 85 forsvandt ca. 25 % af alle arbejdsformidlingens kontorer på landsplan (kommunal årbog 1986, s. 25) og der blev foretaget årlige besparelser hele vejen op igennem 80'erne (Danske Kommuner nr. 10 1984 tillæg, Politiken 27/9 1993).

⁵⁴ Imens decentraliseringen af besparelsesansvaret umiddelbart satte 'omkostningsbevidstheden' på dagsordenen, så krævede orienteringen imod virksomhedsservicering en noget kraftigere 'holdningsbearbejdning' af 'markarbejderne'. Der blev afholdt kurser, hvor de nye mål blev klargjort, og udsendt 'informationsmateriale', som gjorde det klart at "det, der tæller, er at virksomhederne i området over en bred front beretter om, at AF-systemet fungerer, og at det fungerer godt" (AF-service Informationsblad, her citeret fra Jørgensen og Nielsen 1985; 66). Ledelsen i arbejdsformidlingen var med andre ord ikke i tvivl om at "betjeningen af arbejdsgiverne" skulle "prioriteres i langt større grad end før" (Danske Kommuner nr. 10/1984 tillæg), for at "forbedre arbejdsformidlingens image" og "dokumentere at der løses en væsentlig opgave" ('Det lover godt for AF-systemets fremtid'). Men det tog noget længere tid at overbevise medarbejderne.

– hvor virksomhederne og de arbejdstagere, der umiddelbart lever op til arbejdsgivernes vurderingskriterier, bliver dem, som arbejdet henvender sig til – som jeg har forsøgt at begribe som et **'servicerationale'**.

Men arbejdsformidlingen var dog pålagt "forskellige lovgivningsmæssige forpligtelser" som indsatsen for at skabe 'merbeskæftigelse' og 'yde bistand til svage grupper af arbejdssøgende', og i relation til disse spørgsmål blev det også klart, hvad de nye ændringer skulle til for: "Det er ikke en vurdering af *arbejdsmarkedets behov* som sådan, der fører frem til de sidstnævnte to typer af kærneydelser, men derimod en politisk vurdering af, hvad der er retfærdigt og ikke retfærdigt, når de knappe job på arbejdsmarkedet skal fordeles. De behov, der formuleres af arbejdsmarkedet – *arbejdsgiverne som beskæftigede lønmodtagere* – stiller tværtimod stort set uden undtagelse de *bedst kvalificerede og egnede* personer forrest i køen til de arbejdsløse job. Satser AF især på de sidstnævnte kærneydelser, ja så løber systemet en stor risiko for at miste markedet til de først nævnte ydelser – med tab af produktionsmuligheder og kritik af AF til følge. Prioriteringskonflikten er åbenbar" (Medarbejderne må kende AF's mål, min fremhævnings).

Således lød den nye ortodoksi der skulle eksplicite arbejdsformidlingens 'mål' for 'markarbejderne' og derved lære dem, at det var til skade for arbejdsformidlingen 'image' - og dermed for dem selv - hvis hensynet til de arbejdsløse blev 'prioriteret'. 'Arbejdsmarkedets behov' skulle forstås som virksomhedernes (og til dels de stærkeste arbejdstageres) ønsker, og det skulle være 'kvalifikationer' – som den retoriske modsætning til 'sociale hensyn' – der afgjorde, hvem der skulle have arbejdet (Danske Kommuner nr. 10/1984 tillæg). Og at disse forsøg på at mobilisere markarbejderne *imod* de 'politiske' hensyn til de 'udsatte og svage grupper' faktisk har haft effekt, kan ses i 90'ernes debat, hvor også medarbejdere i arbejdsformidlingen igen og igen støtter op om at øge kontrollen med de arbejdsløse, så deres manglende 'arbejdsvilje' ikke kommer til at skade arbejdsformidlingen 'image' (se f.eks. Politiken 22. okt. 1994)⁵⁵.

Når ortodoksien i dag er næsten forstummet, er det fordi den igen er blevet til *doxa* – den selvfølgelig måde at gøre arbejdet på, som er indskrevet i de institutionelle arbejdsbetingelser og langsomt også bliver indskrevet i kroppen på de markarbejdere, som før kunne betragtes som de arbejdsløses repræsentanter. Rationalet i arbejdsformidlingens aktiviteter blev med andre ord langsomt ændret, så hensynet til udgifterne og virksomhedernes ønsker blev prioriteret højere end hidtidig, og 'omkostningsbevidsthed i arbejdet' sætter sig i stigende grad igennem. Der konstitueres en ny måde at formidle arbejdet på; fra hensynet til "varigheden og stabiliteten" i placeringen af de arbejdsløse (Fagbladet nr. 4 25. feb. 1981), bliver "AF's kærneydelse" i stigende grad, "at formidle til aktuelle arbejdsløse jobs og at forebygge fremtidig mangel på arbejdskraft" (Medarbejderne må kende AF's mål). Altså servicere virksomhederne.

⁵⁵ Det er faktisk et under at modstanden imod moderniseringstiltagene varede så længe og kunne identificeres som repræsenteret i en gruppe; for hvis det stigende arbejdspresset, den konstante omorganisering og den kontinuerlige holdningsbearbejdning ikke var nok til at ændre medarbejdernes indstilling til arbejdet, havde ledelsen fået staten til at opsiges sidst-ind-først-ud-princippet, så man kunne beholde de 'dygtige' medarbejdere under de mange fyringsrunder (Djøf-bladet nr. 11. 1984). Dertil kommer den massive udskiftning af personale, dels pga. massefyringerne i 80'erne og dels pga. de mere fagligt orienterede medarbejders flugt fra de nye betingelser.

Nye sociale betingelser

Arbejdsformidlingen var som følge af målsætningsdebatten en af de første institutioner, der blev 'moderniseret', og de skitserede ændringer i arbejdsformidlingen kan på den måde ses, som en illustration af nogle af de ændringer, der senere kom til at præge de fleste af feltets institutioner.

Prioriteringen af 'effektivitet' og 'virksomhedernes service' blev i stigende grad det, der satte dagsordenen når 'markarbejderne' skulle forholde sig til arbejdsmarkedets forskellige problemstillinger. På den måde er denne skitsering af ændringerne en væsentlig del af forklaringen på, at velfærdsrationalet blev trængt op igennem 80'erne.

Men samtidig er det vigtigt at få med, at også en anden faktor har væsentlig betydning for forholdene i feltet. Som allerede nævnt er lægfolkenes – de arbejdstagere og arbejdsgivere hvis behov det arbejdsmarkedsservicerende arbejde skal forsøge at tilfredsstille – sociale betingelser udgangspunktet for de tovtrækkerier, der pågår i feltet. Hvis jeg indtil videre har forbigået de sociale betingelser, som det arbejdsmarkedsservicerende arbejde forsøger at forholde sig til (arbejdsløsheden, arbejdsmarkedets 'balanceproblemer', etc.), og i stedet har fokuseret på de politiske tovtrækkerier om udformningen af de forskellige tiltag, har det været for at bryde med den funktionalistiske forestilling om, at visse betingelser nødvendigvis må medføre visse tilgange i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde⁵⁶. Men det betyder ikke, at feltets aktiviteter foregår i et isoleret rum uden relation til arbejdsmarkedets forskellige problemstillinger, hvilket jeg har forsøgt at antyde i relation til paradoksdebattens opkomst (se 'De stridende rationaler og deres nye styrkeforhold').

Tovtrækkerierne i feltet handler om at producere forskellige måder at imødegå arbejdsmarkedets forskellige behov – eller rettere at imødegå behovene hos de *forskellige grupper* på arbejdsmarkedet. De modstridende rationaler i feltet er i en intern konkurrence om at fremstille og tilfredsstille de forskellige eksterne gruppers behov på forskellige måder. Men set fra et socialvidenskabeligt synspunkt er de menneskelige behov historiske fænomener, og de *forskellige gruppers* behov kan derfor også ændre sig. De arbejdsløses behov for 'hjelpeforanstaltninger' kan f.eks. ændre sig, hvis de arbejdsløses sociale betingelser ændres, og det skete i løbet af firserne. De ændrede betingelserne skabte tendentielt ændrede behov blandt arbejdstagerne og ændrede derfor også mulighederne for, hvordan man kan praktisere det arbejdsmarkedsservicerende arbejde⁵⁷.

⁵⁶ Halvfemsernes stramninger i arbejdsmarkedspolitikken og i rådighedsreglerne er ofte blevet begrundet med ændrede forhold på arbejdsmarkedet, og gør derved principielle spørgsmål om værdiorienteringen i det, der foregår, til et teknisk spørgsmål om at 'navigere' på den rigtige måde med forvaltningsmæssige tiltag. Men denne retorik, som i dag finder udtryk i formuleringen 'mest muligt for pengene', er en del af en legitimeringsstrategi, som skjuler, at det, der i virkeligheden sker, er, at en ganske bestemt 'måde at anskue og opdele samfundet' (principles of vision and divisions) sætter sig igennem – nemlig forvaltningsrationalet.

⁵⁷ Bourdieu har i en af de første skitser til feltteorien forklaret, at tovtrækkerierne i feltet handler om at producere forskellige praktiske og diskursive måder at tilfredsstille lægfolkenes *behov* på. Disse behov er langt fra fastlåste størrelser, men kan variere inden for 'systemet af mulige menneskelige dispositioner' afhængig af de sociale betingelser som de produceres under. Og samtidig er feltets aktiviteter – altså arbejdet – også med til at fremstille (i begge betydninger af ordet) disse behov, ved at producere diskursive eller praktiske repræsentationer af de dispositioner, som lægfolkene allerede i forvejen besidder, og ved i sig selv at påvirke lægfolkenes sociale betingelser og derved deres behov (Bourdieu 1987a)

Og netop derfor bliver det ganske væsentligt at fokusere på de ændringer i de arbejdsløses betingelser, som havde fundet sted op igennem 80'erne.

Derfor vil jeg – ganske kort – opridsse ændringerne, der skete i de arbejdsløses sociale betingelser op igennem 80'erne. For det første havde de borgerlige Schlüter-regeringer kraftigt nedprioriteret bekæmpelsen af arbejdsløsheden til fordel for et kraftigt fokus på besparelser og forbedring af 'konkurrenceevnen'. De arbejdsløse blev i stigende grad overladt til sig selv, med dagpenge og en vis 'vedligeholdelse', som administrationsdepartementet havde anbefalet det. Den borgerlige regering kunne dog ikke skaffe flertal for en nedsættelse af kompensationsgraden (og dens etablering af den velfunderede illusion om et omfattende arbejdsmarked). Men den kunne alligevel anfægte den udvidede forståelse af arbejdsmarkedet.

Det skete på den ene side ved at stramme rådighedsreglerne, så selve dagpengekategorien blev indsnævret, og færre grupper kunne opretholde deres tilknytning til systemet. Allerede fra starten af 80'erne var der blevet indført en øget kontrol med de arbejdsløses rådighed, og den allerede omtalte paradoksdebat var med til at gøre tiltag imod 'utilsigtet brug af dagpengesystemet' til en fast bestanddel i de arbejdsmarkedspolitiske lovtiltag. Allerede i 1979 blev begrebet 'rådighed' indført i lovgivningen, og selv om man fra folketingets side understregede, at det kun var tænkt som en 'præcisering af retstilstanden', så blev der i praksis udpeget *nye* områder, som skulle gøres til genstand for A-kassernes kontrol (Lind 85:189)⁵⁸. Op igennem 80'erne skete der flere af denne slags præciseringer, og det vil være for omfattende at gå ind i dem alle her (specielt fordi der er tale om en hel masse små ændringer, som skete i bekendtgørelser og cirkulærer, uden nogen officiel politisk debat)⁵⁹. Men det er vigtigt for mig at understrege, at de såkaldte præciseringer ganske ofte var udtryk for *stramninger af rådighedsreglerne*, om ikke andet så fordi de implicit satte fokus på at reglerne ikke blev administreret korrekt. Præciseringerne gav med andre ord små symbolske våben til de agenter, som ønskede at skærpe kravene til de arbejdsløse.

Samtidig blev der også indført skærpet rådighedstilsyn i arbejdsformidlingen (Lind 85; 201)⁶⁰ og øget kontrol med A-kassernes praktiske administration af dagpengereglerne⁶¹. Det betød helt konkret, at "flere medlemmer bliver fundet

⁵⁸ Lov nr. 229 af 6. juni 1979. 'Præciseringen' af rådighedsbegrebet blev overladt til embedsværket og da den første bekendtgørelse kom i 1982, formulerede den sig ind i en problemstilling om rådighed, som først var blevet relevant med jobtilbudenes fremrykning. Før denne fremrykning ville man automatisk ryge på kontanthjælp, hvis man som arbejdsløs sagde 'nej' til et jobtilbud. Men efter fremrykningen var det ikke tilfældet, og det medførte en længere diskussion af 'hvordan de arbejdsløses 'rådighed' kunne kontrolleres. Og det var i forlængelse af denne debat, at Arbejdsdirektøren 'præciserede', hvordan de arbejdsløses rådighed skulle forstås, hvilket i praksis indebar en række stramninger.

⁵⁹ Der ligger dog et ikke helt uinteressant arbejde i at analysere, hvordan de mange små administrative præciseringer formuleres, gennemsættes i den administrative praksis, og sammenholde det med den effekt, disse tiltag har på betingelserne for at modtage dagpenge, og derfor også på hvem der i praksis kan få det.

⁶⁰ Store dele af de ressourceforøgelser i arbejdsformidlingen, som var blevet resultatet af paradoksdebatten, blev faktisk brugt på at øge rådighedstilsynet, frem for f.eks. at formidle arbejde. Mon det er en af årsagerne til den manglende 'effektivitet' som turnuseftersynet kunne konstatere? Det viser jo i hvert tilfælde, at også kontrolarbejdet er en ganske væsentlig del af det arbejdsmarkedsservicerende arbejde.

⁶¹ Ud over de konkrete tiltag, som systematiske stikprøvekontroller og tilbagebetalings-strukturer, der gav A-kasserne incitamenter til at føre et *for* skærpet tilsyn, er det mest nævneværdige af disse tiltag nok udskillelsen af direktorat for arbejdsløshedsforsikring,

uegnet til regelmæssig erhvervsarbejde og derfor bliver frataget deres ret til fortsat medlemskab af en a-kasse" (Lind 85; 211-212). Efterhånden som disse 'opstramninger' bliver gennemført op igennem 80'erne, bliver der tale om flere og flere kontrolforanstaltninger og en øget mistænkeliggørelse af de arbejdsløse. Det blev mere og mere illegitimt at være arbejdsløs, og de retoriske forandringer kan kort demonstreres med dette eksempel: da Venstres nyvalgte næstformand i 1985 erklærede, at der var så mange 'sociale tilfælde' blandt de arbejdsløse at kun en lille del kunne ansues som reelt arbejdsløse, vakte det massiv opstandelse og protester fra både fagbevægelsen og flere politiske partier (Ekstra Bladet 15/11. 1985). Men da stort set samme formuleringer blev nedfældet i socialkommissionens rapport fra 1993, blev det nærmest betragtet som videnskabelige sandheder, og i 1994 blev denne 'viden' inddraget som en del af grundlaget for LO's arbejdsmarkedspolitik (Politiken 8/7 1994). Den symbolske voldsudøvelse over for de arbejdsløse blev ganske markant forøget op igennem 80'erne og er – som jeg skal komme ind på – en integreret del af den 'individuelle aktivering'.

Samtidig blev de arbejdsløses økonomiske vilkår også ændret - om end langsomt (Goul Andersen 1999). For godt nok var der ikke politisk vilje til at nedsætte kompensationsgraden, men der var andre måder at regulere de arbejdsløses økonomi på. På den ene side blev der indført en øget kontingentbetaling for medlemmerne af A-kasserne, som gjorde det økonomisk mere trængt at være arbejdsløs end før (Smyk 1993; 50-60). A-kassemedlemskabet blev i stigende grad et spørgsmål om økonomiske forudsætninger. Og på den anden side blev den automatiske dyrtidsregulering af den maksimale dagpengesats i første omgang nedsat og fra 1982 helt fjernet (Smyk 1993; 67). Det skete samtidig med, at den automatiske dyrtidsregulering også blev stoppet i indkomspolitikken, men betydningen blev alligevel, at de beskæftigedes lønninger og de arbejdsløses dagpenge i stigende grad blev uafhængige af hinanden. Op igennem 80'erne blev dagpengemodtagernes realindkomst gennemsnitning 12 pct. mindre i forhold til de beskæftigedes (Politiken 3. december 1994). Både absolut og relativt blev det således økonomisk mere trængt at være arbejdsløs.

Disse forskellige udviklingstræk i de arbejdsløses betingelser sætter sig ikke igennem med det samme, men det er sandsynligvis alligevel disse ændringer, som gør at Line i dag mindes, at det tidligere har været mere 'in' at være arbejdsløs. Hendes usikre måde at udtrykke sig på viser med alt tydelighed, at den langsomme forværring af de arbejdsløses sociale betingelser er svær at sætte fingeren på, og netop derfor har jeg forsøgt at sætte eksplicite referencer på nogle af de tiltag som har genereret det fænomen, som Line har en praktisk fornemmelse for; For at vise at det – selv om tendenserne ikke er planlagt eller rationalet kalkuleret – ikke er en tilfældighed, at det er blevet mere trængt at tilhøre gruppen af udsatte arbejdsløse, og at 'tidsånden' ikke bare ændrer sig af sig selv. De mange forskellige tiltag på området kan tilsammen konstrueres som en del af 'incitamentrationalet,' der vinder kraftigt frem i styrke. Og Line er et ganske godt eksempel på, at disse ændringer også er med til at generere andre behov hos de arbejdsløse. Hun er ved at ændre tilgang til feltets aktiviteter, og selv om hun langt fra gør en 'dyd ud af nødvendigheden', så er hun ved at blive disponeret for investerings- og incitamentrationalerne implicitte forståelse af, at det er hende, der er årsagen til at hun er arbejdsløs. Det er hendes

som implicit havde til formål at arbejde videre med, hvordan tilsynet til stadighed kunne 'forbedres' (se Lind 85 200- 217 for en gennemgang). Der blev altså etableret en hel embedsmandsstab, hvis arbejde alene handlede om at få A-kasserne til at skærpe deres administrative praksis.

ubeslutsomhed, hendes manglende uddannelse og det, at hun er arbejdssky, som hun selv lægger vægt på, når hun skal forklare om sin situation. Og hun begynder derfor at efterspørge aktiviteter, der kan gøre hende afklaret, som kan gøre, at hun bliver til 'noget', og som kan 'løse' de familieproblemer som gør, at hun er arbejdssky.

Men for Lines vedkommende sker det først, da jeg er på holdet, og til den forklaring hører et tiår med langt kraftigere forringelser i de arbejdsløses sociale betingelser. Men jeg vil dog alligevel pege på, at allerede med 80'ernes forringelser blev de sociale betingelser ændret så meget, at specielt de lidt mere ressourcerstærke af arbejdstagerne fik forøget deres interesse i at komme tilbage til eller beholde deres tilknytning til det 'ordinære' arbejdsmarked, ved at foretage 'investeringer' i de kvalifikationer, arbejdsgiverne efterspurgte (Jensen og Rieb 1992). Og specielt deres faglige repræsentanter lagde et stort arbejde i at få ændret opfattelsen af feltets aktiviteter og deres formål. Fra midten af 80'erne kom Specialarbejderforbundets forståelse af uddannelse (som et velfærdsgode alle skulle have del i) under stigende pres fra de faglærte 'søstre' og deres mere erhvervsorienterede og prioriteringsbevidste forståelse af uddannelse (som en investering i økonomisk vækst) (Lassen 1998). Det interne tovtrækkeri i fagbevægelserne resulterede senere i 'Retten til Fremtiden' (LO 1990), hvor investeringsrationalet og fokus på 'uddannelse som arbejdsmarkedspolitisk redskab' blev konsolideret som LOs officielle strategi⁶².

Fra et analytisk synspunkt, kan de arbejdsløses forværrede betingelser altså siges, at have skabt grundlaget for 'investeringsrationalets' fremmarch, og specielt med begrænsningerne i antallet af arbejdstilbudene i finanslovsaftalen for 1989 blev forståelsen for rationalet øget kraftigt. Nu ville de arbejdsløse automatisk miste deres dagpenge, hvis de ikke kunne tilkæmpe sig et af de sparsomme jobs, og det motiverede stærkt til at tilpasse sig til virksomhedernes vurderingskriterier⁶³. Men selv om disse ændrede behov var en del af grundlaget for ændringerne, så var det altså tovtrækkerierne blandt feltets agenter (og her under de arbejdsløses faglige og politiske repræsentanter), som afgjorde, hvilken retning ændringerne fik. Den øgede tilslutning til 'investeringsrationalet' – på bekostning af 'velfærdsrationalet' – skal i høj grad forklares med en række ændrede styrkeforhold i magtfeltet, hvor det nye højres dagsorden havde fundet tilhængere langt ind i de faglige organisationer. Der havde f.eks. udviklet sig "vigtige politiske samforståelser mellem parterne og det konservativt ledede finansministerium" (Lassen 1998; 22) ikke bare på det uddannelsespolitiske område, men også omkring indkomstpolitiske – hvor LO havde accepteret små lønkrav, af hensyn til 'konkurrenceevnen' – og i arbejdsmarkedspolitikken – hvor skærpede krav til de arbejdsløses rådighed blev accepteret af LO. Der var altså blevet skabt tilslutning til den borgerlige regerings 'moderniseringspolitik'

⁶²Morten Lassen har meget godt beskrevet, hvordan de mest åbenlyse konflikter blev begrænset, ved at hovedforbundet udbyggede sit eget uddannelsessekretariat med en stribe af akademikere, som derefter cementerede den erhvervsrettede forståelse af uddannelse i "Retten til fremtiden" og "Gang i 90'erne", der var LOs og Socialdemokratiets i fællesskab udarbejdede 'vision' for halvfemsernes politisk linje.

⁶³Det sidste er et eksempel på hvordan 'investeringsrationalet' og besparelsesbestræbelserne aktivt har styrket hinanden i opposition til velfærdsrationalet. Men det er vigtigt at få blik for, at de forskellige rationaler er modstridende og derfor til tider bestyrker hinanden og til tider er i mere direkte opposition. F.eks. er perioden fra 83 til 89 også en periode, hvor 'investeringsrationalet' bliver stærkt trængt af nedskæringerne i uddannelsesindsatsen og de mange tiltag for at effektivisere det arbejdsmarkedsservicerende arbejde (Pedersen 1992).

og dens forsøg på at genoprette den 'sociale orden' blandt de stærke ledere, som disse ændringer skulle styrke (Mathiesen 2000a)⁶⁴

Nye visioner i feltet

Som en repræsentation af disse ændringer kan det noteres, at der fra midten af 80'erne til midten af 90'erne pågik nogle ikke helt uvæsentlige symbolske tovtrækkerier i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde, som var orienteret imod at producere repræsentationer af feltets aktiviteter, der kunne legitimere de nye styrkeforhold. Specielt embedsværket og den borgerlige del af folketinget deltog ganske aktivt i produktionen af en ny måde at anskue feltets aktiviteter på. Og den dagsorden, som blev udarbejdet i de mange udvalgsarbejder ved begyndelsen af 90'erne, kan bedst anskues som et kompromis imellem de modstridende rationaler, som op igennem 80'erne på hver deres måde havde anfægtet velfærdsrationalet. Det var med andre ord ikke enighed, der prægede den 'flaskehalsdebat', som pågik i denne periode, men der kunne skabes et midlertidigt kompromis om en dagsorden, der kunne udgrænse velfærdsrationalet og samtidig kunne danne udgangspunkt for tovtrækkerierne imellem de andre rationaler.

Hvad denne 'nye' formulering af arbejdsmarkedets problemer betød i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde blev allerede antydnet, da den borgerlige regering i 1986 fremlagde sin første flaskehalsredegørelse. Fra oppositionen lød kritikken, at redegørelsens fokus på de "påståede flaskehalsproblemer" fik fremstillet virksomhedernes mangel på arbejdskraft, som det "helt afgørende og betydningsfuldt arbejdsmarkedspolitisk problem" (FT 9642, 15/4 86). 'Flaskehalsproblemer' skulle altså fjerne fokus fra 'velfærdsrationalets' orientering mod at skaffe arbejdstagerne del i goderne og skulle i stedet skabe forståelse for, at 'virksomhedsservice' i stigende grad blev det dominerende rationale i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. Det var altså en bekræftelse af de ændringer, som allerede var igangsat med 'moderniseringen' af arbejdsformidlingen.

I en analytisk henseende er det vigtigt at notere sig denne usamtidighed imellem udviklingen af denne nye vision og så de praktiske tiltag, som gjorde den til virkelighed. For det viser, at der ikke er nogen kausal sammenhæng, men dog en homologi imellem de institutionelle og de symbolske tovtrækkerier. I første omgang var den nye dagsordens anfægtelse af velfærdsrationalet således blot en legitimerende efterrationalisering af de besparelser og omorganiseringer, der allerede var igangsat af den borgerlige regering. Som f.eks. den skelnen imellem 'konjunkturledighed' (som menes at kunne nedbringes via stigende efterspørgsel og højkonjunktur) og 'strukturledighed' (som menes kun at kunne nedbringes via ændringer i arbejdsmarkedets strukturer og institutionelle betingelser), der leverede en 'god forklaring' på, hvorfor der ikke blev satset på at forøge beskæftigelsen, og hvorfor de arbejdsmarkedspolitiske institutioner i stigende grad orienterede deres aktiviteter imod virksomhederne og de bedst

⁶⁴ En mere systematisk fremstilling af disse tovtrækkerier og ændringer ligger langt ud over dette speciales formåen. Jeg vil henvise til Mathiesen 2000b for en mere sammenhængende fremstilling, som samtidig er i tråd med specialets analytiske tilgang.

egnede arbejdstagere⁶⁵. Men denne legitimering markerede alligevel en udvikling fra 'paradoksdebattens' kritik af velfærdsrationalets fokus på arbejdsløshedsbekæmpelse til 'flaskehalsdebattens' positive formulering af en *ny arbejdsmarkedspolitisk dagsorden*. Frem for at angribe den dagsorden som velfærdsrationalet havde domineret blev der i stedet produceret en ny dagsorden, som ganske enkelt udgrænsede dette rationale fra de arbejdsmarkedspolitiske tovtrækkerier. Og denne nye formulering indebar også en nye måde at organisere og repræsenterer de arbejdsmarkedspolitiske kategorier på.

Dette tovtrækkeri blev tydeligt i den anfægtelse af de kollektive ordninger, som økonomer og embedsmænd i fællesskab promoverede i slutningen af 80'erne (Arbejdsministeriet et. al. 1989). Her blev 'arbejdsmarkedets strukturproblemer' og den deraf følgende 'strukturledighed' forklaret med den såkaldte 'insider-outsider-teori'. Antagelsen var ligesom under 'paradoksdebatten', at det var de høje lønninger og de høje dagpenge, som forhindrede 'de svageste grupper' i at komme ind på arbejdsmarkedet. Men det nye bestod i den argumentation, som lød, at de svageste grupper mangler indflydelse på lønmodtagernes kollektive afvejning af ledighedsrisiko og lønkrav. De kollektive overenskomster gjorde f.eks., at "de ledighedstruede ufrivilligt bliver tvunget ud i ledighed" fordi "deres lønniveau ikke tilpasser sig i nedadgående retning", når de bliver arbejdsløse (Arbejdsministeriet et al. 1989; 22)⁶⁶.

Ud over en antagelse om, at det var de arbejdsløses manglende forudsætninger, der var problemet, var forståelsen altså, at det er de kollektive ordninger, der forhindrer de 'svageste grupper' i at få et arbejde. Og selv om lavtlønsdiskussionen ikke har fået den store effekt i feltet, så er modellen vigtig at få fat i, hvis man vil forstå tovtrækkeriet om 'den individuelle aktivering'. Denne problemforståelse er nemlig blevet en vigtig del af slagsmålet om måden at kategorisere de arbejdsløse på og om de forskellige tiltag, der derfor skal tages over for dem. Som udgangspunkt kunne man med en vis rimelighed

⁶⁵ "1987 blev et vigtigt referencepunkt for dansk politik i det efterfølgende årti, fordi årets høje lønstigninger i økonomiske analyser blev forklaret med, at den strukturelle ledighed nu var blevet så høj, at selv begrænsede forbedringer af beskæftigelsen ville skabe flaskehalse og udløse lønstigninger, der ville ødelægge det økonomiske opsving. Denne diagnose blev et af de vigtigste dogmer i dansk politik, og den betød, at den borgerlige regering ikke ønskede at gribe ind over for konjunkturledigheden" (Goul Andersen 1999; 197). Disse økonomiske dogmer blev opsamlet i embedsværkets 'Hvidbog om arbejdsmarkedets strukturproblemer' (Arbejdsministeriet et. al. 1989; 11-21) og det hjalp med til at gøre dem helt grundlæggende i den arbejdsmarkedspolitiske debat. Det er selvfølgelig vigtigt at understrege, at det ikke var denne rapport, der i sig selv ændrede opfattelsen af arbejdsmarkedets problemer. Den var blot et af mange tiltag i firsernes arbejdsmarkedspolitiske tovtrækkerier, som var med til at ændre den måde det arbejdsmarkedsservicerende arbejde blev forstået på. Men rapporten er vigtig, fordi den opsamlede og verificerede den nye dagsorden og gjorde den til *statens problemforståelse*. Den var altså en markering af, at styrkeforholdene i magtfeltets kampe om statens symbolske og materielle ressourcer havde ændret sig.

⁶⁶ Bemærk at denne model placerer virksomhedernes formelle afvejning imellem arbejdstagernes lønkrav og deres værdi som arbejdskraft, som en selvfølgelig del af *arbejdstagernes* overvejelser ("På lønmodtagersiden afvejes lønkrav over for ledighedsrisiko i kollektive processer" (Arbejdsministeriet et al. 1989; 22)). Og så påstås det altså, at de mest udsatte grupper – hvilket rapporten peger på især er de kortuddannede – ikke har tilstrækkelig indflydelse på disse processer. Det sidste var faktisk korrekt, for SiD var i 1989 blevet tvunget af de andre forbund til at droppe deres *høje* lønkrav, af hensyn til beskæftigelsen.

skelne imellem 'fleksible', 'udsatte' eller 'svage' arbejdstagere⁶⁷. De 'fleksible' kan betragtes som dem, der 'klare sig selv', som selv finder et job, og som konstant kan bekræfte deres tilknytning til arbejdsmarkedet ved at skaffe sig nyt arbejde. De 'udsatte' er dem, som til tider skal have hjælp til at få et arbejde, men som godt kan varetage arbejdet, hvis de først får det⁶⁸. Og de 'svage' er den relativt lille gruppe, som faktisk ikke kan varetage et arbejde, og som der har været et enormt fokus på i 90'ernes arbejdsmarkedspolitiske debat.

Det er som en teoretisk repræsentation af dette fokus på 'de svage grupper', at insider-outsider-teorien skal anskues. Den kan nemlig bruges til at argumentere for, at man 'hjælper' de svage 'outsidere' ved at overtale eller presse de fleksible 'insiderne' til at opgive de kollektive ordninger, som de i praksis ikke bruger ret meget. Og kvaliteten ved teorien er (i denne analytiske sammenhæng), at den opererer med en ganske simpel modstilling imellem 'de svage' og 'de fleksible', som kan synliggøre rationale i retorikken om 'de svage'. Rationale er nemlig ikke kun at sætte fokus på 'de svage grupper', men også at usynliggøre af den store 'mellemgruppe', og derved sætte de 'udsatte' grupper under pres⁶⁹.

Det er ikke nødvendigvis som enkeltpersoner, at de 'udsatte' grupper kommer under pres – og det skete i hvert tilfælde ikke i første omgang med 'den individuelle aktivering'. Det er som arbejdsmarkedspolitisk kategori – altså som anerkendt og legitim position på arbejdsmarkedet, hvis behov man tager højde for eller i hvert tilfælde forsøger at imødegå – at de 'udsatte' grupper udgrænses. Og det sker via tre forskellige tendenser, der kan ses op igennem 90'erne; de 'udsatte' gruppers kollektive problemer bliver omdefinert til individuelle eller såkaldte 'sociale problemer'; kriterierne for, hvad det vil sige at være 'fleksibel' og 'til rådighed' skærpes, imens de 'svage' gruppers sociale betingelser forringes; og de kollektive ordninger, som 'mellemgruppen' faktisk har brug for, både for at komme i arbejde (Jørgen), for at klare sig under arbejdsløshed (Line) og for at få ordentlige vilkår i deres ansættelse (Mette) bliver kraftigt omstruktureret

⁶⁷ Denne opdeling er selvfølgelig en del af tovtrækkeriet og ikke en neutral observation, men jeg føler mig nødsaget til at argumentere på denne lidt definitoriske måde, af hensyn til overblikket. At opdeling ikke er helt tilfældig, vil jeg komme ind på nedenfor, men lad mig dog nævne, at betegnelserne er valgt ud fra den arbejdsmarkedspolitiske debat.

⁶⁸ En sådan tankegang kræver selvfølgelig et brud med den tautologiske slutning, som var helt grundlæggende i mange af de arbejdsmarkedspolitiske udvalg i starten af 90'erne; nemlig, at de arbejdsløse arbejdsløshed alene "skyldes, at deres produktivitet er for ringe i forhold til den løn, de ville få, hvis de kom i arbejde" (Lind 1993; 126). Donald Broday har i en diskussion af Bourdieu og arbejdsmarkedsforskning foreslået at skelne imellem 'arbejdspladskvalifikationer' og 'arbejdsmarkedskvalifikationer', for at skelne imellem de 'egenskaber' man skal besidde for at få et arbejde og de 'egenskaber' man skal besidde for at varetage et arbejde (Broday 1983). De 'udsatte' grupper kan anskues som et godt eksempel på, at 'arbejdspladskvalifikationerne' er gode nok til at varetage et arbejde, men at 'arbejdsmarkedskvalifikationerne' ikke er gode nok til at få det.

⁶⁹ Læser man 'Hvidbogen' fra 1989 rigtig godt, bemærker man, at der omtales en gruppe af 'outsidere' (på ca. 100.000 personer), som bærer en stor del af den samlede arbejdsløshed; en gruppe af 'insidere' (på ca. 1,4 mio.), hvis andel i arbejdsløsheden er så ringe, at over 1/3 ikke anser det for nødvendigt at være forsikrede i en a-kasse; og en "mellemgruppe" på mere end 1 mio. personer, som hverken kan betegnes som insidere eller outsiders" (Arbejdsministeriet 1989; 29-30). Denne 'mellemgruppe' består med andre ord af det jeg vil kalde de 'udsatte' og deres usynliggørelse ligger helt implicit i insider-outsider-teorien. Og konsekvensen heraf bliver også tydelig i hvidbogen, hvor der opereres med ca. 250.000 af de 'strukturledige', som man ikke forventede, kunne komme i arbejde. Det vil altså sige, at der inddrages ca. 150.000 af 'de udsatte' i hvidbogens forståelse af 'de svage grupper'.

Den individuelle aktivering

Skal man forstå betydningen af 'flaskehalsdebatten', må det altså ikke kun være som en retorisk legitimering af de tiltag, der allerede var blevet foretaget, men i lige så høj grad som en præskriptiv vision for udviklingen i feltet og retorisk arena for kommende tovtrækkerier.

Flaskehalsdebatten skabte nemlig visioner for de fremtidige tiltag i feltet, ved at producere repræsentationer af hvad der var problemet, og hvad der kunne gøres ved det. Debatten lagde med andre ord linjerne for den institutionelle omorganisering, som blev foretaget op igennem 90'erne, og i det følgende vil jeg forsøge at fremanalysere, på hvilken måde de nye visioner blev institutionaliseret igennem tovtrækkerierne i feltet. Det kræver dog et brud med retorikken om, at det var 'individuelle vurderinger', som afgjorde, hvem der fik hvilke tilbud. Lad mig derfor minde om, at selv de mest individuelle vurderinger er underlagt tovtrækkerierne om de *kollektive vurderingskriterier* i feltet. Den analytiske opgave vil være, at synliggøre forandringer i de symbolske og institutionelle betingelser for arbejdet og dermed fremanalysere tovtrækkerierne om de forskellige vurderingskriterier.

Modsætningsfyldte investeringer

Lad min derfor starte med at understrege, at allerede fra 'den individuelle aktiverings' gennembrud – med arbejdsmarkedsreformen fra 1994 – var der fokus på bestemte kategorier af arbejdstagere og bestemte problemer på arbejdsmarkedet. Vægten var lagt på at sikre 'de udsatte grupper' en tilknytning til arbejdsmarkedet via uddannelse, og samtidig var det strategien at imødegå 'flaskehalsproblemer' ved at uddanne både beskæftigede og arbejdsløse. Det var med andre ord 'investeringsrationalet', der tilsyneladende dominerede feltet, og arbejdsministeren forsøgte endda at stadfæste denne dominans med en retorik, der skulle anfægte 'incitamentsrationalet'; "Det handler ikke et øjeblik om hvor mange dagpenge, man kan få hvor længe. Problemet er, at uddannelsessystemet halter bagefter, og at virksomhederne ikke er forudseende nok. Der eksisterer ikke flaskehalsproblemer, kun uddannelsesproblemer" (Politiken 6/2 1994).

Flaskehalsdebatten blev altså brugt til at argumentere for mere uddannelse til de arbejdsløse, og derfor vandt den nye dagsorden også tilslutning hos de agenter, som kan anskues som repræsentanter for investeringsrationalet. De ville investere i de arbejdsløse, så de kunne leve op til de skærpede krav til 'fleksibilitet', som blev stillet af virksomheder. Og således blev investeringsrationalet én af de "to grundlæggende strategier" (Politiken 4/7 1994), som kom til at dominere den arbejdsmarkedspolitiske debat. Som alternativ til den skærpede rådighedsvurdering og den hurtige tilpasning til virksomhedernes erklærede behov var strategien at sikre de ledige en uddannelse, som kunne forbedre deres tilknytning til arbejdsmarkedet (Politiken 14/9 95). Og i visse regioner var dette rationale så stærkt, at de arbejdsløse blev fritaget fra at stå til rådighed, hvis de uddannede sig inden for områder, hvor der manglede faglærte arbejdskraft (Politiken 11/2 96).

Det er vigtigt at få blik for, at denne tilgang til feltet var i opposition til embedsmændenes og DA's angreb på de kollektive ordninger. Det var netop offentlige investeringer i uddannelse, som skulle sikre, at de 'udsatte' grupper ikke blev presset over i kategorien af 'svage'. Men samtidig er det vigtigt at få blik for, at denne strategi langt fra var entydig. For selv om retorikken var, at

det skulle være de 'udsatte' grupper der skulle investeres i, så blev det ikke resultatet af de prioriteringer, som arbejdsformidlingen måtte foretage pga. af lave driftsbevillinger.

Arbejdsformidlingens medarbejdere forsøgte at lade frivilligheden råde og aktiverede dem, som havde 'lyst' til at komme i gang. Men det betød, at det blev dem der havde "klare forestillinger om fremtiden", som blev indkaldt til samtale, imens de andre blev sendt på vejledningskurser, som skulle "motivere den ledige til at opnå en personlig afklaring" (Socialrådgiveren 18/11 1993). Resultatet af denne strategi kunne senere ses i opgørelser fra arbejdsmarkedsstyrelsen, som viste, at "de svageste og mest udsatte ledige bliver sorteper i kampen om arbejdsformidlingens tilbud", imens "dem med den korteste ledighed på bagen og det største personlige overskud", dem som "selv havde henvendt sig til arbejdsformidlingen", som "var lettest at aktivere", og "som råbte højest", fik den største del af arbejdsformidlingens ressourcer og de "langstrakte uddannelsesforløb" (Aktuelt 19/11 1996). Denne form for 'frivillig' aktivering betød altså i praksis en prioritering af dem, som allerede havde gode forudsætninger for at klare sig, og interviewet med Line viser, at denne problemstilling stadig er ganske aktuel. Det er netop hendes mangel på 'klare forestillinger om fremtiden' og manglende evne til at 'råbe højt', som er blevet hendes største problem i et system, som skal prioritere effektivt. Og samtidig viser det også årsagen til en af de funktioner, som specialarbejderforbundet 'afklaringsforløb' har. Arbejdsformidlingen havde ganske enkelt ikke ressourcer til selv at vejlede de arbejdsløse, og tog sig derfor kun af dem, der vidste hvad de ville.

Men i forlængelse heraf er det også vigtigt at holde fast i, at interviewet med Line synliggør en del af det mulighedsrum, som denne 'frivillige' aktivering fik skabt. Line nævner, at vejlederne har sagt god for hende nede på arbejdsformidlingen, og at erhvervsvejlederen egentlig er relativt åben over for, at hun tager uddannelse (selv om de formelle krav til en vis grad forhindrer det). Og det er resultatet af et samarbejde imellem vejlederne og arbejdsformidlingens markarbejdere, som har sine objektive begrundelser i feltets styrkeforhold.

For efterhånden formåede a-kasserne og fagforbundene at etablere et samarbejde med arbejdsformidlingen, som fik deres 'udsatte' medlemmer prioriteret i systemet. Det kan godt være, at medlemskab af et fagforbund til stadighed blev anfægtet som en 'egenskab', når det gjaldt *jobformidling* – og det specielt fra toppen af arbejdsformidlingen (se f.eks. Politiken 16/4 1994 og Politiken 17/7 1994) –, men samarbejdet omkring handleplanerne lettede arbejdsformidlingens arbejdsbyrde, og derved kunne de faglige organisationer skaffe sig indflydelse på, hvilke *investeringer* der skulle foretages i de arbejdsløse. F.eks. gjorde specialarbejderforbundet meget ud af at holde samtaler med deres medlemmer, så de var velforberedte og havde forholdsvis 'klare forestillinger om fremtiden', når de mødte op på arbejdsformidlingen. Og den praksis holder ved den dag i dag, hvor vejlederne på specialarbejderforbundets aktiveringshold understreger, at holdet er et 'afklaringshold', fordi det kan hjælpe deltagerne med at blive afklaret omkring deres fremtid. Det er altså i høj grad den 'frivillige' aktiverings problemstillinger, som vejlederne forholder sig til på holdet og i deres forsøg på, at 'tale godt for' deltagerne.

Men samtidig blev der også indgået mere institutionaliserede samarbejder, hvorigennem fagforbundene kunne få de "udsatte grupper" med i mere attraktive aktiveringsprojekter (Politiken 22/9 1995). Som f.eks. de meget succesfulde rotationsprojekter, hvor deltagerne havde bedre muligheder for at

få arbejde, fordi ”virksomhederne var tvunget til at tage konkret stilling til den ledige” og ”gøre op med eventuelle fordomme” om indvandrere eller kortuddannede (Aktuelt 17/1 1996). Disse rotationsprojekter kunne faktisk ændre på virksomhedernes vurderingskriterier over for de ’udsatte’ grupper, hvis det vel at mærke blev disse grupper, som kom til at vikariere for de faste medarbejdere. For det gjorde i højere grad deres ’egenskaber’ i forhold til arbejdspladsen (’arbejdspladskvalifikationer’) til det centrale frem for deres ’egenskaber’ i forhold til arbejdsmarkedet (’arbejdsmarkedskvalifikationer’). Og det kunne altså blive tilfældet, hvis arbejdsformidlingen og a-kasserne samarbejdede om en koordineret indsats.

Et andet vigtigt eksempel på denne koordinerede tilgang, var de mange forskellige ’skraldemandsmodeller’, hvormed orlovsordningerne blev omdannet fra individuelle velfærdsgoder til kollektive arbejdsfordelingsmodeller. Her blev sociale goder som fritid og lønindkomst mere ligeligt fordelt imellem arbejdstagerne, hvorved problemerne ved at være arbejdsløs blev kraftigt reduceret⁷⁰.

Med udgangspunkt i disse eksempler kan det være værd at skelne imellem den ’frivillige’ aktiverings stiltiende prioritering af arbejdsløse med ’egenskaber’ som veltalende, målrettethed og personlig udstråling (kulturel kapital), og den ’koordinerede’ aktiverings fokus på dem, som havde ’egenskaber’ i form af deres relation til fagbevægelsen eller til kollektivt oparbejdede kategorier på arbejdsmarkedet (social kapital). Når jeg formulerer det sådan, er det for at fastholde, at det ikke kun var fagbevægelsen, som blev inddraget i arbejdet. Specielt i reformens begyndelsesperiode fastholdt arbejdsformidlingen f.eks. sin tradition for at samarbejde med de forskellige uddannelsesinstitutioner om projekter for de ’udsatte’ arbejdsløse (Larsen m.fl. 1996). Og i enkelte tilfælde blev der også gjort ganske succesrige forsøg på at modgå arbejdsmarkedet strukturelle problemer, via et institutionaliseret planlægningssamarbejde imellem arbejdsformidlingen, arbejdsmarkedsråd, uddannelsesinstitutioner og virksomhederne (Aktuelt 12/3 1997). På hver deres måde var disse tiltag med til at give det ’faglige rationale’ og ’velfærdsrationalet’ fornyet vægt i feltet, fordi det blev orienteringen i disse rationaler, som blev lagt til grund for, hvem blandt de arbejdsløse der skulle investeres i. Derfor er den ’koordinerede’ aktivering også specielt vigtigt at huske på, når man kigger på forvaltningens reaktion på den ’frivillige’ aktivering.

Effektiviseringen med menneskeligt ansigt

I begyndelsen af halvfemserne var arbejdsministeren som nævnt indstillet på at hjælpe de ’udsatte’ grupper på arbejdsmarkedet, og sendte derfor de regionale

⁷⁰ Kampen om orlovsordningerne er måske et af de mest interessante tovtrækkerier i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde og den fortjener en lang grundigere behandling end hvad jeg kan præstere her. Den massive opbakning til skraldemandsmodellens forskellige måder at fordele arbejdet på, viser for mig at se, at orlovsordningerne var en realistisk tilgang til de som ’borgerløn’ blot er en utopisk vision for. Her vil jeg dog blot nævne nogle af positionerne i orlovsdebatten, som alle kan identificeres i LOs formand Finn Thorgrimson indlæg de 8/9 1994; Orlov et måde at fordele arbejdet på (fagligt – blev trængt allerede i starten af halvfemserne trods massiv folkelig og faglig opbakning), orlov som et gode til befolkningens behov (velfærd – blev trængt ved satsningsåttelserne i 1995), orlov som en måde at kvalificere alle arbejdstagere på (investering), orlov som en luksus til de beskæftigede dele af befolkningen (service – blev realiseret i 1996 hvor de arbejdsløses ret til orlov blev fjernet) og orlov som en ’unødig luksus’ (forvaltning – blev langsomt gennemsat med den gradvise nedlæggelse af orlovsordningerne).

arbejdsmarkedsråds arbejdsplaner tilbage, fordi de ”ikke prioriterede de udsatte grupper og de langtidsledige højt nok” (Politiken 27/6 1994). Hun ville med andre ord sætte politisk pres på rådene, så de i højere grad fulgte de investeringsstrategier, som blev anset for centrale i reformen.

Men samtidig holdt regeringen – og i særdeleshed finansministeriet – fast i, at den offentlige produktivitet skulle øges. Og derfor udsendte arbejdsministeren allerede i april 1994 et ’hyrdebrev’, der kan anskues som en klar repræsentation af forvaltningens effektiviseringsbestræbelser i forhold til arbejdsformidlingens handleplanspraksis. I brevet erklærede arbejdsministeren, at produktionen af handleplaner skulle sættes op, så alle fik de handleplaner, de havde krav på (Politiken 2/7 1994, Larsen m.fl. 1996). Disse effektiviseringer skete øjensynligt også for at hjælpe de ’udsatte’ grupper, som ikke havde fået handleplaner, fordi de ikke selv havde henvendt sig. Men det stigende produktionskrav øgede imidlertid arbejdspresset ganske gevaldigt i arbejdsformidlingen, og den praktiske betydning af disse effektiviseringsbestræbelser blev derfor hurtigt tydelig. ”Medarbejderne var under så hårdt pres, at en stribe arbejdsformidlinger fik påtaler af Arbejdstilsynet”, og ”enkelte steder udviklede det sig til strejker i protest mod forholdene” (Politiken 1/12 1995). Det samme billede gjorde sig gældende i slutningen af 1995, hvor en CASA-undersøgelse pegede på, at arbejdsformidlingen var præget af ”stress og kaos” (Politiken 6/12 1995). Og dette arbejdspres blev øget gevaldigt, da det under finanslovsforhandlingerne for 1996 blev besluttet, at aktiveringsindsatsen skulle fremrykkes med et år (så de arbejdsløse fik ’ret og pligt’ til aktivering efter to frem for tre år). Der var godt nok enighed om, at det ville skabe en ekstra arbejdsopgave, men regeringen og arbejdsministeren fastholdt, at man kun ville tilføre arbejdsformidlingen en relativt lille ekstra driftsbevilling. Det medførte kritik fra regionscheferne, men de fik at vide, at de ikke skulle politisere, men blot varetage deres ”ansvar for, at de inden for de økonomiske rammer, løfter den opgave der ligger”. (Politiken 6/12 1995).

Dette arbejdspres fik, som en tillidskvinde i arbejdsformidlingen forklarede det, betydning for arbejdsprocesserne: ”Jeg kan ikke give de ledige en optimal vejledning, fordi jeg simpelt hen ikke har tid til at få læst alle de nye love, regler, cirkulærer og meddelelser, som hele tiden bliver ændret. Og de ledige kan slet ikke finde ud af systemet, så de ringer jo også for at spørge. Det tager også meget tid. Jeg kan ikke overskue det hele, så hvis arbejdsministeren holder fast [ved den lave ekstrabevilling], så må hun fortælle os, hvad vi ikke skal lave, for vi kan simpelt hen ikke klare det hele” (Politiken 7/12 1995). Nødvendigheden af at prioritere blev altså skærpet af mangel på personale i arbejdsformidlingen, og resultatet af dette arbejdspres blev, at den vejledning, som kunne hjælpe nogle af de ’udsatte’ i gang med uddannelsesaktiviteter, stort set forsvandt. I stedet for den tilsyneladende opprioritering af de ’udsatte’ grupper, blev det – som en større evaluering konstaterede i midten af 1996 – *i endnu højere grad* de, som i forvejen havde klare fremtidsplaner og ressourcer til at formulere dem, som fik del i de langvarige og titelgivende uddannelsesforløb (Aktuelt 27/11 1996). Og den måde både regeringen og embedsmændene kritiserede denne konklusion på antyder, at det ikke bare var et uheldigt sammentræf af tilfældigheder, som blev illustreret i evalueringen, men konsekvensen af en bestemt orientering i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde, som regeringen og embedsmændene ønskede at forsvare⁷¹.

⁷¹ Denne konklusion blev kraftigt bestredet af Arbejdsmarkedsstyrelsen, som selv havde bestilt og betalt for evalueringen. Og jeg vil våge den påstand, at fordi CARMA fastholdt deres konklusioner, blev det sidste gang, de blev hyret til at foretage

Denne orientering imod effektiviseringer har præget feltet hele vejen op igennem 90'erne, men når jeg tager fat i 'hyrdebrevet', er det dels, fordi det er den første tydelige markering efter arbejdsmarkedsreformen, og dels fordi det her blev helt tydeligt, at det var ministerens krav om effektiviseringer, der var årsagen til, at arbejdsformidlingen øgede 'standardiseringen'. Forvaltningsrationalets bestræbelser på at effektivisere og få 'mest muligt for pengene' var altså med til at ændre orienteringen i de investeringer, som blev foretaget i feltet.

Den nye strategi

Den øgede handleplansproduktion skulle sikre effektivitet, men også at virksomhederne ikke kom til at mangle personer til jobtræningspladser. Det var i første omgang kommunerne, der erklærede deres behov for jobtræningspersoner, og på foranlediget af hyrdebrevet blev der flere steder i arbejdsformidlingen indført "midlertidig procedure" i forhold til de arbejdsløse. Som en medarbejder beskrev det, blev der tale om en "ren ekspedition af handlingsplaner" og et valg af den "letteste løsning", hvilket ofte betød offentlig jobtræning. Dels fordi der var "politisk pres for at få mere jobtræning", og dels fordi det ikke krævede helt så meget vejledning (Statsansatte 11-94)⁷².

Denne standardisering blev dog kraftigt angrebet af fagbevægelsen, hvor blandt andet HK kritiserede regeringen for, at "sætte ønsket om et statistisk knæk i arbejdsløshedskurven højere end reel hjælp til de arbejdsløse". Specielt blev det kritiseret, at kommunernes erklærede behov for jobtræningspersoner blev prioriteret så højt, for hvis kommunerne ønskede personale, måtte de erklære "en reel mangel på kvalificeret arbejdskraft", ikke på jobtræningspersoner (Politiken 4/5 1994). Arbejdsministeren trak derfor sin udmelding delvist i land og fremlagde en 'ny strategi', hvor der ville være mere fokus på 'uddannelse' og 'de lediges ønsker'. Men denne nye strategi indbefattede ikke de langtidsledige, for dem ville regeringen bruge til at "koble de mange uløste opgaver med en aktivering af de mange ledige hænder" (Politiken 30/9 1994).

Denne 'nye strategi' kan altså anskues som formuleringen af et kompromis imellem den 'frivillige' aktivering, som de der i forvejen havde en tæt tilknytning til arbejdsmarkedet kunne få glæde af, og en 'standardiseret' aktivering, hvor de som havde færre ressourcer kunne bruges til at fylde huller ud på arbejdsmarkedet. Den sociale betydning af dette kompromis blev for alvor

undersøgelser af denne art. Efterfølgende har Arbejdsmarkedsstyrelsen udarbejdet rammeaftaler, der sikrer, at styrelsen har alle rettigheder til fremtidige evalueringer og kan vælge ikke at udgive dele af resultaterne. Samtidig har styrelsen sikret sig, at selve udbudsmaterialet – det vil sige selv grundlaget for evt. evalueringer – bliver hemmeligholdt, lige som selve rammeaftalen (Larsen 2001). Styrelsen har med andre ord sikret sig, at undersøgelsesernes produktionsbetingelser er blevet usynliggjort, og at styrelsen selv bestemmer, hvilke dele af produktionen, som kommer ud til offentligheden, og hvordan den præsenteres.

⁷² I København blev de arbejdsløses "lovbundne ret" til råd og vejledning, samt deres muligheder for at anke deres behandling suspenderet, og de som "ikke kan formulere deres ønsker til uddannelse klart" blev ganske enkelt indkaldt til massesamtaler hver eneste dag, indtil de fandt en jobtræningsplads i arbejdsformidlingens katalog over jobtræningspladser. På den måde kunne de arbejdsløse sendes ud i 'selvvalgt jobtræning'. Men selv om der sikkert har været lignende historier i andre regioner, så er det vigtige den mere generelle indsigt, som kunne udtrækkes af situationen; nemlig, at når arbejdsformidlingen "springer erhvervsvejledningen over, går det ud over de svageste" (FOA-bladet 5/7 1994).

tydeligt, da aktivitetspuljen begyndte at slippe op i 1997. Da meddelte arbejdsformidlingen flere steder, at den kun kunne give ”den lovpligtige og billigste aktivering” til de mange ’ledige hænder’, som var i kommunal jobtræning, fordi andre grupper havde fået så meget ”længerevarende aktivering”, at der ikke var økonomi til begge dele (Politiken 7/11 1996).

Og selv om den ’frivillige’ aktivering stadig var til stede for de lidt mere velformulerede og ressourcestærke personer, så blev den ’standardiserede’ aktivering i stigende grad den dominerende aktiveringsstrategi for flere og flere grupper, i takt med at økonomien strammede til, og de forskellige aktiveringsmuligheder blev begrænsede⁷³. Effektiviseringsbestræbelserne gjorde efterhånden, at hovedformålet for arbejdsformidlingens medarbejdere blev, at få de ledige ind i de ”kursustilbud, som købes i bunkevis af fagskolerne”, uanset om de var relevante for de arbejdsløse eller ej. Kurserne skulle af økonomiske hensyn ”med fandens vold og magt fyldes op, når nu de var købt og betalt” (Aktuelt 27/12 1997). Eller formålet kom til at bestå i at få aktiveringssystemet til at fungere ved at fylde puljehold op og vælge kurser ud fra, hvem der finansierer disse (Statsansatte april 1998)⁷⁴. Det blev altså i stigende grad effektiviseringsbestræbelserne, som kom til at dominere arbejdet, og denne dominans blev senere systematiseret i forskellige former for økonomistyringssystemer. Det førte til, at den enkelte markarbejder i arbejdsformidlingen selv skulle finde besparelserne blandt sine ’klienter’, hvis én af dem skulle overskride den standardiserede ’gennemsnitspris’.

Samarbejds- eller forvaltningsrelationer

Denne standardisering blev ganske kraftigt fremmet af embedsværket, men det mødte en del modstand hos markarbejderne i både arbejdsformidlingen og på uddannelsesinstitutionerne. Nogle af dem betragtede stadig de arbejdsløse, som deres primære ’kunder’ (Jyllands-Posten 20/9 1997), og selv hvis deres hensyn

⁷³ ”Kravene til uddannelsesorlov blev skærpet - altså hvilke ting, man måtte uddanne sig til - selve orlovstiden blev halveret - beløbene til sabbatorlov og til børnepasning blev flere gange sat ned, og de lediges ønsker og behov blev skubbet til side, og man skelede mere og mere til ’arbejdsmarkedets behov’ - uden at man rigtig kunne forklare, hvad det egentlig betød” (Aktuelt 27/12 1997). ”Arbejdsmarkedsreformen fungerede ikke så godt, som den gjorde, da den startede i 1994, pga. indskrænkninger og begrænsninger. Tilbuddene er ikke så mangfoldige som førhen, bl.a. orlovsmulighederne er både tidsmæssigt og fagligt blevet betydeligt indskrænket, og det gør det sværere at aktivere de ledige. Forbedringer kræver ressourcer til AF, hvor der i dag er færre ’sagsbehandlere’, end da reformen startede i 1994” (Aktuelt 25/3 1998). ”Muligheder for at imødekomme de lediges uddannelsesønsker er blevet stærkt indskrænket fra 1996 og frem. Dengang orienterede vi os ret bredt på AF, og kunne imødekomme næsten hvad som helst. Men efter vi er blevet forpligtet til at lede folk over i de mange puljehold, er der næsten intet individuelt skøn tilbage” (Statsansatte april 1998).

⁷⁴ I 1996 blev der gennemført en reform på AMU-området, som betød at kursusudgifterne ikke gik fra arbejdsformidlingens budgetter. Og selv om arbejdsformidlingen *hvert eneste år* havde haft overskud i aktivitetspuljen, fokuserede regionscheferne så meget på økonomien, at de tvang medarbejderne til at sende arbejdsløse på disse ’gratis’ kurser. Jeg vil ikke påstå, at disse kurser ikke havde relevans for visse af de arbejdsløse, der kom på dem, eller forbedrede deres forudsætninger i forhold til arbejdsmarkedet. Som nævnt i begyndelse af historiseringen, kan forskellige kurser have forskellig betydning for forskellige deltagere. Det centrale er, hvad der bliver begrundelsen for, at de kommer på disse kurser, og det bliver i dette tilfælde bevillingsstrukturen. Det fik en daghøjskolelærer til at spørge: ”Skal ledige henvises til kurser, fordi de er ’gratis’, eller fordi der leveres kvalitet?” (Aktuelt 28/11 1996). Og i slutningen af 1998 måtte arbejdsformidlingen så levere 800 mio. tilbage til staten, primært fordi de arbejdsløse havde ’valgt’ AMU-kurser.

til de arbejdsløse var blevet svækket i 80'erne, så var deres sans for samarbejdsrelationerne stadig forholdsvis intakte. Og det er derfor væsentligt at fokusere på tovtrækkerierne om relationerne imellem de forskellige institutioner og specielt på de mange tiltag, som skulle omdanne disse relationer fra hjælpeorienterede samarbejdsrelationer til markedsorienterede forvaltningsrelationer.

For det første kom der et hav af succeskriterier og måleenheder, som arbejdsformidlingens arbejde skulle forholde sig til. Det officielle formål var dels at kunne overvåge arbejdsmarkedet og dels at sammenligne de forskellige regioners indsats. Men samtidig førte det til mere 'standardiserede' arbejdsgange retorisk legitimeret med ønsker om et 'ensartet serviceniveau'⁷⁵. Op igennem 90'erne pågik der således et tovtrækteri imellem de regionale arbejdsmarkedsråds bestræbelser på, at prioritere deres investeringer efter regionale styrkeforhold og arbejdsmarkedsforhold på den ene side og centraladministrationens bestræbelser på, at sikre sig kontrol med den indsats, som officielt var blevet decentraliseret med reformen i 1994, på den anden. Det førte til et utal af forskellige styringssystemer med måltal, resultatkontrakter, effektmålinger og produktionsstatistikker.

Det eneste, regionerne fik lov at beholde for sig selv, var det økonomiske ansvar for tiltagene, og når pengene slap op lød opfordringen, at rådene skulle "være mere omkostningsbevidste, omprioritere og vise godt købmanskab" (Fagbladet nr. 40 1996). Effektiviseringsbestræbelserne blev således implementeret i rådene og hos regionscheferne, som efterhånden blev så dygtige til at spare, at der blev sendt penge tilbage til arbejdsministeriet (se. f.eks. Aktuelt 5/1 1998).

Disse tovtrækkerier er langt fra uinteressante, – specielt fordi både styrelsen og rådene har oprustet deres beredskab af symbolproducenter, hvilket derved er blevet en voksende faktor i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde. Men her vil jeg blot konstatere, at resultatet er blevet en stigende 'standardisering' af aktiveringsindsatsen, som har gjort de centralt udmeldte krav mere og mere centrale, og hensynet til de arbejdsløses forudsætninger og ønsker mindre og mindre legitimt.

Samtidig er der blevet skabt en række markedsorienterede forvaltningsrelationer imellem arbejdsformidlingen og de institutioner, som udfører aktiveringen, som gør, at kravene til arbejdsformidlingen langsomt, men sikkert, er blevet lig med kravene til institutionerne. Det viser sig f.eks. ved, at de mange målekategoriers sammensætning er en af vejledernes helt centrale referencerammer, når de skal vurdere deres muligheder for at lave en 'succesfuld' aktivering.

Forklaringen skal findes i nogle af de tiltag, der på forskellig vis anfægtede grundlaget for den 'koordinerede' aktivering. Her kan bl.a. nævnes den administrative opdeling imellem arbejdsformidlingen og de forskellige uddannelsesinstitutioner, som dels blev juridisk konstitueret ved reformens

⁷⁵ Hvad et sådant 'ensartet serviceniveau' betyder i praksis blev tydeligt under et af de mest ekstreme forsøg på at standardisere indsatsen. "Alle arbejdsgange er skrevet ned, og vi ved nøjagtigt hvad vi skal gøre, men det betyder også at alt det impulsive er forsvundet(...) Jeg tillader mig stadigvæk at ringe til en virksomhed og høre, om jeg må sende en eller anden kunde ud til en samtale hos dem, hvis jeg kan se, det er en der er i knibe. Men den telefonsamtale må jeg reelt ikke lave. Det står ikke i vores jobbeskrivelser (...). Men jeg skal jo også kunne leve med mig selv – det må ikke blive standarder det hele" (Statsansatte april 1998). Et 'ensartet serviceniveau' fjerner med andre ord muligheden for at give ekstra hjælp til dem, som har behov for det, det vil sige både de 'udsatte' og 'svage' grupper.

begyndelse og dels blev bekræftet administrativt af en skarp opdeling imellem drifts- og aktivitetsbevillinger i arbejdsformidlingen⁷⁶. Denne opdeling medførte en ændring i, hvem der kunne varetage de forskellige opgaver og de relationer, de havde til resten af feltets agenter. Der blev f.eks. flere og flere arbejdsmarkedspolitiske tiltag, som blev gennemført af private konsulentfirmaer eller uafhængige uddannelsesinstitutioner. "Dels fordi AF ikke selv har lønkrone til, at medarbejdere kan afholde den slags aktiviteter, men penge til at købe kræfter udefra", og dels fordi arbejdsformidlingen ikke længere havde kapacitet til at kunne levere kvalificeret vejledning til "ny målgrupper" (Aktuelt 15/7 1996). I stedet blev arbejdsformidlingen i stigende grad en *forvaltningsenhed*, som administrerede ressourceforbruget i indsatsen uden at have kendskab til de konkrete forhold (som f.eks. deltagernes forudsætninger), og de forskellige institutioner og firmaer, som havde dette kendskab til de konkrete forhold, havde ikke længere indflydelse på ressourcefordelingen. Arbejdsformidlingen havde med andre ord ikke længere "ressourcer til at lave en ordentlig prioritering" af indsatsen, som det lød i konklusionen på en omfattende evaluering af reformens første fase (Aktuelt 27/11 1996). Og at denne tendens blot blev kraftigere, blev specielt tydeligt i relation til den store IT-bølge, hvor arbejdsformidlingens ledelse selv måtte erkende, at arbejdsformidlingen "ikke ved meget om indholdet af de kurser, de sender de arbejdsløse på".

Konsekvensen blev, at et utal af udbydere begyndte at tage skyhøje priser for kurser, hvis indhold var ganske ubrugeligt for både virksomhederne og de arbejdsløse (Politiken 24/10 1996).

Løsningen på denne problemstilling skulle efter embedsmændenes mening findes i de "offentlige licitationsregler" (ibid.), som skulle sikre at ressourcerne blev udnyttet effektivt. Derfor vil jeg også nævne, hvordan Rigsrevisionen, med fremhævelse af Finansministeriets udbudscirkulære, som skulle sikre, at det blev "muligt for flere tilbudsgivere at byde på opgaverne", havde leveret en kraftig kritik af arbejdsformidlingens samarbejdspolitik. Denne kritik fik arbejdsmarkedsstyrelsen til at udarbejde en "vejledning om reglerne for køb", som gjorde samarbejdet ulovligt, fordi det var konkurrenceforvridende (Politiken 8/6 1996). Udbudscirkulæret var altså med til at skærpe opdelingen imellem arbejdsformidlingen, som 'køber', og institutionerne, som 'udbydere' af aktiveringsaktiviteter, og at ville løse problemet med arbejdsformidlingens manglende indsigt på denne måde, svarer nok til at ville slukke bål med benzin.

Udbudscirkulæret havde i øvrigt allerede været brugt som argument for, at det skulle være private konsulenter frem for arbejdsformidlingen, der skulle hjælpe virksomhederne med deres uddannelsesplanlægning (Politiken 28/2 1996),

⁷⁶ Denne deling betød, at arbejdsformidlingen blev en slags "flaskehals i et system, som skal sætte de ledige i gang". Allerede i 1994 beklagede repræsentanter for AMU-centrene, at arbejdsformidlingen ved at gøre "vejledning til en ren videnskab" kom til at "ruge over de penge, man har fået tildelt til bl.a. køb af uddannelsespladser til de ledige" (Politiken 11/6 1994). Og i slutningen af 1995 røg 1,2 mia. af aktiveringsmidlerne "tilbage i statskassen, fordi man simpelthen ikke har kunnet nå at gennemføre planerne for de ledige" (Politiken 6/12 1995). Samme tendens viste sig som nævnt i 1997, hvor regionscheferne med nye økonomistyringssystemer havde taget ansvaret på sig og sikret store besparelser, selv om mange arbejdsløse ikke havde fået deres lovpligtige aktiveringstilbud. Og også i 1998 kunne det konstateres, at regionerne for fjerde år i træk måtte sende penge tilbage, og centraladministrationen og folketingspolitikerne tog konsekvensen heraf og skar i aktivitetsbevillingen (Jyllands-posten 1/5 1998). Dette skete, imens arbejdsformidlingen selv var under et voldsomt arbejdspress, fordi den ikke havde en tilstrækkelig driftsbevilling. Den forvaltningsmæssige opdeling af drifts- og aktivitetsbevilling satte altså en bremser for investeringerne.

hvilket var helt i tråd med DA's ønsker (Aktuelt 29/2 1996). Dermed forsvandt en oplagt indgangsvinkel til, at få velfærdshensyn ind i arbejdsformidlingens samarbejde med virksomhederne – nemlig at få integreret de lidt mere 'udsatte' grupper via vikar aktiviteter. Langsomt, men sikkert, blev der færre jobrotationsprojekter og – endnu mere sigende – der var markant færre arbejdsløse, som fik lov at deltage i dem (Aktuelt 2/2 1998). De projekter, som kunne være med til at ændre virksomhedernes vurderingskriterier, blev i stigende grad dikteret af disse vurderingskriterier, fordi de agenter der havde andre interesseorienteringer blev udelukket fra indflydelse⁷⁷.

Forsøgene på at skabe en 'koordineret' aktivering blev derfor langsom fortrængt af et utal af 'standardiserede' vurderingssystemer. Selv om jeg kan give eksempler på, at der stadig er visse samarbejdsrelationer imellem specialarbejderforbundets vejledere og arbejdsformidlingens markarbejdere, så er det få (og i øvrigt så illegitime, at de er på kant med den nuværende lovgivning). Det er således sigende, at vejledernes og de arbejdsløses faste kontaktperson på den lokale arbejdsformidling ikke har *nogen som helst* indflydelse på, om det bliver specialarbejderforbundet eller andre agenter, som kommer til at tage sig af de 'udsatte ledige' fremover. Det afgøres af centralt placerede forvaltere, der alene forholder sig til holdenes statistiske succes⁷⁸.

De arbejdsløse skal kunne betale sig

Ved begyndelsen af arbejdsmarkedsreformen stod investeringsrationalet altså stærkt i feltet, hvilket blev markeret af, at uddannelse blev betragtet som centrale 'egenskaber' i feltet og af en forestilling om, at et 'funktionelt arbejdsmarked' var et, hvor investeringer i opkvalificering af arbejdstagerne sikrede, at disse kunne honorere virksomhedernes og arbejdsprocessernes foranderlige krav (se f.eks. Politiken 17/7 1994). Men i takt med at investeringerne blev mere og mere effektiviserede, og i takt med at både den 'frivillige' og den 'koordinerede' aktivering blev afløst af mere 'standardiserede' aktiviteter, blev også selve troen på uddannelse anfægtet. I første omgang fordi uddannelse ikke kunne løse arbejdsløshedsproblemerne i et snuptag (Politiken 17/8 1994), og fordi ikke alle arbejdstagere kunne eller ville tage den uddannelse, der var 'behov' for (Politiken 20/11 1994). Senere fordi hverken de arbejdsløses uddannelsesønsker (Politiken 5/9 1996) eller uddannelsernes indhold passede til 'arbejdsmarkedets behov' (Politiken 20/7 1995).

Disse retoriske angreb på investeringsrationalet førte fra midten af halvfemserne til skærpelser af kravene til uddannelse. Reformerne i 1996, 1999 og 2002 medførte alle indskrænkninger i muligheden for, at 'uddannelse' kunne være en måde at 'komme videre' på. Men disse ændringer kan være svære at få øje på, hvis man ikke samtidig har blik for de ændringer, der blev foretaget i

⁷⁷ I 2000 blev denne markedsliggørelse af relationerne imellem arbejdsformidlingen og de institutioner, der skal varetage aktiveringen stadfæstet med en kraftigt eksponeret udlicitering af arbejdsformidlingens aktiverings opgaver. For folkene på gulvet betød den nye lovgivning ikke de store ændringer, men på det symbolske plan var det en tydelig markering af, at arbejdsformidlingen juridisk var blevet en *forvaltningsenhed*, fordi den skulle oprette specielle enheder for at byde på varetagelsen af sine egne opgaver (Vejle Amts Folkeblad, 16/12 2000).

⁷⁸ Efter et længere angreb på forvaltningens 'produktivitets'-bestræbelser blev det i stigende grad 'effekten' (frem for aktiviteterne), som blev succeskriteriet for effektiviseringsbestræbelserne. Dermed bliver aktiviteternes succes i stigende grad afhængig af konjunkturerne på arbejdsmarkedet, hvilket blandt andet har givet sig udslag i, at de arbejdsløses 'egnethed' og 'rådighed' varierer ganske kraftigt med høj- og lavkonjunkturer (Aktuelt 21/1 1998 og Ebsen og Guldager 2002, s. 64).

forvaltningens vurderingskriterier. Her blev fokus ændret fra 'produktiviteten' i institutionernes arbejde – uafhængigt af hvad der blev produceret – til 'effekten' af aktiviteten – uafhængigt af de situationer denne effekt blev produceret under. Denne ændring kan sættes i forbindelse med en længere debat, som kan siges at repræsentere tovtækkeriet imellem forvaltningsrationalets effektiviseringsbestræbelser, investeringsrationalets kvalificeringsbestræbelser og det virksomhedsorienterede servicerales bestræbelser på at servicere virksomhederne og de stærkeste arbejdstagere. I denne debat forsøgte en fortvivlet markarbejder i arbejdsformidlingen på et tidspunkt at påpege de uheldige konsekvenser, som den store afstand imellem markarbejderne og de centralt placerede beslutningstagere havde. Og han pegede på det uhensigtsmæssige i, at arbejdet var orienteret imod det 'pindetæller', som skulle holde 'produktiviteten' oppe. "Pindene' tjenes hjem ved at medarbejderne bruger dage og uger på f.eks. at besøge daginstitutioner på stribe for at få det at vide, som et enkelt besøg på rådhuset kunne give. Hvis en ledig melder sig i arbejde, så noteres omhyggeligt hans nye arbejdsplads, og det tastes ofte ind som et virksomhedsbesøg, - for slet ikke at nævne de - høj og lav - som tilfældigt har været til en reception, hvor flere arbejdsgivere var til stede. Det bliver derefter registreret som 'pinde' i form af virksomhedsbesøg" (Politiken 8/3 1996).

Dette opråb medførte en voldsom debat, og man kunne måske forvente, at de efterfølgende ændringer ville medføre den lydhørhed, som de pågældende medarbejdere havde efterspurgt. Det skete imidlertid ikke. Og når jeg fremhæver denne historie, er det for at demonstrere, hvordan feltteoriens teoretiske forklaringsmodel kan synliggøre, hvorfor et sådant opråb – trods massiv opbakning fra alle andre end arbejdsformidlingens ledelse – ikke fik det udfald, som logisk set kunne forventes. Forvaltningsrationalet var ganske enkelt for stærkt til sådan uden videre at blive anfægtet, og det blev i stedet kompromiseret imellem investeringsrationalet og velfærdsrationalet, som blev anfægtet.

Således blev resultatet af debatten, at vurderingen af arbejdsformidlingens og institutionernes arbejde blev omdefinert fra 'produktivitet' til 'resultat- og effektmålinger' (Politiken 7/4 1996). Disse ændringer betød langt fra, at der blev færre administrative opgaver for arbejdsformidlingens akademiske analytikere⁷⁹. Tværtimod blev der igangsat en masse overvejelser om, hvordan 'effekten' bedst kunne måles, og ved starten af 2001 blev der lanceret et ganske nyt målesystem, som med sine 21 nye målekategorier skulle sætte en stopper for 'pindetælleriet' (Nyt fra Arbejdsministeriet Marts 2001). Men ændringerne i forvaltningens vurderingskriterier betød til gengæld nye arbejdsbetingelser for 'markarbejderne' i både arbejdsformidlingen og uddannelsesinstitutionerne.

Med de nye vurderingskriterier forsvandt debatten om forskellige aktiviteters relation til forskellige grupper af arbejdstagere stort set. Indholdet i de forskellige aktivitetskategorier blev ganske enkelt fortrængt fra den officielle dagsorden, fordi det ikke længere var interessant, hvad man gjorde, men alene, hvilken 'effekt' det havde.

⁷⁹ En del af opråbets kritik var rettet imod "rådssekretariatets mange akademikere", der med deres ringe kendskab til praksis og deres store iver efter at "fremlægge flotte tal i Rådet for", fungerede som et "filter" imellem markarbejderen og de faglige repræsentanter (Politiken 8/3 1996). Moderniseringen af arbejdsformidlingen er således også historien om, hvordan gruppen af analytikere og mellemledere er vokset, imens gruppen af markarbejdere er blevet mindre. "Regnet ud i årsværk er vi 20-30 mennesker til dette arbejde i Storkøbenhavn. Sæt det op imod de ca. 30 akademikere og en ledelsesstab på ca. 70" (ibid.).

Effektmålingerne kunne hurtigt konstatere, at de aktivitetskategorier, som stort set kun var orienteret imod virksomhedernes behov, gav relativt gode 'resultater' (Jyllands-Posten 23/2 1998), og at de aktivitetskategorier, der primært var besat af arbejdstagere, der allerede i forvejen besad de 'egenskaber', som passede til virksomhedernes vurderingskriterier, havde en relativ høj 'effekt' (Langager 1997). Arbejdsformidlingen blev herefter pålagt at skærpe sin kontrol af den 'arbejdsmarkedspolitiske relevans' af de tilbud, der blev givet til de arbejdsløse (Jyllands-Posten 31/7 1998). Det skulle være de 'effektfulde' tilbud, som skulle gives til de arbejdsløse. Derfor blev der også lagt mere vægt på den 'effektfulde' private jobtræning, hvilket igen var med til at understrege, at det var virksomhedernes vurderingskriterier, der var relevante for, hvem der skulle have arbejde *og*, at 'arbejde' i stigende grad skulle være den eneste måde at 'komme videre' på.

Ud fra denne logik – der altså 'forklarer' det, der i virkeligheden er virkningen af hele arbejdsmarkedets mange sammensatte sammenhænge med den enkelte aktivitetskategoris 'resultater' – kom de aktiviteter, som var orienteret imod de lidt mere 'udsatte' grupper, under et kraftigt pres. Således blev f.eks. AMU-centrenes 'tilrettelagte længerevarende forløb' (26/8 1998) – som var et af centrenes tiltag for de 'udsatte' grupper, som havde svært ved at honorere erhvervsskolernes boglige krav – sat under et kraftigt pres fra DA og centraladministrationen⁸⁰.

Og kravene om 'øget faglighed' fik tilsyneladende AMU-centrene til at skærpe deres boglige krav, for vejlederne fortæller, at 'afklaringsholdet' er blevet oprettet for at hjælpe den voksende gruppe, som ikke kan klare AMU's krav.

I det hele taget satte 'effekt'-retorikken et kraftigt pres på uddannelsesinstitutionerne og 'investeringsrationalets' repræsentanter. Herfra blev problemet dog delvist sendt videre til de udsatte arbejdsløse med en påstand om, at det var deres forudsætninger, der gav den ringe effekt.

Det blev således i stigende grad den dominerende forståelse, at "en stor del af de arbejdsløse slet ikke skal befinde sig i AF-regi", fordi denne institution "alene skal tage sig af de meget stærke ledige" (Jyllands-Posten 3/10 1997). Og der blev gjort mange overvejelser over, hvordan man kunne "skelne mellem ledige, som er parate til at blive formidlet til job, og ledige, som ikke er parate" (Aktuelt 21/1 1998).

At sådanne tiltag ofte blev legitimeret som forsøg på at 'hjælpe' de arbejdsløse skal selvfølgelig nævnes, men at en sådan opdeling lige så godt kunne bruges til at "sætte fokus på de lediges manglende parathed og flytte de svageste over i det sociale system" gjorde Dansk Arbejdsgiverforening hurtigt klart (ibid.)⁸¹.

⁸⁰ Kritikken af de 'tilrettelagte sammenhængende forløb' var blot kulminationen på et langt tovtværk, som i høj grad handlede om forsøget på at sammenlægge erhvervsskoler og AMU-centre for at spare penge. Men selv om disse bestræbelser ofte blev begrundet med ønsket om at få 'mest muligt for pengene' (Aktuelt 30/10 1997), så blev 'effektmålingerne' endnu et argument: "Det foruroliger, at AMU-systemet lægges for had, idet det i dag stort set alene er det sted, hvor såkaldte ufaglærte, ledige såvel som arbejdende, kan hente uddannelse. Der har i kritikken været fokuseret på jobeffekten, men hvis vi alene som succeskriterium bruger det at komme i arbejde, så skal vi lukke de fleste af vore uddannelsesinstitutioner og specielt de højere læreanstalter" (Aktuelt 19/8 1996).

⁸¹ Også en overflytning til det sociale system blev legitimeret med, at der her kunne ydes en bedre indsats. Men i det sociale system var det åbenbart også nødvendigt at prioritere. For i kommunerne efterlystes "en politisk tilkendegivelse af, hvornår kommunerne må opgive at aktivere" de tungeste blandt kontanthjælpsmodtagerne (Jyllands-Posten 3/9 1997). Og i slutningen af halvfemserne var forholdene for

Under alle omstændigheder gjorde embedsmændene i centraladministrationen sig flere og flere overvejelser om, hvilke af de arbejdsløse det overhovedet kunne betale sig at investere i. Det var en udvikling, der allerede startede i 1994, hvor enkelte regionssekretariater – på baggrund af tidsstudier – foretog beregninger af aktiviteterens priser (Politiken 18/12 1994), og som tog kraftigt til i styrke i slutningen af halvfemserne for foreløbigt at kulminere med arbejdsministeriets vurdering af ”opkvalificeringseffekten ved at se på, om aktiveringen medfører *mindre udgifter til offentlige ydelser* i forhold til, hvis personen ikke var blevet aktiveret” (Nyt fra Arbejdsministeriet Marts 2000, min kursivering). Det var endelig blevet legitimt at fremsætte en eksplicit formulering af forvaltningsrationalet.

Den manglende interesse for indholdet og den ensidige interesse for ’jobeffekten’ kulminerede foreløbigt med de jobsøgningskurser, som blev arbejdsformidlingens nye ’redskab’ ved arbejdsmarkedsreformen i 2001. Her blev aktiveringsindsatsens fokus ganske kraftigt flyttet fra ’uddannelse’ – i den erhvervsorienterede forståelse, som kvalificering til *både arbejdsmarkedet og arbejdspladserne* – til ’aktivering’ – i form af *enten* jobtræningens arbejdspladskvalificering eller jobsøgningskursernes arbejdsmarkedskvalificering. Og mens privat jobtræning i virksomhedsservicingens navn blev en indslusningsforanstaltning for de stærkeste arbejdsløse, så blev jobsøgningskurserne et standardiseret tilbud med fokus på de arbejdsløses evne til at ’sælge sig selv’. Det er dette fokus på arbejdsmarkedskvalifikation, som Mettes fortælling så tydeligt repræsenterer; frem for at forbedre hendes muligheder for at få og varetage et arbejde, har aktiviteterne blot sat hende i gang med at sælge ud af sig selv.

Flere incitamenter og nye egenskaber

Men skal man forstå, hvorfor mange af de arbejdsløse er ’samarbejdsvillige’ og ’indforståede’ med denne tilgang, som gør ’arbejde’ til det eneste fokus i aktiveringen, og som gør det at ’sælge ud af sig selv’ til den eneste måde at få det på, så må man igen kigge på ændringerne i de arbejdsløses sociale og økonomiske betingelser – og i særdeleshed på ændringerne i dagpengesystemet.

dagpengemodtagerne så pressede, at Dansk Arbejdsgiverforening i stigende grad begyndte at fokusere på kontanthjælpsmodtagerne og disses rådighed (se f.eks. Jyllands-posten 5/2 1999). Selv under forringede vilkår var der altså plads til at hierarkisere de arbejdsløse, og det kan man med fordel huske på, når den nye strukturreform træder i kraft.

Disse ændringer kan bedst forstås som den praktiske virkeliggørelse af den skarpe opdeling imellem 'fleksible' og 'svage' arbejdstagere, som insider-outsider-teorien havde bygget på. Allerede i 1994 havde den socialdemokratiske socialminister forklaret, hvordan insider-outsider-teoriens skarpe skellen kunne gøres til virkelighed: "Ved at gøre mere ud af rådighedsbegrebet finder vi ud af, hvem der har særlige problemer", og det er en forudsætning for en "gennemgribende omlægning, hvor vi skiller dem ud, der kun har arbejdsløshed som problem" (Politiken 7/10 1994). En kraftigere sortering af de arbejdsløse skulle altså sætte de 'stærke under pres' (Jyllands-Posten 30/9 98) og give de arbejdsløse incitamenter til at demonstrere deres 'fleksibilitet'. Og disse tiltag skal ses i forlængelse af angrebet på 'investeringsrationalets' orientering imod at opkvalificere de 'udsatte'. Det var de 'udsatte' grupper, der skulle udgrænses som arbejdsmarkedspolitisk kategori, og det skete i takt med, at det arbejdsmarkedspolitiske fokus blev rettet imod de 'svage' grupper. De 'udsatte' måtte enten klare sig selv på de 'fleksible' arbejdstageres vilkår eller blive kategoriseret som 'svage', der ikke kunne varetage et arbejde.

At dette var tilfældet blev tydeligt allerede i midten af 1996, hvor arbejdsministeren forklarede, at det arbejdsmarkedspolitiske fokus skulle ligge på, "at imødekomme virksomhedernes efterspørgsel efter arbejdskraft", og på "de svageste grupper på arbejdsmarkedet" (Aktuelt 17/6 1996). Denne udmelding slog for det første fast, at det var mangel på 'egnet' arbejdskraft til virksomhederne – og ikke uddannelsesmangel – der var kernen i flaskehalsproblemerne. Og den gjorde det for det andet klart, at investeringerne skulle begrænses til de 'svage' grupper. Men den praktiske virkeliggørelse af incitamentrationalet var allerede godt i gang, da denne retoriske model blev produceret. Og op igennem halvfemserne skete der en række stramninger af dagpengereglerne begrundet med *frykten for* nært forestående flaskehalse (Lind og Hornemann Møller 2001; 16-18).

Allerede i juni 1994 forudså Arbejdsministeren således, at der snart ville opstå flaskehalse, selv om der ikke har været noget om snakken i alle de undersøgte "sager, hvor virksomheder har sagt, at de ikke kan få folk" (Politiken 29/6 1994). Hun havde derfor afsat 300 mio. til at bekæmpe flaskehalse og ville se på rådighedsreglerne for de ledige. Hun udsendte hurtigt en 'præcisering' af rådighedsreglerne til arbejdsformidlingen og nedsatte samtidig et embedsmandsudvalg, der skulle undersøge, om rådighedsreglerne var gode nok (Ibid.). Heller ikke Arbejdsmarkedsstyrelsens 'flaskehalsberedskab' – som altså nu var en stående enhed, der skulle administrere de 300 mio. – kunne finde flaskehalse i det private erhvervsliv (Politiken 6/10 1994), men alligevel tog det nedsatte embedsmandsudvalg udgangspunkt i "begyndende tegn på arbejdskraftmangel" og foreslog derfor en *øget kontrol* med a-kassernes administration og *mindsket beskyttelse* af de arbejdsløse i det nuværende system. Specielt skulle der strammes op over for de arbejdsløses faglige og geografiske mobilitet, og var man først blevet smidt ud af systemet, skulle det være sværere at komme ind igen (Politiken 25/10 1994). Ministeren var velvillig over for rapportens forslag, som klart lagde op til forhandlinger med den borgerlige del af oppositionen, og hun skyndte sig at stramme op på *procedurene* for kontrollen af de arbejdsløses rådighed (uden dog at ændre *reglerne*) (Politiken 21/10 1994). Regelændringerne kom først ved finanslovsforhandlingerne, hvor der skete opstramninger i rådighedsreglerne, og hvor overvågningen af A-kassernes administration blev skærpet yderligere⁸². Disse stramninger markerede så

⁸² De arbejdsløse fik pligt til at tage arbejde uden for eget fag efter 12 mdr. arbejdsløshed, de mistede retten til dagpenge efter to tilfælde af jobvægning inden for et

kraftigt et kursskifte i regeringens arbejdsmarkedspolitik, at de fik SiD-formanden Hardy Hansen til at bryde partidisciplinen og stemme imod Finansloven (Politiken 22/11 1994)⁸³.

Med finansloven for 1996 blev der foretaget endnu et ganske kraftigt indgreb i dagpengereglerne, som senere har fået mange til at bemærke, at den socialdemokratiske Arbejdsminister fik gennemført de ændringer, som hendes borgerlige foregangsmand ikke kunne. Vejen for disse indgreb var blevet banet efter et internt opgør i fagbevægelsen, som blev afstedkommet af LO-toppens debatoplæg om 'Fuld Beskæftigelse i Danmark'. Under store protester fra både menige tillidsrepræsentanter og forskellige forbund (med SiD i spidsen) erklærede rapporten, at det kunne blive nødvendigt at se på dagpengesystemet og især på den tid, man kan modtage dagpenge, hvis ledigheden falder til omkring 250.000 personer (Politiken 18/6 1994). LO toppen havde med andre ord officielt accepteret hvidbogens 'forklaring' af, at det var dagpengesystemet, der skabte (i hvert tilfælde dele af) arbejdsmarkedets 'strukturproblemer'. Dermed blev vejen banet for den 'anden fase' i arbejdsmarkedsreformen, som i 1996 betød, at aldersgrænsen for at modtage dagpenge igen blev hævet til 18 år, beskæftigelseskravet blev fordoblet til 52 uger, ydelsesperioden blev nedsat fra 7 til 5 år, og dagpengesatsen blev halveret for de unge under 25, der havde været arbejdsløse i mere end 6 måneder⁸⁴ (Lind og Horneman Møller 2001; 17). Herudover blev der afsat 60 mio. til et nyt og skærpet rådighedstilsyn, og disse penge skulle bruges, selv om en rapport i starten af 1996 kunne konstatere, at det ikke var de arbejdsløses manglende rådighed men afmeldingen i arbejdsformidlingen, der skabte de mange klager fra virksomhederne over folk, der ikke var mødt op (Aktuelt 18/1 1996). Efter denne rapports offentliggørelse blev kritikken hurtigt rettet imod arbejdsformidlingens administrative praksis, og ledelsen i arbejdsformidlingen 'løste' derfor problemet ved at kaste aben tilbage til de arbejdsløse. Fra nu af ville arbejdsløse, der ikke modtog dagpenge i to uger automatisk blive framelddt arbejdsformidlingen, hvis de ikke inden fem dage meldte om, at de stadig var arbejdssøgende. I to regioner blev reglerne endda skærpet endnu mere på forsøgsbasis, så alle arbejdsløse mellem hver udbetaling af dagpenge over telefonen skulle give arbejdsformidlingen besked om, at de fortsat er

år (mod tidligere to tilfælde inden for et halvt år), der blev strammet op på, hvad der var 'gyldige grunde' til at sige nej til arbejde. Alle indberetninger fra AF om jobvægring blev fra nu af sendt videre til Direktoratet for Arbejdsløshedsforsikring, og der blev oprettet en statistik over dagpenge-modtageres afslag på arbejde og jobtræning m.m. (Politiken 22/11 1994). Samtidig blev retten til en handlingsplan udskudt til efter seks måneders arbejdsløshed, hvorved det i stigende grad blev de, som ikke behøvede vejledning for at formulere deres krav, som fik uddannelse.

⁸³ Det var ikke den eneste modstand imod forringelserne i de arbejdsløses vilkår. A-kassernes Samvirke efterlyste f.eks. "beviser på, at a-kasserne undlader at tage dagpengene fra ledige, der nægter at tage arbejde" og mente, at "indtil den dokumentation foreligger, er der ikke grund til at gribe ind" (Politiken 25/10 1994). Det lyder jo som sund fornuft, men det er vigtigt at forstå, at 'incitamentrationalet' var så meget i offensiven, at manglende beviser styrkede rationalets fremdrift. Som da Direktoratet for Arbejdsløshedsforsikring fremlagde en undersøgelse, der ikke kunne belyse "rådighedsproblemerne reelle omfang", og embedsmændene i departementet tog det som udtryk for, at "flere arbejdsløse afviser at tage imod job eller tilbud om jobtræning" (Politiken 21/9 1994). Og direkte modbeviser lod heller ikke til at bide på den teoretiske logik, som nu dominerede indsatsen. Som en fortvivlet faglig repræsentant udtrykte det: "At en nærmere undersøgelse hver eneste gang punkterede historierne stopper ikke debatten" (Politiken 3/7 1994). Som efterrationalisering kan det næsten ses som en profeti for feltets tovrækkerier.

⁸⁴ Herudover forsvandt den overgangsydelse, som havde givet de 50-60årige mulighed for at trække sig tilbage, og de arbejdsløses adgang til uddannelsesorlov blev begrænset.

arbejdssøgende. Vel at mærke for ikke at miste retten til dagpenge (Politiken 1/2 1996). Og disse stramninger kom altså oven i det skærpede tilsyn⁸⁵.

Efterfølgende kom der flere små stramninger i tråd med denne tendens, og her vil jeg blot nævne de ændringer, som blev gennemført i slutningen af 1997. Her blev de arbejdsløses mulighed for at holde ferie og gå på orlov kraftigt begrænset, ligesom ”mistænkelige sygedage” kunne betragtes som manglende rådighed. Samtidig blev kravet til dansk kundskaber kraftigt opstrammet, og alle disse ændringer blev gennemført uden politisk debat via en bekendtgørelse (Jyllands-Posten 3/11 1997). I starten af 1998 – på et af de tidspunkter, hvor arbejdsløsheden har været lavest siden 60’erne – kunne endnu en flaskehalsredegørelse påpege, at der ikke var antydning af flaskehalsproblemer (Aktuelt 5/2 1998). Men alligevel medførte finanslovsforhandlingerne senere på året, at dagpengeperioden blev reduceret til 4 år i 1999 – denne gang initieret af LO⁸⁶. Kravene til de arbejdsløses faglige ’fleksibilitet’ blev også skærpet, hvilket kan ses som et angreb på investeringsrationalets fokus på opkvalificering. Frem for at opkvalificere de arbejdsløse skulle der blot kræves større fleksibilitet – og så måtte de, som ikke kunne honorere kravene, falde fra. Repræsentanter for arbejdsformidlingen mente dog ikke, den sidste ændring ville få den store effekt, fordi virksomhederne generelt ikke ønskede folk, som ”ikke passer til jobbet”. Men det ”trusselssignal”, som reglerne sendte, vil nok få de arbejdsløse til at overveje, ”hvad de kan, og hvad de vil” fra første ledighedsdag, forklarede en repræsentant fra HK (Statsansatte 1/12 1998).

De mange dagpengeændringer skulle altså *motivere* de arbejdsløse til at tage arbejde ved at forringe deres vilkår. Den grundlæggende antagelse var, at de ikke gad arbejde eller, at deres forventninger til arbejdsforholdene var for urealistiske. I forlængelse af dagpengeændringerne skal derfor også peges på de jobsøgningskurser, som blev mulige at afholde med arbejdsmarkedsreformen i 2001. Med disse blev det, der havde været en midlertidig procedure i arbejdsformidlingen i 1994, gjort til standard ved at sende de arbejdsløse – eller

⁸⁵ Hvad orienteringen i en sådan tilsynsvirksomhed var, blev synligt i 1995, da Direktoratet for Arbejdsløshedsforsikring konstaterede, at 3.600 personer havde mistet deres dagpengeret pga. det skærpede tilsyn. For ved denne lejlighed pointerede direktoratet samtidig, at kontrollen med de arbejdsløse ”på nogle områder stadig er for dårlige” (Politiken 15/11 1995). Forståelsen af en god rådighedskontrol var med andre ord ved at ændre sig, så det at få smidt de udsatte grupper ud af dagpengesystemet og over på kontanthjælp kom til at fremstå som hovedopgaven. Det blev implicit bekræftet i midten af 1996, hvor en kæmpe vækst i antallet af klager over rådighedskontrollen ikke affødte nævneværdig reaktion (Jyllands-Posten 13/9 1996). Man fandt det ikke problematisk, hvis kontrollen var for skærpet, kun hvis den var for slækket.

⁸⁶ Læseren vil bemærke, at min fremstilling i stigende grad handler om administrative detaljer, og det skal ses som en repræsentation af, at den symbolske produktion af visioner for feltet i stigende grad varetages og kontrolleres i det bureaukratiske felt frem for det politiske (se note 72 ovenfor og afsnittet om ’Samarbejds- eller Forvaltningsrelationer’). Dagpengeforliget i 1999 kan ses som et glimrende eksempel herpå: SR-regeringen nedsatte i midten af 1998 et *embedsmandsudvalg*, som skulle udarbejde et forslag til en ny arbejdsmarkedsreform uden at inddrage arbejdsmarkedets parter. I desperation over ikke at blive taget med i forhandlingerne meddelte LO, at man var villig til endnu en dagpengereduktion. En sådan udmelding havde i 1994 fået Det Radikale Venstre til at se mere positivt på trepartsforhandlinger, og ’taktikken’ virkede da også denne gang. LO fik lov til at godkende endnu en omgang forringelser for de arbejdstagere, de skulle repræsentere, og det kan få mig til at spørge, hvorfor det var så vigtigt at være med ved bordet. For beslutningerne var jo allerede taget på forhånd. På lignende måde er arbejdsmarkedsrådenes kompetence også blevet ændret fra reel indflydelse til i stigende grad at handle om at navigere efter virksomhedernes og centraladministrationens krav.

i hvert tilfælde visse kategorier af arbejdsløse – på individuelle – det vil sige tidsubestemte – jobsøgningskurser eller andre former for 'aktivering' (i ordets psykologiske betydning). Og netop aktiviteternes 'meningsløshed' satte man fra embedsværkets side stor lid til, da man i midten af 2001 lagde stor vægt på 'motiveringseffekten', som kurserne havde (Nyt fra Arbejdsministeriet April 2001).

Hvad disse ændringer repræsenterer i de symbolske tovtrækkerier, vil jeg lade daværende arbejdsminister Jytte Andersen om at forklare, for det gjorde hun ganske godt, da de Konservative i 1994 foreslog at nedsætte dagpengeperioden til 4 år: "Denne politik understøtter fordommene om de ledige, underforstået hvis vilkårene for de ledige gøres tilpas ringe, så skal de nok komme i arbejde" (Politiken 12/9 94). Den kan man vel kalde for en ganske præcis formulering af orienteringen i 'incitamentrationalet'.

Men når det er sagt, er det vigtigt for mig at fastholde, at disse tovtrækkerier ikke blot er symbolske. De har også en social betydning, og den bliver bl.a. tydelig på specialarbejderforbundets aktiveringshold, hvor deltagerne mærker den afkortede dagpengeperiode og den øgede optjeningsperiode som en stigende nødvendighed af at bekræfte deres tilknytningsforhold til arbejdsmarkedet. Det blev dels tydeligt i de mange diskussioner af optjeningsmuligheder under aktiveringsforløbet, som afstedkom store frustrationer hos både deltagere og vejledere. Og det blev tydeligt i det stigende tidspres, der gjorde, at de holdaktiviteter, der ikke direkte er orienteret imod virksomheder og jobmuligheder, opleves som 'spild af tid'. 'Incitamentrationalets' styrkede position i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde kan med andre ord give en forklaring på, hvorfor der er samstemmighed imellem den arbejdsmarkedspolitik, som gør 'arbejde' til den eneste måde at 'komme videre' på, og så de arbejdsløses efterspørgsel til aktiviteterne i feltet. Og det skulle samtidig gerne synliggøre, hvordan 'rådighed' og 'villighed' i stigende grad bliver centrale 'egenskaber' i feltet. De arbejdsløse skal i stigende grad lære at tilpasse sig 'arbejdsmarkedets behov', og et 'funktionelt arbejdsmarked' blev i stigende grad forstået som et, hvor de arbejdsløse selv sørgede for at byde sig til hos virksomhederne frem for et, hvor de offentlige institutioner forsøgte at formidle relationer imellem arbejdstagere og arbejdsgivere.

Den udefinerbare personvurderings dynamik

Disse stramninger kan let komme til at fremstå som noget, der ikke har megen relevans for selve 'den individuelle aktivering'. De ændrer selvfølgelig de arbejdsløses sociale betingelser og giver derfor anledning til fremstillingen af nye 'behov' i feltet, men de har ikke meget med det forsøg på at 'opkvalificere' de arbejdsløse, som skulle være formålet med aktiviteterne. Men tovtrækkeriet i feltet står jo netop om principperne for aktiviteterne og dermed også om formålet, og man må derfor forstå, at 'opkvalificering' – det være sig standardiseret, frivillig eller koordineret – ikke er aktiviteternes eneste funktion. Vil man have blik for det, må man kigge nærmere på de processer, hvorigennem 'incitamentrationalet' – som ofte betragtes som strammere kontrol og flere regler – bliver en del af dette praktiske arbejde og af kontakten imellem vejledere og deltagere.

Efter tiltagene i 80'erne blev disse processer på ny igangsat i 1994, hvor et ministerielt udvalg havde kigget nærmere på "forskellige måder at rådighedsteste de ledige", imens arbejdsmarkedsstyrelsens øverste direktion og en række af AF-cheferne igangsatte en kampagne imod den nye

'ledighedskultur' ("hvor mange ledige pga. den høje ledighed har engageret sig i et hav af ting") (Politiken 19/8 1994). Der blev udsendt retningslinjer, der "præciserer, hvordan man håndterer en formidling", så de arbejdsløses rådighed blev kontrolleret ordentligt (Ibid.). Og der blev lavet forsøg med at gøre selve aktiveringsaktiviteterne til kontrolforanstaltninger og skabe "en holdningsmæssig ændring, så de ledige bliver klar over, at de må i gang med noget" andet end det, de tidligere havde fyldt deres tid ud med (Politiken 17/10 1995). At dette angreb på de arbejdsløses engagement i hverdagslivet stod en smule i kontrast til retorik om, at "hensigten med den nye arbejdsmarkedsreform ikke er skabe flere job, men at gøre ledigheden mere *udbytterig* for den enkelte arbejdsløse" (Politiken 20/8 1994, min fremhævelse) førte til en del kritik. Og fokuset på rådighedskontrol i det praktiske arbejde blev først for alvor en del af aktiviteterens rationale på det tidspunkt, hvor 'investeringsrationalet' begynde at blive trængt.

Ønsker man alligevel at få blik for disse nye tiltag, så må man bemærke, at der i stigende grad blev sat fokus på de arbejdsløses 'kultur', deres personlighed og deres forskellige måder at forholde sig til feltets tovtrækkerier på. I firserne havde fagbevægelsen netop accepteret visse stramninger i rådighedsreglerne, fordi disse stod i modsætning til en udhulning af dagpengesatsen, der ville overlade vurderingen af de arbejdsløses 'egenskaber' til virksomhedernes vurderingskriterier. Med en strammere rådighedskontrol afhang denne vurdering trods alt af tovtrækkeri imellem rådighedsreglers forholdsvis entydige vurderingskriterier og virksomhedernes noget mere udefinerbare krav til de arbejdsløse. Men halvfemsernes fokus på 'holdningsændringer' og 'ledighedskultur' markerede – ligesom 'den individuelle aktivering' gjorde det med hensyn til investeringerne – en overgang fra retssikkerhed til en mere individualiserende vurdering; fra statsgaranterede vurderingskriterier og rettigheder, som der kunne trækkes tov om i det politiske felt, til 'personlighedstest' (Aktuelt 9/7 1996), hvis vurderingskriterier nærmest var umulige at få øje på eller anfægte.

For at demonstrere dynamikken i denne ændring vil jeg bare tage fat i et enkelt eksempel; nemlig det cirkulære som arbejdsmarkedsstyrelsen i slutningen af 1996 udsendte for at imødegå det såkaldte 'gråzone-problem' (Politiken 28/9 1996). Cirkulæret skulle tage fat i "de tilfælde, hvor den ledige ikke direkte siger nej til et job, men hvor der kan sættes alvorlige spørgsmålstegn ved, om den pågældende står til rådighed for arbejdsmarkedet" (Politiken 23/9 1996). For trods tidligere stramninger var det embedsmændenes opfattelse, at man kunne 'gemme sig i systemet, og det skulle, som Arbejdsmarkedsstyrelsens direktør forklarede, undgås; "Normalitetsbegrebet skal selvfølgelig være meget bredt. Men der kan altså være ledige, som er i en sådan forfatning, at de aldrig vil blive ansat af en arbejdsgiver, og på den måde altså ikke står til rådighed" (Politiken 23/9 1996). Cirkulæret skulle altså ændre forståelse af 'rådighed' fra at være villighed til at tage et arbejde *til* at være i besiddelse af de 'egenskaber', som passede ind i virksomhedernes og forvalternes billede af god arbejdskraft.

Således kunne arbejdsløse der var "usoignerede, uengagerede eller berusede" og "arbejdsløse der opfører sig eller ser ud, så de er uegnede til at sende ud til arbejdsgiverne" fra nu indberettes til rådighedsvurdering (Jyllands-Posten 24/9 1996). Hårfarve og øringer kunne også betragtes som negative 'egenskaber' i det nye cirkulære, og forhandlinger om ansættelsesvilkår var også grund til rådighedsvurdering: "Nu må arbejdsløse ikke under en samtale med en arbejdsgiver tale om, at deres kvalifikationer ikke helt matcher jobbet, at de hellere ville arbejde med en anden gren af fagområdet eller om manglende trafikale forbindelser mellem arbejdspladsen og hjemmet. Listen er langt fra

udtømmende, - det er helt op til arbejdsgiveren og AF-medarbejderen at definere rammerne for den jobsøgendes ytringsfrihed. En hurtig bemærkning fra en tilfældig arbejdsgiver kan nu udløse alvorlige konsekvenser” (Politiken 9/10 1996). Selv hvis den arbejdsløse ønskede ”den slags tillæg, der er almindelige i branchen, betyder det anmærkning i AF-registret og rådighedsvurderingen” (Aktuelt 10/10 1996).

Cirkulæret mødte da også stor modstand blandt en række faglige repræsentanter og markarbejdere i feltet. Flere pointerede, at rådighedsreglerne var så stramme, at man ikke kunne ’gemme sig i systemet’, at cirkulæret var udtryk for, at man ”sætter pæne, højtlønnede mennesker til at få verfet dem ud af de pæne menneskers A-kasse”, som ikke står helt til rådighed (Politiken 28/9 1996), og at det, man har brug for i en udsat position, ”ikke er bebrejdelser og formaninger om, at man skal smides ud af dagpengesystemet” (Aktuelt 12/10 1996). Men ”det værste i cirkulæret er imidlertid, at det er upræcise og ikke kontrollerbare regler, som de arbejdsløse hermed dømmes efter. Begreber som ’usoigneret’ kan ikke bruges til at administrere efter” (Fagbladet nr. 34. 1996). ”Den nye vejledning giver ansatte i arbejdsformidlingen frihed til objektivt at vurdere den enkelte arbejdsløses fysiske og psykiske tilstand og sortere dem”, som en A-kasseleder udtrykte det (Aktuelt 18/11 1996).

Men hvis man vil forstå denne personvurderings dynamik er det vigtigt at forstå, at de ansatte i arbejdsformidlingen ikke blot har *mulighed for* at bruge en sådan vejledning til at sortere de arbejdsløse med. Den måde de institutionelle betingelser blev organiseret på, gav dem ganske enkelt en *interesse i* at sortere de mest ’udsatte’ fra, for derved at kunne servicere virksomhederne bedst muligt⁸⁷. Det arbejdsmæssige pres, som markarbejderne var sat under, og de institutionelle ændringer, som var foretaget op igennem 80’erne (og som fortsatte på fuld kraft i 90’erne), gjorde det til den ’lette løsning’ at efterleve virksomhedernes ønsker om den ’bedst egnede’ arbejdskraft ved at stramme kravene til de ’udsatte’ grupper. Det havde allerede vist sig i slutningen af 1994, hvor flere arbejdsformidlingsafdelinger havde erklæret, at der var behov for mere kontrol af de arbejdsløse, men også med A-kasserne, der havde ”lige lovlig stor forståelse for medlemmer, som ikke tager anvist arbejde”, som en souschef formulerede det (Politiken 22/10 1994). En sådan forståelse for de arbejdsløse var der kun meget lidt plads til i arbejdsformidlingen, og i stedet var der kommet en større interesse for at få de mest udsatte ud af dagpengesystemet. Der skulle ”stilles krav til de ledige”, og arbejdsformidlingens markarbejdere skulle ”ikke tage deres gode undskyldninger for gode varer” (Politiken 17/7 1994).

Denne *interesse i* at frasortere de ’udsatte’ grupper kom også til udtryk i forbindelse med sæbecirkulæret; ”Jeg blev lykkelig, da jeg hørte om det cirkulære. De kommer jo herved med grønt og lilla hår, ørenringe i hele

⁸⁷ Bourdieu har i relation til Foucaults analyser af tovtrækkerierne om de mulighedsrum, som forskellige dirkurser giver, forklaret: “If there is no doubt that the direction of change depends on the repertory of present and potential possibilities at the given moment, it also depends on the relations of power between the agents and institutions that, having an absolutely vital interest in this or that of the possibilities put forth as instruments or stakes in the struggles for the “legitimate problematic”, strive with all the means and powers at their disposal to see that those possibilities are actualized that best suit their dispositions and their positions, and thus, their specific interests” (Bourdieu 1991a; 12f). Selv om det er ganske vigtigt, er det altså ikke nok blot at synliggøre de forskellige muligheder og begrænsninger, som feltets objektive strukturer repræsenterer. Man må også synliggøre, hvilke agenter der har hvilke interesser i at bruge de forskellige muligheder og synliggøre styrkeforholdet imellem dem.

ansigtet. Dem kan vi ikke bruge til noget, og de skal jo ikke være her. Arbejdsgiverne vil jo ikke have dem”, som en AF-konsulent udtalte det (Politiken 24/9 1996). Igen er det vigtigt ikke at gøre denne tilgang til en egenskab hos arbejdsformidlingens markarbejdere generelt, og lad mig derfor nævne, at en anden AF-konsulent samtidig kritiserede cirkulæret; ”Jeg synes ikke, det er rart. Det er ikke min opgave at vurdere, om folk er til rådighed for arbejdsmarkedet, det er jeg ikke ansat til”; AF-kontorerne ”burde bruge kræfterne på det egentlige formidlingsarbejde” (ibid.). Der var med andre ord stadig forskellige tilgange til, hvad arbejdet i arbejdsformidlingen skulle dreje sig om blandt feltets markarbejdere. Men at det var den kritiske konsulent, der ønskede at være anonym, siger måske noget om styrkeforholdet imellem de forskellige positioner i feltet.

Styrkeforholdet imellem de forskellige tilgange bliver dog endnu mere tydeligt, hvis man retter blikket imod den omorganisering, der var pågæet siden midten af 80'erne, og som i dag er konstituerende for langt de fleste af feltets aktiviteter. Jeg har allerede forsøgt at skitsere denne flere steder, men den nok mest præcise opsamling er, at arbejdsformidlingen og mange andre af feltets institutioner var blevet omorganiseret og i særdeleshed omdefinert *fra velfærdsinstitutioner til serviceorganisationer*. Hvad dette skift betød, fik arbejdsministeren synliggjort, da hun påpegede, at arbejdsformidlingen som ”serviceorganisation” ikke kunne afvise at modtage ordre fra arbejdsgivere, der kun vil have dansk arbejdskraft (Politiken 10/2 1995). Dette stod i kontrast til velfærdsrationalitet, der så arbejdsformidlingen som en ”helt afgørende institution” i ligestillingsarbejdet (Politiken 16/2 1995). Og det pålagde medarbejderne i arbejdsformidlingen at gøre virksomhedernes vurderingskriterier – og det vil i dette tilfælde sige deres fordomme om indvanderne – til deres egne vurderingskriterier. Og dermed til statens. En rigtig serviceorganisation skulle med andre ord også foregribe tingenes gang og servicere virksomhederne ved at frasortere de arbejdstagere, som i forvejen havde svært ved at få arbejde. F.eks. skulle arbejdsformidlingens medarbejdere ifølge arbejdsministeren ”vurdere, hvorvidt en jobansøger med etnisk baggrund har en reel chance ved en jobsamtale, allerede før jobansøgeren sendes til samtale” (Politiken 9/11 1996). At gøre arbejdsformidlingen til en serviceorganisation betød altså, at initiativet blev overladt til arbejdsmarkedets virksomhedsformulerede ’behov’, imens de offentlige institutioner måtte gøre deres bedste for dels at legitimere og dels at fremme de processer, der pågik på arbejdsmarkedet (se f.eks. Jyllands-Posten 8/7 1997).

I denne proces kan det førmtalte cirkulære derfor anskues som et glimrende eksempel på, hvordan ”regler og vejledninger om kontrol af arbejdsløses rådighed” ændrede ”grundlaget for behandling af de lediges sager”, så det ”langsomt, men sikkert” gik fra den ”offentlig forvaltnings” principper om ”professionalisme og saglighed” i vurderingerne til ”nogle nye og helt anderledes spændende” kriterier (Jyllands-Posten 19/10 1996). Men det var langt fra det eneste, for som serviceorganisation kunne krav om ’saglighed’ og ’retssikkerhed’ let stå i vejen for bestræbelserne på at servicere arbejdsmarkedets dominerende agenter.

I stedet fungerede retorikken om ’den individuelle vurdering’ som en form for legitimering af den skæve fordeling af investeringer, imens retorikken om ’sociale problemer’ i slutningen af 90'erne fik samme funktion, når det handlede om jobformidling og rådighedsvurderinger. Ikke fordi det ikke var tydeligt, at den serviceorganisation, der skulle ”stå åben for alle lønmodtagere såvel som arbejdssøgende” (Politiken 10/2 1995), udøvede en ganske kraftig frasortering af etniske minoriteter (Politiken 9/11 1996), ældre (Aktuelt 27/11

1996), handikappede (Aktuelt 15/1 1997) og andre 'udsatte' grupper. Men det blev i stigende grad usynliggjort, fordi det nu blev forklaret som forsøg på at 'hjælpe de svage med deres sociale problemer'. Da det fører til cirkulære f.eks. gav en stigning på 65 pct. flere indberetninger til rådighedskontrol, var der tilfredshed hos de faglige repræsentanter, der havde godkendt det, fordi man nu kunne "hjælpe" de "tunge drenge", der ikke længere kunne 'gemme sig i systemet' (Jyllands-Posten 13/8 1997).

Retorik om de 'svage' med deres 'sociale problemer' hersker stadig i dag, og den er en del af de visioner, som ligger til grund for formuleringen af Specialarbejderforbundets aktiveringshold.

Den kan nemlig bruges til at argumentere for, at deltagerne skal have ekstra hjælp, fordi de har særlige problemer. Men vejlederne erkender samtidig, at der til tider er forventninger om, at de forestår den frasortering, som er en del af arbejdsformidlingens funktionsrationale. 'Afklaringsholdet' kan altså også bruges til at afklare, hvem der skal 'holdningspåvirkes' til at gå over i det sociale system. Aktiviteterne på holdet bliver altså i stigende grad en balancegang, hvor Specialarbejderforbundets muligheder for at påvirke deltagerens situation en lille smule afhænger af deres villighed til at spille med på de givne vilkår. Og denne strategi er blevet inkorporeret i de yngre deltagers kroppe som en praktisk sans for, hvordan arbejdsmarkedet fungerer. F.eks. har Mette en klar fornemmelse for den fine balancegang, som det kræver, hvis man vil være 'med på holdet' – og derved få taget specielle hensyn – uden at blive til en del af 'de svage grupper'. Via hendes individuelle historie på arbejdsmarkedet – som løber parallelt med 'den individuelle aktiverings' objektive historie i feltet – har hun tilegnet sig en 'praktisk sans for spillet', der gør, at hun er villig til at 'give sig lidt' for bedre at passe ind i virksomhedernes vurderingskriterier.

Legitimering af den nye orden

Men som mine interview viser, er det ikke alle arbejdsløse, der er lige disponerede for at 'spille med' på 'den individuelle aktiverings' forsøg at få de arbejdsløse til at tilpasse sig. Og i slutningen af halvfemserne blev kombinationen af standardiserede aktiviteter og forringede forhold for meget for en del af feltets lægfolk og agenter. Der blev taget kraftigt til genmæle over for effektiviseringsorienteringens 'tvangsaktivering' og incitamentsrationalets 'meningsløse' aktiviteter. En broget skare af almindelige arbejdstagere, faglige repræsentanter, samfundskritiske tidsskrifter og en række nye organisationer tog del i debatten. Og det er vigtigt for mig at få med for at synliggøre, at embedsværkets og arbejdsgiverrepræsentanternes bestræbelser ikke stod uimodsagte.

Tovtrækkerierne pågik altså stadig, og bl.a. Specialarbejderforbundet gik ind i arbejdet med at aktivere deres arbejdsløse medlemmer på en mere meningsfuld måde. Arbejdet for at få fagforbundene og a-kasserne integreret i det arbejdsmarkedsservicerende arbejde pågik stadig i et forsøg på at få arbejdstagerens interesse stærkere repræsenteret i feltets aktiviteter. Det virker til at skulle lykkes, nu da der bliver åbnet op for, at 'andre aktører' kan komme på banen. Men man må samtidig spørge sig selv, hvad der er rationalet i det arbejde, som skal udføres. At varetage arbejdet er ikke nødvendigvis det samme som at bestemme, hvad der skal gøres og hvorfor. Det afgøres i høj grad i feltets tovtrækkerier, og feltkonstruktionen kan derfor ses som en synliggørelse af nogle af de mange forskellige tilgange til arbejdet, som praktiseres.

I deres forsøg på at få indflydelse på indsatsen har a-kasserne til tider spillet med på forvaltningens 'effektretorik' ved at påstå, at de pga. deres kendskab til

medlemmerne havde bedre forudsætninger for at udføre arbejdet (Jyllands-Posten 29/1 1998). Og imod en sådan funktionalistisk tænkning – der sjovt nok ikke stiller spørgsmålstejn ved arbejdets funktion – vil jeg afslutte historiseringen med et sidste eksempel på, hvad det arbejdsmarkedsservicerende arbejde kan bruges til:

I år 2000 opfordrede en prominent regionschef faktisk til, at a-kasserne blev mere involveret i arbejdet med de arbejdsløse (Aktuelt 20/3 2000), og det kunne virke underligt, eftersom han selv havde været kraftig fortalere for den reformering, der havde placeret arbejdsformidlingen som den helt centrale arbejdsmarkedspolitiske institution. Men samme udmelding var allerede kommet fra samme person helt tilbage i 1993, da han som midlertidig direktør for arbejdsmarkedssstyrelsen var med til at indføre reformen.

Dengang havde det manglende fokus på at skabe flere jobs og de manglende rettigheder skabt en vis bekymring og utilfredshed (Jyllands-Posten 13/9 1996). Og denne nyorientering krævede et vist arbejde med at skabe tilslutning til den nye dagsorden, som Arbejdsmarkedsstyrelsens direktør fik synliggjort, da han forklarede, at ”der *stadig* er mange, som tror, at AF kan skaffe dem et job, og det kan AF som regel ikke” (Arbejdslederen 7/3 1994). ”Det skaber selvfølgelig utilfredshed hos kunderne”, men frem for at ændre aktiviteterne så de faktisk blev orienteret imod at skaffe folk i arbejde, så kom arbejdet til at handle om at ”få justeret forventningerne til virkeligheden, så den oplevede kvalitet bliver højere”, som direktøren udtrykte det (Ibid.). På den måde blev der lagt op til, at de arbejdsløse selv skulle tage et større ansvar for at komme ud af arbejdsløsheden. ”Det er netop et af hovedbudskaberne i reformen, at de ledige selv skal tage ansvar” (Ibid.).

’Investeringsrationalets’ dominans betød, at der ikke længere blev gjort forsøg på at skabe sammenhæng imellem de arbejdsløses opkvalificering og deres tilknytning til arbejdsmarkedet. Det skulle ske på markedsvilkår. Og ’justeringen af forventningerne’ skulle være med til at skabe tilslutning til den *nye* måde at organisere og udføre arbejdet på ved at skabe overensstemmelse imellem denne nye måde at organisere og udføre arbejdet på og så de mentale kategorier, som arbejdet bliver opfattet igennem. Der skulle altså igangsættes *pædagogiske* aktiviteter, som ikke var orienteret imod at forbedre de arbejdsløses chancer for at få et arbejde, men som var orienteret imod at skabe forståelse for den nye organisering af aktiviteterne hvor en hver må klare sig selv. En forståelse af, at ikke alle kan få del i goderne, og at det var de arbejdsløses eget problem at få det. Og det var derfor, direktøren foreslog, at A-kasserne blev inddraget i arbejdet, så de kunne sikre, at de ledige ikke havde ”urealistiske forventninger” til arbejdsformidlingens arbejde (ibid.).

Direktørens udtalelse minder uhyggeligt meget om den forventning, arbejdsformidlingen har til specialarbejderforbundets afklaringsforløb (nemlig ’at deltagerne kommer tilbage til dem, med mere realistiske forventninger om hvad der kan lade sig gøre’). Og det var denne form for ’holdningsbearbejdning’, der nu igen – altså ved starten af det nye årtusinde – skulle fremmes i feltet via samarbejde med a-kasserne (se f.eks. Nyt fra arbejdsministeriet, August 2000).

Den mentale del af den afklaring, som skal finde sted på holdet, handler altså blandt andet om, at ’holdningsbearbejde’ deltagerne, så de forstår, at de selv har ansvaret for at komme i arbejde. At det ikke længere er et kollektivt ansvar eller noget, de arbejdsmarkedspolitiske institutioner skal tage sig af eller medvirke til. Hvordan denne ’holdningsbearbejdning’ – som vejlederne altså selv kalder det

– fungerer i praksis, har jeg forsøgt at synliggøre i fremstillingen af interviewene.

Men historiseringen skal altså vise, at det ikke er vejlederne, der har besluttet sig for at udøve denne form for dominans over de arbejdsløse; det er ganske enkelt en del af den objektive problemstilling i feltet, som vejlederne forsøger at få de mest produktive resultater ud af. På den ene side forsøger vejlederne at leve op til baglandets, de arbejdsløses og til dels også arbejdsformidlingens forventninger om at få deltagerne i arbejde ved at reintegrere aktiveringsaktiviteterne med jobformidling (ved at hjælpe de, som har sværest ved at skaffe sig arbejde). Men samtidig skal de konstant producere eller opretholde 'de realistiske forventninger' om, at det ikke er sikkert, at alle, der ønsker arbejde, får det, og at det afhænger af, hvor meget deltagerne selv gør for det. Og specielt interviewet med Mette er en glimrende illustration af den virkelighedsfornegtelse, som holdaktiviteternes 'realistiske forventninger' producerer. For på den ene side ved hun, at branchens vilkår og hendes egne forudsætninger placerer hende i en udsat position, men samtidig fokuserer hun alligevel på sammenhængen imellem hendes egen indsats og chancerne for at få et arbejde som det, der virkelig har betydning.

Denne tendens i feltets aktivitetsændringer kan altså, set fra de arbejdsløses synspunkt, anskues som historien om, hvordan aktiviteterne i feltet går fra at være aktive forsøg på at ændre den forefundne samfundsorden (så de arbejdsløse også kan få del i samfundets goder) til i stigende grad at blive en aktiv del af arbejdet med at legitimere den forefundne samfundsordens ulige fordeling af goderne. Det nye arbejdsmarkedsservicerende arbejde kom altså i stigende grad til at understøtte og uddybe de uligheder, som markedet skabte. Og det er derfor vigtigt at understrege, at det netop er de objektive relationer og feltets tovtrækkerier, der genererer de problemstillinger, som kan ses på holdet.

En nyttig opsamling

"Contrary to appearances, this observation is not cause for despair: what the social world has done, it can, armed with this knowledge, undo. In any event, what is certain is that nothing is less innocent than non-interference" (Bourdieu et al. 1999; 629)

Specialet nærmer sig sin afslutning, og jeg vil derfor ganske kort forsøge at opsummere feltkonstruktionen for at synliggøre sammenhængen imellem de forskellige dele i specialet og gøre de vigtigste pointer helt tydelige. Det tror jeg kan være gavnligt for at skabe lidt overblik over de mange detaljer, som er blevet fremhævet for at synliggøre tovtrækkerierne imellem de modstridende rationaler.

Konstruktionen af den aktuelle situation

Specialets første del tog udgangspunkt i feltarbejdet på Specialarbejderforbundets aktiveringshold. Via interviewudsnit har jeg forsøgt at synliggøre, at det dominerende rationale i holdets aktiviteter er at selvstændiggøre deltagerne og få dem til at 'klare sig selv' på arbejdsmarkedet. Selvbevidste jobsøgningsstrategier, en positiv indstilling og en offervillig omstillingsparathed er nogle af de 'egenskaber', som holdets deltager skulle tilegne sig. Men interviewpersonernes udtalelser viste samtidig, at deltagerne forholder sig ganske forskelligt til holdets aktiviteter, og det synliggjorde, at der også var andre rationaler i spil på holdet. En tilgang var at forbedre deltagernes individuelle placering i uddannelseshierarkiet, og vejlederne forsøgte at forbedre deltagernes forudsætninger for at skaffe de investeringer, som en sådan social opstigning kræver. Og en anden tilgang var at forbedre deltagernes kollektive placering på arbejdsmarkedet ved at sikre, at alle fik del i fordelingen af arbejde, og vejlederne forsøgte derfor at gøre en ekstra indsats for holdets mest udsatte grupper. Men disse alternative tilgange var dog ikke til stede på holdet som meget andet end 'modstand' imod de kraftige forsøg på at gøre deltagerne omstillingsparate. Det kommer specielt til udtryk ved, at de deltagere, som er mindre indstillet på at 'klare sig selv', blev fremstillet som enten 'arbejdssky' eller 'fastlåste'. Og det øjebliksbillede af styrkeforholdene i den danske aktiveringsindsats gav anledning til at søge indsigt i, hvorfor det netop blev omstillingsparathed og selvstændiggørelse, som primært produceres i feltet.

Historisering af feltets modstridende rationaler

Historiseringens overordnede formål har været at svare på dette spørgsmål ved at synliggøre, hvordan *visionerne* for feltets aktiviteter er blevet ændret igennem de sidste tredve år. Ambitionen har været at synliggøre ikke bare det dominerende rationale, men også de dominerede rationaler og deres styrkeforhold gennem tiden.

Den historiserende feltkonstruktion har altså skullet synliggøre, at aktiviteternes dominerende funktionsrationale er blevet ændret; fra at have været tryghedsorienterede velfærdsforanstaltninger – orienteret imod at imødegå arbejdsmarkedets mange forskellige problemer for at sikre arbejdstagerne økonomisk og social tryghed og derved styrke deres position i det sociale rum;

til at blive vækstorienterede investeringstiltag – orienteret imod at navigere i de økonomiske konjunkturer for at frembringe flere økonomiske goder til fordeling imellem samfundets grupper og derved sikre en øget velstand; for senere at blive markedsorienterede serviceydelser – orienteret imod at honorere efterspørgslen fra de grupper, som har økonomiske, sociale eller kulturelle ressourcer til at efterspørge ydelser, og derved at sikre at det kan betale sig at være omstillingsparat og selvstændiggjort. Der har selvfølgelig også været andre rationaler, der har gjort sig gældende, men skal der skæres igennem, kan disse tre tilgange siges at være de dominerende gennem tiden.

Feltets symbolske tovtrækkerier har altså stået om, hvorvidt feltets aktiviteter skal skabe tryghed og lighed, vækst og velstand eller offervilje og selvstændighed. Og det er i stigende grad blevet produktionen af selvstændighed og individuel foretagsomhed, der er kommet i fokus, hvilket min fremstilling af holdets aktiviteter har synliggjort. At kunne 'klare sig selv' er ganske enkelt alfa og omega, og svaret på, hvorfor det er sådan, findes altså i feltets ændrede styrkeforhold.

Men disse symbolske tovtrækkerier er i stigende grad blevet påvirket af tovtrækkerierne om *organiseringen* af feltets arbejde. I modsætning til de rent tekstlige diskursanalyser holder feltanalyser fast ved, at der er *praktiske* grunde til, at måden at anskue feltets aktiviteter på ændrer sig; at visionerne for feltets arbejde ikke er upåvirkede af de administrative ændringer, som er blevet foretaget.

Hvis feltkonstruktionen har skullet synliggøre, at visionerne for aktiviteterne er blevet ændret, så har den samtidig skullet synliggøre, at de organisatoriske betingelser for feltets aktiviteter også er blevet ændret; fra at være institutionaliserede foranstaltninger, der med udgangspunkt i historiske erfaringer og demokratiske processer forsøger at påvirke arbejdsmarkedets generelle måde at fungere på (arbejdsmarkedsorganiserende arbejde); til i højre grad at blive konjunkturbestemte tiltag, der på baggrund af økonomiske prognoser og ekspertvurderinger forsøger at gribe ind i arbejdsmarkedets aktuelle dynamik (arbejdsmarkedsregulerende arbejde); for senere at blive markedsregulerede ydelser, der på baggrund af omkostningsberegninger og de ressourcestærke grupperes efterspørgsel skal levere de varer, som kan understøtte arbejdsmarkedets selektionsprocesser (arbejdsmarkedsservicerende arbejde). Igen har der også været andre tendenser i organiseringen, men her er det altså hovedtendenserne, jeg forsøger at ridse op.

Jeg har forsøgt at vise, at der ikke er en direkte sammenhæng mellem ændringerne i feltets visioner og de organisatoriske ændringer. Men det skal samtidig understreges, at der er en homologi mellem de forskellige tovtrækkerier. At omorganisere de institutionelle arbejdsbetingelser fra konstante foranstaltninger til midlertidig ydelsesproduktion umuliggør ikke en vis velfærdsorientering i aktiviteterne. Det gør det bare meget sværere at fastholde en sådan orientering, fordi både arbejdsbetingelserne og produktionens succeskriterier er orienteret imod serviceproduktion. De administrative ændringer er altså ikke neutrale forbedringer, og bestræbelser på at effektivisere indsatsen har i sig selv en orientering.

Hvor kommer 'udviklingen' fra

Ved at pege på de administrative ændrings betydning, skulle det også gerne blive helt tydeligt, at den ændrede dagsorden i feltet ikke kommer af sig selv. Tværtimod er ændringerne i feltets aktiviteter afstedkommet af ændrede

styrkeforhold mellem feltets forskellige agenter. Når jeg igennem historiseringen i mindre og mindre grad har fokuseret på lovgivningen og i stigende grad har fokuseret på de administrative ændringer, kan det ses som en illustration af forskydningen i feltets styrkeforhold. De politiske agents indflydelse er de sidste tredve år blevet ganske kraftigt forringet, fordi forvaltningen og embedsmændene i stigende grad har overtaget produktionen af visioner for feltets aktiviteter. Den symbolske produktion er altså i stigende grad blevet overtaget af embedsværkets 'ekspertudvalg'. De politikere, der skulle være 'folkets kontrollanter' af embedsværkets arbejdsgange, er i stigende grad blevet repræsentanter for forvaltningens effektiviseringsbestræbelser. Som f.eks. Socialdemokratiets vedvarende referencer til det 'flaskehalsbegreb', de havde kritiseret så kraftigt. Og de faglige repræsentanter er i stigende grad også blevet sat i en position, hvor de ikke har mange muligheder for andet end at organisere arbejdet ud fra nogle målsætninger, som de ikke har haft nogen synderlig indflydelse på. Arbejdsmarkedsrådenes forringede selvstændighed er nok det bedste eksempel på, at fagforbundene i stigende grad får til opgave at få aktiviteterne til at hænge sammen.

Det er i virkeligheden også tilfældet for Specialarbejderforbundets aktiviteter. For selv om dette forbund har været et af de mest vedholdende i feltet, så er også deres aktiviteter langsomt gået fra at være aktiv interesserepræsentation til at blive medlemsservice. Set fra de arbejdsløses synspunkt kan det selvfølgelig siges at være positivt, at også de 'udsatte' grupper bliver serviceret, men man skal alligevel notere sig forskellen fra nu og til dengang a-kasserne kæmpede for at beholde anvisningsretten. Dengang blev de arbejdsløse i mindre grad betragtet som 'udsatte' grupper, der skulle 'hjælpes', men i højere grad som en del af kernetropperne. For deres tilslutning til det kollektive projekt var ganske enkelt påkrævet for, at hele projektet kunne lykkes. Og dermed blev de i højere grad betragtet som aktive agenter i feltet, frem for som 'lægfolk' hvis skæbne 'eksperter', 'forvaltere' og 'markarbejdere' trækker tov om.

Ændringerne i feltets succeskriterier påvirker hvilke typer og sammensætninger af sociale ressourcer der får værdi på arbejdsmarkedet og dermed hvilke positioner (forstået som kapitalkonfigurationer) der styrkes og svækkes i det sociale rum. At disse ændringer fremmes af og bestyrker ganske bestemte grupper i samfundet, synliggøres at forandringerne ikke er udtryk for 'den optimale' løsning, men skal anskues som repræsentationer af gruppers samfundsmæssige interesser. Det er ganske enkelt det Bourdieus kapitalteori går ud på at synliggøre.

Synliggørelsen af den habituelle tilpasning

Men det er ikke kun styrkeforholdet mellem de forskellige grupper, som har ændret sig. Også de forskellige gruppers måde at anskue feltets tovtrækkerier er blevet ændret, hvilket har understøttet forvalternes styrkede position i feltet. De fleste af disse ændringer har haft deres udspring i magtfeltets ændrede styrkeforhold, og jeg har allerede peget på firsernes moderniseringsprojekt som en af hovedårsagerne til disse ændringer. Der er ganske enkelt blevet produceret en ny dagsorden, som placerer de 'stærke' ledere centralt i forvaltning af samfundets ressourcer, og denne dagsorden har fået stigende tilslutning hos topfolkene i både partier, organisationer og institutioner.

Disse ændringer ligger langt ud over specialets fokus, men også i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde er der blevet produceret en ny dagsorden for feltets aktiviteter. Mange af 'markarbejdernes' specifikke interesser har f.eks. ændret sig, så deres opfattelse af arbejdets formål i stigende grad harmonerer med det dominerende servicerationales fokus på virksomhedsservice. Den

tilgang, der lader virksomhedernes vurderingskriterier (frem for 'markarbejdernes'), stå centralt i arbejdet har altså fået større og større tilslutning i feltet.

Også selv om det betyder, at 'markarbejdernes' egen indflydelse på aktiviteterne funktionsrationale er blevet kraftigt formindsket.

Disse ændringer er produktet af ændringerne i de institutionelle arbejdsbetingelser. Den symbolske vold, 'markarbejderne' er udsat for, afstedkommes ikke af en ideologisk 'holdningspåvirkning' men af en habituel indlejring af og tilpasning til de nye arbejdsforhold. Og det kan netop forklare, hvorfor ændringer i de institutionelle betingelser har betydning for tovtrækkerierne om feltets målsætninger og problemforståelser.

Det har jeg forsøgt at synliggøre i historiseringen, men intet viser i virkeligheden denne proces bedre end interviewene med deltagerne på holdet. Igennem historiseringen har jeg forsøgt at skitsere sammenhængen imellem feltets objektive historie og de forskellige deltagernes individuelle historier. De forskellige institutionelle betingelser har givet de tre interviewpersoner forskellige forudsætninger for at deltage i aktiviteterne. Det betyder ikke bare, at de får noget forskelligt ud af at være 'med på holdet', men det disponerer dem også for at anskue holdets aktiviteter forskelligt. Deltagernes habituelle dispositioner er altså tilpasset de betingelser, de er genereret under, og det forklarer, hvorfor Mette har en klar fornemmelse for spillet, imens Jørgen virker 'fastlåst'. Og det synliggør, at deltagerne kan være disponeret for at efterspørge deres egen dominans.

De nye styrkeforhold i feltet – som i langt højere grad repræsenteres ved de praktiske ændringer end ved politiske slagsmål og store valgsejre – producerer med andre ord betingelserne for deres egen legitimering, fordi de påvirker de mentale kategorier, hvormed både lægfolk og agenter anskuer aktiviteterne. Det er ganske enkelt det, Bourdieus habitusteori går ud på at synliggøre.

Nytten af historisk konkrete studier

Når det er sagt, må jeg samtidig understrege, at der fortsat er mange modstridende (dis)positioner blandt både deltagere, markarbejdere, embedsfolk og de politiske repræsentanter. Habitus er ikke en homogen størrelse men en indlejring af en *modsatningsfyldt* objektiv struktur. Derfor er tovtrækkerierne langt fra afsluttet, og selv om de ændrede styrkeforhold har en tendens til at reproducere sig selv, så er de skitserede hovedtendenser i disse styrkeforholds udvikling præget af en lang række modtendenser, som genereres af de modstridende rationalers tovtrækkerier.

Lad mig blot nævne, at den skærpede opdeling imellem 'svage' og 'fleksible' på den ene side fremskynder frasorteringen af de 'udsatte', som kan siges at være 'latent svage'. Men på den anden side synliggør denne opdeling også forvaltningskategoriernes problematiske karakter, fordi det gang på gang viser sig, at de 'udsatte' også kan være 'latent fleksible'. At de kan varetage et arbejde, selv om arbejdsformidlingen havde kategoriseret dem som 'svage'. Når specialarbejderforbundet f.eks. kan få placeret deres medlemmer via deres netværk, skyldes det til dels at arbejdsformidlingens vurderingskriterier er blevet skærpet så kraftigt, at visse virksomheder har mere lempelige krav til arbejdstagerne.

Og havde virksomheders forskellige forudsætninger for at passe ind i arbejdsformidlingens servicekategorier været målestok for feltets tovtrækkerier,

ville det med stor sandsynlighed kunne synliggøres, at den øgede standardisering i arbejdsformidlingens aktiviteter har en tendens til at forfordele de store og meget ressourcestærke virksomheder. Digitaliseringen af arbejdsformidlingen har f.eks. gjort det nærmest umuligt for små virksomheder (uden personaleafdeling) at benytte den offentlige service. Og det åbner igen for, at bl.a. Specialarbejderforbundet kan få en central placering i arbejdet med at fordele arbejdet.

Det er med andre ord vigtigt at understrege, at den her skitserede udvikling ikke repræsenterer historiens endelige retning, og at betegnelsen 'det arbejdsmarkeds*servicerende* arbejde' er en historisk konkret repræsentation af feltets *for tiden* dominerende position. Indsigten i de konkrete ændringer skal derfor blot give mulighed for at tage begrundet stilling til stridighederne. Men historiens udvikling er et spørgsmål om vedvarende tovtrækkerier, og der er fortsat mange forskellige retninger, som denne udviklingen kan tage. Det er ganske enkelt det, Borudieus feltteori går ud på at synliggøre.

Litteratur

- Arbejdsministeriet et. al. 1989:** 'Hvidbog om arbejdsmarkedets strukturproblemer'. Arbejdsministeriet.
- Bourdieu, Pierre 1964:** 'The Attitude of the Algerian Peasant toward Time' i J. A. Pitt-Rivers (red.): *Mediterranean Countrymen. Essays in the Social Anthropology of the Mediterranean* Mouton 27
- Bourdieu, Pierre 1968:** 'Structuralism and Theory of Sociological Knowledge', i *Social Research* (Albany/ N.Y.), 35. Jg., Nr. 4
- Bourdieu, Pierre 1985:** 'The Genesis of the Concepts of Habitus and Field', i *Sociocriticism* 2. Jg., Nr. 2. Pittsburgh/Pa. & Montpellier.
- Bourdieu, Pierre 1987a:** 'Legitimation and structured interests in Weber's Sociology of religion' i S. Lash og S. Whimster (red.): *Max Weber, Rationality and Modernity*. Allen & Unwin.
- Bourdieu, Pierre 1987b:** The Force of Law. Toward a Sociology of the Juridical Field, in: *Hastings Law Journal* (San Francisco/Cal.), 38. Jg. (1987), Nr. 5
- Bourdieu, Pierre 1990a:** 'The logic of practice'. Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 1990b:** *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*, Stanford/Cal.: University Press & Cambridge/UK: Polity Press 2002.
- Bourdieu, Pierre 1991a:** 'The Peculiar History of Scientific Reason' i *Sociological Forum* Nr. 1, 1991.
- Bourdieu, Pierre 1991b:** 'Language and symbolic power'. Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre 1993:** 'The field of cultural production'. Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 1996a:** 'The State nobility'. Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 1996b:** 'The rules of art'. Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 1996c:** 'On the Family as a Realized Category' i *Theory, Culture & Society* 1996, vol. 13(3).
- Bourdieu, Pierre 1997a:** 'Men hvem skabte skaberne? : interviews og forelæsninger'. Akademisk forlag.
- Bourdieu, Pierre 1997b:** 'Af praktiske grunde'. Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, Pierre 1998:** 'Acts of resistance. Against the new myths of our time'. Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 2002:** 'Ein soziologischer Selbstversuch'. Edition Suhrkamp.
- Bourdieu, Pierre 2003:** 'En fryktelig ro som kjennetegner den sosiale døden' i Nordisk udgave af *Le Monde Diplomatique* Juni 2003.
- Bourdieu, Pierre 2004:** 'Sociologiens interesse'. Endnu upubliceret oversættelse af Anders Mathiesen fra 'L'intérêt du sociologue' i *Economies et sociétés* Oktober 1984
- Bourdieu, Pierre et. al. 1991:** 'The craft of sociology: epistemological preliminaries'. New York/N.Y..
- Bourdieu, Pierre og Wacquant, Loïc J. D. 1996:** 'Refleksiv sociologi'. Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, Pierre et. al. 1999:** 'The weight of the world'. Polity Press.
- Bredsdorff, Nils 1992:** 'Modernisering af den offentlige mening'. *Social kritik* nr. 18.
- Broady, Donald 1983:** 'Samband mellan arbetsliv och utbildning' i 'Kan utbildning förändra arbetslivet?' Stockholm: TCO, 1983
- Broady, Donald 1991:** 'Sociologi og epistemologi'. HLS Förlag.

- Dalsgaard, Lene 1985:** 'Jobskabelse - brikken, der mangler'. Forlag: ATA-projektet
- Ebsen, Frank og Guldager, Jens 2002:** 'Kommunal klassificering af langtidsarbejdsløse' i Järvinen et. al. Red: 'Det magtfulde møde mellem system og klient'.
- Finansministeriet 1982:** 'Redegørelse om arbejdsformidlingen'. Finansministeriet, Administrationsdepartementet.
- Goul Andersen, Jørgen 1999:** 'Fra krise og konsolidering til overflod og omstrukturering?' i Tidsskrift for Velferdsforskning vol. 2 nr.4.
- Hansen, Erik Jørgen 2003:** 'Uddannelsessystemerne i sociologisk perspektiv'. Hans Reitzels Forlag.
- Henriksen, Jens 1986:** 'AF- en serviceorienteret netværksinstitution?'. Speciale fra RUC (OB 1985/86:195). RUB.
- Järvinen et. al. red. (2002):** 'Det magtfulde møde mellem system og klient'. Magtudredningen. Aarhus Universitetsforlag.
- Jensen, Torben Pilegaard et al. 1991:** 'Indsatsen for langtidsledige'. AKF.
- Jensen, Peter og Rieb, John 1992:** 'Trædemøllen – indsatsen mod langtidsarbejdsløshed i 1980'erne' i Økonomi og Politik 1992 nr. 1.
- Jensen, Signe Mette og Pless, Mette 1999:** 'På kanten af arbejdsmarkedet'. Social Kritik.
- Jørgensen, Henning og Nielsen, Peter 1985:** 'Arbejdsformidlingens image og virke: myter og realiteter omkring en forvandlingsorganisation og dens brugere'. ATA-projektet.
- Langager, Klaus 1997:** 'Indsatsen over for de forsikrede ledige – Evaluering af arbejdsmarkedsreformen 1'. SFI 97:20.
- Larsen, Flemming m.fl. 1996:** 'Implementeringen af Regional Arbejdsmarkedspolitik – Evaluering af det regionale aktiveringssamarbejde mellem AF. A-kasser, kommuner, amter og uddannelsesinstitutioner'. CARMA; Schølin Grafisk ApS.
- Larsen, Flemming 2001:** 'Evaluerings faktiske anvendelse' i P. Dahler-Larsen og H. K. Krogstrup (red.): 'Tendenser i evaluering'. Odense Universitetsforlag.
- Lassen, Morten 1998:** 'Da søstre lod våbnene lyne'. Arbejdspapir fra institut for Økonomi, politik og forvaltning 1998:1 AUC.
- Lavindkomstkommissionen 1982:** 'Lavindkomstkommissionens betænkning' (Betænkning: 946).
- Lebaron, Frédéric 2003:** 'Pierre Bourdieu: Economic models against economism' I Theory and Society 32, 2003. Kluwer Academic Publishers.
- Lind, Jens 1981a:** 'Udviklingen i arbejdsløshedslovgivningen og fagbevægelsens interessevaretagelse siden lovrevisionen i 1960erne'. Københavns Universitet.
- Lind, Jens 1981b:** 'Paradoksdebatten og kampen om arbejdsløshedsdagpengenes højde' i Tage Bild og Henning Jørgensen (red.): 'Fagbevægelsen og krisen'. Samfundsvidenskabeligt forlag.
- Lind, Jens 1985:** 'Arbejdsløshed og velfærdsstat: en undersøgelse af arbejdsløshedspolitikken i Danmark 1974-1984'. ATA-projektet.
- Lind, Jens 1993:** 'Arbejdsløshedspolitik og ny-liberalisme' i H. Jørgensen og M. Lassen (red.): 'Efter Zeuthen-rapporten', Årbog for arbejdsmarkedsforskning, nr. 3, Schølin Color.
- Lind, Jens og Horneman Møller, Iver 2001:** 'Arbejdsmarkedspolitikken og Aktivering af arbejdsløse' i Tidsskrift for arbejdsliv 2001 nr. 1.

- Madsen, Tommy Dalegaard og Øster, Bodil 2003:** 'Socialt arbejde: velfærd eller service?'. Speciale fra RUC (OB 2002/03:268). RUB.
- Marx, Karl 1973:** 'Grundrisse: foundations of the critique of political economy'. Allen Lane.
- Marx, Karl 1970:** 'Kapitalen, 1. bog'. Rhodos.
- Mathiesen, Anders 1999a:** 'Praktiske' diskursanalyser' i 'Projektarbejde i Praxis'. Anders Mathiesen (red.). Unge Pædagoger.
- Mathiesen, Anders 1999b:** 'Blomsten af dansk kvalifikationsforskning' i Tine Rask Eriksen, Birte Friis Gerstoft, Anders Mathiesen (red.): 'Kvalifikationer: definitioner af ord eller relationer mellem mennesker?'. Munksgaard Forlag.
- Mathiesen, Anders 2000a:** 'Nyliberalismen – og de 'stærke' ledere'. Research Paper no. 3/00 Institut VIII, RUC
- Mathiesen, Anders 2000b:** 'Uddannelsernes sociologi'. Christian Ejlers' Forlag.
- Mathiesen, Anders 2001:** 'Verdens elendighed er omfattende og velorganiseret' i Dansk Sociologi August 2001
- Mathiesen, Anders 2002:** 'Sociologiske feltanalyser'. Research Paper no. 8/02 Institut VIII, RUC.
- Mauss, Marcel 2002:** 'A general theory of magic'. Taylor & Francis Books Ltd.
- Mik-Meyer, Nanna 1998:** 'Kærlighed og opdragelse i aktiveringsarbejdet'. Kandidatspeciale fra Københavns Universitet.
- Pedersen, Peder J. 1981:** 'Paradoks-debatten' i Tage Bild og Henning Jørgensen (red.): 'Fagbevægelsen og krisen'. Samfundsvidenskabeligt forlag.
- Pedersen, Peder J. 1992:** 'Omfanget af arbejdsmarkedspolitiske foranstaltninger 1971-89' i Økonomi og Politik 1992 nr. 1, 5-17.
- Petersen, John 1986:** 'Samfundsøkonomi og arbejdsmarked i Danmark 1950-1970: om kampagnestyling af arbejdskraftens mobilitet og opbygning af en arbejdsmarkedspolitisk'. Speciale fra RUC (OB 1985/86:1). RUB.
- Rasmussen, Børge 1981:** 'Fagbevægelsen, socialdemokratiet og de arbejdsløse' i Tage Bild og Henning Jørgensen (red.): 'Fagbevægelsen og krisen'. Samfundsvidenskabeligt forlag.
- Smyk, Birgitte 1993:** 'Slaget om dagpengesystemet'. Overbygningsprojekt fra RUC (OB 92/93:479). RUB.
- Undervisningsministeriet 1978:** 'U90 – samlet uddannelsesplanlægning frem til 90'erne'. Undervisningsministeriet.
- Vohn, Lilian 1982:** 'Ungdomsarbejdsløsheden og uddannelsesmæssige foranstaltninger' i Uddannelse. Undervisningsministeriet.
- Weber, Max 1978:** 'Economy and Society' (red. Guenther Roth and Claus Wittich). University of California Press.

RESEARCH PAPERS from the Department of Social Science

To obtain a copy:

The papers can be downloaded free from the following address:

<http://www.ruc.dk/ssc/>

Paper-ready copies can also be obtained at a price of 40 DKK

Request and order for paper-ready copies can be made to the following address:

Secretary Janni Villadsen

Department of Social Sciences

Roskilde University

P.O box 260

4000 Roskilde

Phone +45 4674 2597

Fax + 45 4674 3080

Research Paper nr. 1/03

Lars Bohn & John Andersen
Det er de andre, der kører.
Beboernes holdninger til trafik og
levestandard i Kgs. Enghave

Research Paper nr. 2/03

Jesper Jespersen
Ny-keynesiansk og post-
keynesiansk teori - hvorfor to
adskilte verdener?

Research Paper nr. 3/03

John Andersen & Anne-Marie Tyroll
Beck
Lokalsamfundsempowerment - et
Københavnsk casestudie

Research Paper nr. 4/03

David Etherington
Welfare reforms local
government and the politics of social
inclusion: Lessons from Denmark's
labour market and area regeneration
programmes

Research Paper nr. 5/03

Assistant Professor Shahamak
Rezaei, Ph. D. & Consultant Lars
Høeberg Nielsen, M.Sc.
Study on national employment
strategies towards migrants and
ethnic minorities (NatEmp-project)
Country Study Denmark

Research Paper nr. 6/03

Lise Lotte Hansen
Kvinder som en ressource for
fagbevægelsen - UNISON's
ligestillingsstrategi og det britiske
arbejdsmarked

Research Paper nr. 7/03

Bent Greve

The open method of co-ordination - focussing on EU employment strategy

Research Paper nr. 8/03

John Andersen & Gestur Hovgaard

Welfare and Urban planning in transition – A Copenhagen Case Study

Research Paper nr. 9/03

John Andersen, Jørgen Elm Larsen, Ida Schultz

Steder, fællesskaber og identiteter i Kongens Enghave

Research Paper nr. 10/03

Bent Greve & Maj Rydbjerg

Cross-Border Commuting in the EU: Obstacles and Barriers.

County Report: The Sønderjylland-Schleswig Region

Research Paper nr. 11/03

Bent Greve & Maj Rydbjerg

Cross-Border Commuting in the EU: Obstacles and Barriers

Country Report: The Øresund Region

Research Paper nr. 1/04

Gerd Battrup

Senmoderne offentlig ret

Research Paper nr. 2/04

Catharina Juul Kristensen

Når gode ideer udfordres – om aktivering i sidegaden

Research Paper nr. 3/04

John Andersen

Social exclusion and inclusion in the Globalised City

Research Paper nr. 4/04

Jesper Jespersen

Macroeconomic Stability: Sustainable Development and Full Employment

Research Paper nr. 5/04

Dr. Tomás J. López-Guzmán

Environmental taxes in Spain

Research Paper nr. 6/04

Gunnar Gjelstrup

Pragmatisk evaluering af kommunesammenlægningsprocesser

Research Paper nr. 7/04

Bjørn Borre & Gunnar Gjelstrup

Nærdemokrati i metropolen København

Research Paper nr. 8/04

Lars Bohn

Fremmedgørelse

Research Paper nr. 9/04

Poul Sveistrup

Levnedsløb og kommentarer til hans syerskeundersøgelse

Research Paper nr 10/04

Povl A. Hansen and Göran Serin

Materials, innovation and competitiveness in low-technology industries

Research Paper nr 11/04

Jesper Jespersen

Keynes-inspireret makroøkonomisk teori